

USÛLÎ DİVANI'NDA DİN TASAVVUF ve CEMİYET

Muhterem SAYGIN

**ARALIK 2016
DENİZLİ**

USÛLÎ DİVANI'NDA DİN TASAVVUF ve CEMİYET

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Programı**

Muhterem SAYGIN

Danışman: Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ

**ARALIK 2016
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı öğrencisi Muhterem SAYGIN tarafından Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ yönetiminde hazırlanan "Usûlî Divanı'nda Din Tasavvuf ve Cemiyet" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 12/12/2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Saadet KARAKÖSE

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Mehmet SARI

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 26/01/2017 tarih ve ...04/06.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yunus BALCI
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğine beyan ederim.

Muhterem SAYGIN

ÖZET

USÛLÎ DİVANİ'NDA DİN TASAVVUF ve CEMİYET

MUHTEREM SAYGIN
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI
TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. SÜLEYMAN SOLMAZ

ARALIK 2016

Edebî eser, yazıldığı dönemin kültür unsurlarını içinde barındırır. Yaklaşık beş asır Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalarak Türk-İslam kültürü ile yoğrulmuş olan Rumeli'nin kültür tarihimizde seçkin bir yeri vardır. Bu çalışmamızda, klasik Osmanlı şiirinin XVI. yüzyıl Rumeli sahasındaki önemli temsilcilerinden Usûlî'nin divanını tedkik ettik. Rumeli'de yetişen bir şairin din, tasvuf ve cemiyet bağlamında, klasik Osmanlı şiirine ait hayal ve tasavvurları şiirlerinde ne ölçüde kullandığını, klasik Osmanlı şiirinin düşünce ve hayal dünyasını temsil etme gücünü vurgulamayı amaçladık.

Çalışmamız “Din, Tasavvuf” ve “Cemiyet” olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Din ile ilgili bölümde öncelikle dine ait Allah, melekler, Kur'an-ı Kerim, âyet ve hadisler, peygamberler, dört halife (çâr-yâr), âl-i abâ, sahabeler, kaza ve kader, ahiret ile ilgili mefhumlar ve din ile ilgili mefhumlar ele alınmış; tasavvuf ile ilgili olan bölümde tarikat ile ilgili mefhumlar ana başlığı altında Usûlî Divanı'nda yer alan kelime ve kavramların hangi anlam ve çağrışımları ifade ettiği belirtilmiştir.

Usûlî'nin şiirlerinde tasavvufa ve dine ait kelime ve kavramlar, klasik Osmanlı şiirinin mazmunlarına ve algı dünyasına uygun bir biçimde ve tasavvufî halk şiirinin sade anlatımıyla geçmektedir.

Son bölümde ise “cemiyet” konusu şahıslar, kavimler, ülke ve şehirler, nehir, dağ ve denizler, içtimaî hayat ana başlıkları altında Osmanlı toplum yaşamına dair Usûlî'nin şiirlerinde yer alan mefhumlar, alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Şair; örf, âdet, inanış gibi toplum hayatına ait bütün unsurlara şiirlerinde yer vermiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Usûlî Divanı, Rumeli, Cemiyet, Din ve tasavvuf, klasik Osmanlı şiiri.

ABSTRACT

RELIGION-MYSTICISM AND COMMUNITY IN USÛLÎ'S DIVAN
POSTGRADUATE
MUHTEREM SAYGIN
PAMUKKALE UNIVERSITY THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
THE DEPARTMENT OF FORMER TURKISH LITERATURE
THESIS ADVISOR: ASSOCIATE PROFESSOR SÛLEYMAN SOLMAZ

DENİZLİ DECEMBER 2016

Literary works host the cultural elements of the periods when they are written. Rumelia which had remained nearly five centuries under the rule of the Ottoman Empire and been molded by the Turkish-Islamic culture has a very outstanding place in our cultural history. In this study, the divan of Usûlî who was one of the important representatives in the field of Rumelia in the 16th century of Classical Ottoman Poetry has been examined. It has been aimed to find out to what extent he used the Classical Ottoman Poetry's thinking and imagination in his poems, in the context of religion-mysticism and community, as a poet who had grown up in Rumelia and also to emphasize his power to represent the Classical Ottoman Poetry's thinking and imagination.

This study is composed of two sections "religion-mysticism" and "community". In the first part which is called Religion-Mysticism, firstly the concepts of religion, God, angels, books, verses and hadiths, the prophets, the four caliphs (tsar-yâr), âl-i abâ, the Companions, fatality and fate, concepts about afterlife, and concepts about religion have been analyzed; and in terms of mysticism, under the main title of concepts about religious sects, it has been stated what the words and concepts in Usûlî's Divan mean and which connotations they evoke.

The concepts and the words related to religion and mysticism in Usûlî's poems had been expressed in a simple manner of mystic folk poetry and suitable with the Classical Ottoman Poetry's mazmuns and perception of the world.

KEY WORDS: Usûlî's Divan, Rumelia, Community, Religion and Mysticism, Classical Ottoman Poetry.

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
AKM : Atatürk Kültür Merkezi
C. : Cilt
G. : Gazel
H : Hicri
Hz. : Hazret-i
K. : Kaside
s. : Sayfa
Mrc. : Mi'râciyye
Mnc. : Münacat
Mus. : Musammat
P. : Pendnâme
Ş. : Şehr-engîz
vs. : Vesaire
TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
vb. : Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
Yay. : Yayınları
Prof.Dr.: Profesör Doktor

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR LİSTESİ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ÖN SÖZ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN

1.1. ALLAH.....	8
1.1.1. Esmâü'l-Hüsnâdaki Anlamlarını İçeren Mahiyette Kullanımı.....	8
1.1.2. Rab ve İlah Anlamında Kullanımı	10
1.1.3. Şükür İfadesi Olarak Kullanımı.....	10
1.1.4. İnsanın ve Evrenin Yaratıcısı Anlamıyla	11
1.2. MELEKLER (MELÂİK)	12
1.2.1. CEBRÂİL (CİBRÎL, CİBRÎL-İ EMÎN, RÛHÛ'L-KUDS).....	13
1.2.2. İSRAFİL.....	13
1.3. KUR'AN-I KERİM.....	14
1.4. ÂYET ve HADİSLER.....	15
1.5. PEYGAMBERLER.....	18
1.5.1. ÂDEM.....	19
1.5.2. NUH	20
1.5.3. İBRAHİM (İBRAHİM-İ ÂZER, HALÎL).....	20
1.5.4. SÜLEYMAN	21
1.5.5. YA'KÛB	22
1.5.6. EYYÛB.....	22

1.5.7. YUSUF (YÛSUF-I KEN'AN, YÛSUF-I HÛBÂN, YÛSUF-I MISR, YÛSUF-I CEMAL)	23
1.5.8. MÛSA	24
1.5.9. HIZIR, İLYAS	24
1.5.10. İSÂ (MESİH)	25
1.5.11. MUHAMMED	26
1.5.11.1. Fahr-i Kainat ve Hayru'l-Beşer Olarak Hazret-i Muhammed.....	26
1.5.11.2. Miraç Mucizesiyle Hazret-i Muhammed.....	27
1.5.11.3. Gönüllerin Sultanı, Müslümanların Peygamberi ve Şefaatçisi Olarak Hazret-i Muhammed	27
1.6. DÖRT HALİFE (ÇÂR-YÂR)	28
1.7. ÂL-İ MUSTAFA, ÂL-İ ABÂ.....	29
1.8. ON İKİ İMAM (İSNÂ-AŞERİYYE)	30
1.9. SAHÂBELER.....	33
1.9.1. BİLÂL.....	33
1.10. KAZA VE KADER	33
1.11. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHUMLAR.....	34
1.11.1.1. Mahşer (Haşr, Kıyamet)	34
1.11.1.2. Ahir Zaman (Devr-i Kamer)	35
1.11.2. CENNET (BEHİŞT, CİNAN, HULD)	35
1.11.3. CEHENNEM (DUZÂH)	37
1.11.4. DİĞER İTİKADİ MEFHUMLAR.....	38
1.11.4.1. Ölüm, Ecel	38
1.11.4.2. Ruh	38
1.11.4.3. Peri	39
1.11.4.4. Cin	40
1.11.4.5. Şeytan (İblis)	40
1.12. DİN İLE İLGİLİ MEFHUMLAR	42
1.12.1. DİN.....	42
1.12.2. İMAN.....	42
1.12.3. ŞERİAT	43
1.12.4. MÜMİN	44
1.12.5. MÜSLÜMAN	44

1.12.5.1. Abdest, Namaz	45
1.12.5.2. Câmi', Minber	46
1.12.5.3. Kible, Kiblegâh	46
1.12.5.4. Mihrâb	47
1.12.5.5. Hac	47
1.12.5.1. Tavaf	47
1.12.5.6. Kâbe İle İlgili Mefhumlar	47
1.12.5.6.1. Kâbe (Beyt-i Mâmur, Beytü'l-Harem, Beytullâh)	48
1.12.5.7. Kurban.....	48
1.12.5.8. Günah	48
1.12.5.8. Nur	49
1.12.6. KÜFR KÂFİR.....	51
1.12.6.1. Deyr	52
1.12.6.2. Büt	52

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF

2.1. TARİKAT İLE İLGİLİ MEFHURLAR	53
2.1.1. Abdal, Derviş, Kalender, Işık	53
2.1.2. Dergâh, Tekye, Harâbât.....	54
2.1.3. Pir, Pîr-i Mugân, Mürşit, Şeyh, Dede	56
2.1.4. Semâ'	59
2.1.5. Tâlib	59
2.2. TECELLİ	59
2.3. CEZBE, HAL.....	61
2.4. TECRÎD (TECERRÜD), KAT'-I TAALLUK, UZLET, HALVET	61
2.5. FAKR.....	62
2.6. KEŞF.....	63
2.7. VİLÂYET	63
2.8. HAYRET	64
2.9. MELÂMET	64
2.10. GAYB	65
2.11. EZEL	66

2.12. CEVHER, ‘ARAZ	67
2.13. BELÂ	67
2.14. VAHDET, KESRET.....	72
2.15. FENÂ, BEKÂ.....	74
2.16. HAKİKAT	74
2.17. BÂTİN, ZÂHİR	75
2.18. NEFS.....	75
2.19. RİYÂ.....	77
2.20. TERK.....	77
2.21. ZİKR.....	79
2.22. DÜNYA (Âlem).....	79
2.23. DÜNYA (Cihân, Yer, Kara yer, Zemîn)	80
2.24. RİND, ZAHİT	82
2.25. BAZI MUTASAVVIFLAR.....	83
2.25.1. Mansûr (Hallac-ı Mansûr).....	83
2.25.2. Bâyezid (Mürşid-i Bistâm).....	83
2.25.3. Gülşenî (Şeyh İbrahim Gülşenî).....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMİYET(TOPLUM)

3.1. ŞAHISLAR.....	85
3.1.1. TARİHÎ ŞAHSİYETLER..	85
3.1.1.1. OSMANLI SAHASI DIŞINDAKİ PADİŞAH ve DEVLET ADAMLARI	85
3.1.1.1.1. Evrenosoğullarından Abdi Bey	85
3.1.1.2. ŞAİRLER.....	86
3.1.1.2.1. Selmân	86
3.1.1.3. SANATKÂRLAR.....	86
3.1.1.3.1. Mâni.....	86
3.1.2. TARİHÎ-EFSANEVÎ ŞAHSİYETLER.....	86
3.1.2.1. CEM	86
3.1.2.2. DÂRÂ, DÂRÂB.....	87
3.1.2.3. İSKENDER.....	87

3.1.2.4. RÜSTEM (Rüstem-i Destan, Rüstem-i Zâl, Rüstem-i Zûr-âver)	87
3.1.2.5. YEZÎD	88
3.1.2.6. ZÂL	88
3.1.3. MASAL KAHRAMANLARI, ONLARLA İLGİLİ UNSUR ve MEFHUMLAR	89
3.1.3.1. LEYLÂ, MECNÛN (Kays, Kays-ı Âmîrî)	89
3.1.3.2. FERHAD (Kûh-ken), ŞİRİN, HÛSREV	90
3.1.3.3. VÂMIK, AZRÂ	91
3.1.3.4. ÂB-I HAYAT, ZULÛMÂT	91
3.1.4. DİĞER ŞAHISLAR	92
3.1.4.1. Yûsuf Bâli	92
3.1.4.2. Terzi Mustafâ	92
3.1.4.3. Girbazî	92
3.1.4.4. Zerger Memi	92
3.1.4.5. Voyvodaoğlu Mustafâ	93
3.1.4.6. Fîrûze-zâde	93
3.1.4.7. Memi Şah	93
3.1.4.8. İsâ Beg	94
3.1.4.9. Şehriyâr	94
3.1.4.10. Ahmed Bâli, Sîne-çâk, Seyd' Ahmed-i Dîvâne, Hayretî-i Vâlih	94
3.2. KAVİMLER	95
3.2.1. HİNDÛ, HABEŞ	95
3.2.2. ACEM	95
3.2.3. TÛRK	96
3.2.4. TATAR	96
3.2.5. ÇİN	96
3.3. ÜLKELER ve ŞEHİRLER	96
3.3.1. HİND (HİNDİSTAN)	96
3.3.2. ÇİN	97
3.3.3. HUTEN	97
3.3.4. MISIR	97
3.3.5. İREM	98

3.3.6. İRAN, HORASAN	98
3.3.7. MEKKE, MERVE	99
3.3.8. KERBELÂ.....	99
3.3.9. VÂDÎ-İ EYMEN	100
3.3.10. ADEN	100
3.3.11. RÛM.....	101
3.3.12. KARAMAN	101
3.3.13. VÂRDÂR, YENİCE	101
3.4. İÇTİMAİ HAYAT.....	102
3.4.1. PADİŞAH ve ÇEVRESİ.....	102
3.4.2. REZM	103
3.4.2.1. Kan	103
3.4.2.2. Savaş Aleti ve Eşyası.....	105
3.4.2.2.1. Ok (Tîr, Sehm, Hadeng, Navek)	105
3.4.2.2.2. Kılıç (Şemsîr, Tığ, Hançer, Bıçak)	107
3.4.2.2.3. Yay, Keman.....	109
3.4.3. AV (SAYD, ŞİKÂR)	109
3.4.4. BEZM.....	110
3.4.4.1. Meyhâne (Meykede, Harâbât, Humhâne, Külbe-i Hammâr).....	110
3.4.4.2. Şarap (Mey, Cur'a)	110
3.4.4.3. Kadeh (Ayak, Dolu, Câm, Peymâne, Sifâl, Kâse).....	111
3.4.4.4. Mum (Şem', Çerağ).....	113
3.4.5. MUSİKÎ	115
3.4.6. SÛSLENME.....	115
3.4.6.1. Kıymetli Madenler ve Taşlar	115
3.4.6.1.1. Altun (Zeheb, Zer).....	115
3.4.6.1.2. Gümüş (Sîm, Nukre)	116
3.4.6.1.3. La'l.....	117
3.4.6.1.4. İnci (Dürr, Lü'lü).....	118
3.4.6.2. Güzel Kokular	119
3.4.7. GİYİM-KUŞAM	120
3.4.8. SOFRA ve YİYECEKLER	121
3.4.9. MİMARİ	122

3.4.10. TABABET	123
3.4.11. ALIŞVERİŞ	125
3.4.12. YAZI İLE İLGİLİ HUSUSLAR.....	126
3.4.13. SİHİR, EFSUN, TILSIM.....	127
3.4.14. OYUNLAR	128
3.4.14.1. Gûy u Çevgân (Savlecân).....	128
3.4.14.2. Satranç (Şatrenç).....	129
3.4.14.3. Tavla (Nerd).....	129
3.4.15. BAZI TİPLER ve MESLEK ERBÂBİ.....	129
3.4.15.1. Sâki	129
3.4.15.2. Mest (Ser-hoş, Mey-perest).....	130
3.4.15.3. Pehlevân (Yel).....	131
3.4.15.4. Misafir (Mihmân).....	131
3.4.15.5. Çocuk (Tıfl, Oğlan)	132
3.4.15.6. Kattâl	133
3.4.15.7. Pir.....	133
3.4.15.8. Levend	134
3.4.16. TELÂKKİ ve İNANIŞLAR.....	134
3.4.16.1. Kimya	134
3.4.16.2. Ölüm	135
3.4.16.3. Uyku (Hâb)	135
3.4.16.4. Bayram (İyd).....	136
3.4.17. DİĞER EŞYA.....	137
3.4.17.1. Lenger (Çapa).....	137
3.4.17.2. Ceres (Zil).....	137
3.4.17.3. Mühre	137
SONUÇ	138
KAYNAKLAR	140
ÖZGEÇMİŞ	142

ÖN SÖZ

Edebî eser, toplumun aynasıdır. Maddî-manevî tüm kültür unsurları, edebî eserlere yansır. Biz de bu düşünce ile Osmanlı ve Türk-İslam kültürünün Rumelideki izlerini sürdük. Osmanlı toplumunun Rumeli’de oluşturduğu kültürel mirası temsil ettiğini düşündüğümüz XVI. yüzyıl klasik Osmanlı şiirinin Rumelideki önemli temsilcilerinden Usûlî’nin Divanı’nı inceledik. Usûlî Divanı’nda bulunan din, tasavvuf ve cemiyet ile ilgili kelimelerin şair tarafından nasıl ele alındığını tetkik ettik. Rumeli’nin ruhuna nüfuz eden tasavvufun, onun şiirlerindeki yansımalarını gözlemledik. Böylece Usûlî Divanı’nda Rumelideki Türk-İslam kültürüne ait kültürel öğeleri tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamızı hazırlarken din, tasavvuf ve cemiyet ile ilgili alt başlıklar belirledik. Bu şekilde konuları tasnif ettikten sonra, Usûlî Divanı’nda bu konuların hangi hayallerde, hangi tasavvurlarda kullanıldığını ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca klasik Osmanlı şiirinde o konu ile ilgili hayal, tasavvur ve çağrışımların nasıl kullanıldığını ifade ettik.

“Usûlî Divanı’nda Din Tasavvuf ve Cemiyet” adlı çalışmamızı hazırlarken Prof. Dr. Mustafa İsen’in hazırlamış olduğu “Usûlî Divanı” adlı kitaptan faydalandık.

Çalışmamızın madde başlıklarının tasnifinde ise Prof. Dr. Cemal Kurnaz’ın hazırladığı “Hayâlî Bey Divanının Tahlili” adlı kitaptan istifade ettik.

Çalışmamızın her aşamasında desteklerini gördüğümüz Doç. Dr. Süleyman Solmaz’a ve ders döneminde bilgi birikimimize katkıda bulunan Doç. Dr. Saadet Karaköse’ye; zor zamanlarımda hep yanımda olan eşim Nilüfer, kızlarım Aybike ve Elif Gökçe Saygın’a da teşekkür ederim.

GİRİŞ

Rumeli Osmanlı tarihinde ve kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de izlediği fetih ve iskan politikası Türklerin bu bölgeye yerleşmesini ve Osmanlı kültürünün bu coğrafyada kök salmasını sağlamıştır. Böylece bu topraklarda; insana, yaşama ve topluma dair kültür unsurları klasik Osmanlı şiirinde ifade edilmiştir.

Zamanla Rumeli'de Sarı Saltuk, Gül Baba, Şeyh Abdullah İlâh-ı Simavî gibi ermişlerin; Kalenderilik, Gülşenilik, Bektaşilik, Mevlevilik gibi tarikatların da etkisiyle tasavvuf bu bölgede yayılmış; böylece Rumeli'de klasik Osmanlı şiiri daha çok din ve tasavvufun etkisinde gelişmiştir. Oluşan bu manevi çevrede Usûlî, İbrahim Gülşenî'ye intisab ederek onun müridi olmuştur. Ahdî, Usûlî'nin kişiliği hakkında bilgi verdikten sonra onun İbrahim Gülşenî'ye intisab edişini şöyle anlatır: “Dervîş-sıfât ve âdemî-hilkat ve sûret-i zâhirde tahsîl-i ma'rifet-i cüz'î ve küllî itmiş ve zihn-i pâkinde kâbiliyyet eseri olduğu ecilden Mısır'da Şeyh İbrâhim hazretlerinin hıdmetine vâsıl olup hankâh-ı şerîflerinde defa'ât ile erbâ'in çıkarup tasfiye-i bâtın kılmışlar.”¹

Usûlî'nin doğum tarihi, gerçek adı ve ailesi ile ilgili tezkirelerde bilgi yoktur. Kaynakların belirttiğine göre Vardar Yenicesi'ndendir. Evrenosoğullarından Abdi Bey'in yardımı ile geçimini sürdürmüştür. “Adı belirtilmeyen bir şair tarafından şairin vefatı için düşürülen tarihe göre 1538 (H 945) yılında vefat etmiştir.”²

Vâh kim gitti Usûlî derdmend (945)

Usûlî'nin şiirlerinden hareket ederek gönlü tok bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Şairin bilinen tek eseri divanıdır. Divanında peygamberimizin miraç hadisesini anlatan yüz dokuz beyitlik bir mi'râciyye vardır. Çalışmamızda mi'râciyyeden aldığımız beyitleri Mrc. şeklinde kısalttık. Yanına mi'râciyyenin beyit numarasını yazdık.

Divanda Usûlî'nin yaşadığı yer olan Vardar Yenicesi'nin güzelliklerini, esnaflarını tanıtan yüz doksan bir beyitlik şehr-engîz bulunmaktadır. Şehr-engîzden alınan beyitler ise “Ş.” şeklinde kısaltılarak yanına şehr-engîzin beyit numarası yazılmıştır.

¹ Süleyman Solmaz, Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı, AKM Yay., Ankara, 2005, s.73

² Mustafa İsen, Usûlî Divanı, Akçağ Yay., Ankara, 1990, s.14

Bunların dışında divanda değişik öğütlerin yer aldığı pendname adını verebileceğimiz iki şiir ile Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini ifade eden iki tane münacat bulunmaktadır. Mir'âciyye, şeh-erengîz, pendnameler ve münacatlar mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Öğüt verici şiirlerden alınan beyitleri pendname olarak deperlendirip P. şeklinde, münacattan alınan beyitleri ise Mnc. şeklinde kısaltarak yanında sıra ve beyit numarasını gösterdik.

Divanda yüz kırk yedi tane gazel, beş tane kaside vardır. Gazellerden alınan beyitleri G. şeklinde kısaltıp yanına gazelin sıra ve beyit numarasını yazdık. Yine aynı şekilde kasideyi K. şeklinde kısaltıp yanında sıra ve beyit numarasını gösterdik.

Divanın musammatlar bölümünde ise şeyhi, İbrahim Gülşenî için yazdığı mersiye bulunmaktadır. İmam Musa er-Rıza'yı övmek için yazdığı müseddes, Seyyid Nesimî'nin iki tane gazeline tahmis, üç tane murabba, varsağı başlığı taşıyan sade dil ve söyleyişle yazılmış bir şiir, Memi Şah adında bir kişiye sitemkâr bir üslupla söylenmiş olan bir şiir ile sade bir söyleyiş ve hece ölçüsü ile yazılmış başka bir şiir yer almıştır. Musammatlar kısmında yer alan her şiiri ve şiirlerin bölümlerini numarandırıp Mus. şeklinde kısalttık. Musammatlar bölümünün numaralandırmasını yaparken "Usûlî Divanı" adında eser hazırlayan Prof. Dr. Mustafa İsen'in yaptığı numaralandırmayı esas alarak musammat numaralarını roma rakamları ile ifade ettik.

Divanın sonunda ise dört adet kıt'a vardır. Bu kıtaların yanına kıta yazıp numarasını belirttik. Böylece çalışmamızda ifade kolaylığı sağlamayı amaçladık.

Tezin yazım aşamasında orijinal metin haricinde Arapça, Farsça kelime ve tamlamaları yazarken Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde kelimenin Türkçe yazımı var ise onu tercih ettik. Kelimenin Türkçe yazımı mevcut değil ise kelimenin asıl dilindeki yazımını esas aldık.

Usûlî Divanı'nı incelerken din ve tasavvuf ile ilgili ilk bakışta göze çarpan bazı hususiyetleri ifade edelim:

Yunus Emre'nin şiirlerinde karşılaştığımız gönül yıkmanın Allah'ın evini yıkmak olduğu telakkisini, Usûlî'nin aşağıdaki beytinde de görüyoruz. Yunus Emre ve Usûlî'ye ait aşağıda verilen beyitler, anlam açısından birbirine benzemektedir:

Yıkmiş idin gönlümü yaptın yine rahm eyledin

Ey Halîlim Hak bilir bir Kâ'be bünyâd eyledin (G. 68/2)

Gönül Çalab'ın tahtı Çalap gönüle baktı
İki cihan bedbahtı kim gönül yıkar ise (Yunus Emre)

Arefe gününün cuma gününe denk geldiği hacca, hacc-ı ekber denir. Aşağıdaki şiirinde Usûlî, “Ey zahit! Hacc-ı ekber (en büyük hacc) yapmayı dilersen müminin kalbi içindeki Beytullah’ı gör.” diyerek “en büyük haccın, müminin kalbinin içindeki Beytullah’ı görmek” olduğunu ifade etmiştir.

Sûret-i Hakkı tavâf etmek dilersen rû-be-rû
Sûrete bakıp geri kalma kadem bas ilerü
Zâhiri ko âlem-i ma'nîye gel gir içerü
Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey zâhid berü
Mü'minin kalbi içinde sen bu beytullâhı gör (Mus.VII/3)

Şimdi de Usûlî Divanı’nda dil ve söyleyişe ait bazı hususiyetleri ifade edelim: Eski Anadolu Türkçesi’nde emir kipi ikinci tekil şahıs çekiminde -gıl, -gil eki kullanılmıştır. Usûlî’nin aşağıdaki şiirlerinde, emir kipi ikinci tekil şahıs çekiminde -gıl, -gil ekinin kullanıldığını görüyoruz.

Ârif isen komagıl elden safâ câmin müdâm
Sınsa çarhın kâsesi kalbe getirme inkisâr (K. 3/16)

Tâze beğsin dostum gel almagıl âhım benim
Pâdişâhsın kuluna zulm eyleme şâhım benim
Ger garîb isem ne var yok mudur Allâhım benim
Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şâhım benim (Mus. IX/1)

Ayrıca şair, sı- fiili, -icek zarf-fiil eki, şimden geri, dönmez, eydür vb. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait ek ve kelimelere şiirlerinde yer vermiştir:

Erenlerin zahmı câna merhemdir
Şimden geri ölür isem ne gamdır
Pîrlerin eşiği çünki kiblemdir
Dönmez niye döneyin pîrimden

Ârif isen komagıl elden safâ câmin müdâm
Sınsa çarhın kâsesi kalbe getirme inkisâr (K. 3/16)

Öliceek eşiğindebaşım olsa

Mahallen itinin bârî sifâli

(G. 138/4)

Usûlî Divanı'nda dikkati çeken önemli hususlardan birisi de şairin, halk şiirine yaklaşan sade şiir dilidir. Ünlü halk şairimiz Karacaoğlan'ın varsağısında kullandığı üslup, söyleyiş ve sadelik Usûlî'nin aşağıdaki beytinde de karşımıza çıkmaktadır. Karşılaştırma yapılabilmesi için iki şiir de aşağıda verilmiştir:

Yârenler ecel gelmeden gözümüz toprak dolmadan

Felek bizden oç almadan hele bir demdir sürelim (G. 81/1)

VARSAĞI

Bre ağalar bre beyler

Ölmeden bir dem sürelim

Gözümüze kara toprak

Girmeden bir dem sürelim

...

Buna felek derler felek

Ne aman bilir ne dilek

Ahır ömrümüzü helak

Etmeden bir dem sürelim

Karac'oğlan der ki canan

Güzelim sözüme inan

Bu ayrılık bize heman

Ermeden bir dem sürelim (Karacaoğlan)

Usûlî'nin yaşadığı dönem, klasik Osmanlı şiirinde Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı bir dönemdir. Usûlî bu ortamda şiirlerinde yalın bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Misal vermek gerekirse, aynı yüzyılda yaşamış olan Bâkî; şiirlerinde çok fazla Arapça, Farsça kelime ve tamlamaya yer vermiştir. Karşılaştırma yapılabilmesi için Usûlî ve Bakî'ye ait aşağıdaki beyitler verilmiştir.

Derd ile ölmüş yatardım geldin ey cân hâlime
Lutf edip bir ölmüşün ruhun yine şâd eyledin (G. 68/3)

Mükedder kılmasun gerd-i küdüret çeşme-i cânı
Bilürsün âb-ı rû-yı milket-i Osmâniyüz cânâ (Bâkî)

Usûlî’yi diğer klasik Osmanlı şairlerinden ayıran bir diğer özelliği de “Divan şairlerinin nadir kullandıkları hece veznini kullanmış olmasıdır.”³

Yeniceden esen seher yelleri
Bana sultân Mustafâdan haber ver
Unutdu mu gurbetteki kulları
Bana sultân Mustafâdan haber ver (Mus. X/1)

Divanında halk şiiri nazım şekillerinden olan varsağı başlığını taşıyan bir şiirinin bulunması onun dikkat çekici vasfıdır. Aşağıda bu şiir verilmiştir:

Pîrimin yolu çünkü Hak yoludur
Dönmezin niye döneyin pîrimden
Mü’minin ezelden kavli bellidir.
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Serden geçer imiş bu yolda server
Münkirler elinden kesilir serler
Nice bin baş çıkıp bağrımda söyler
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Erenlerin zahmı cânâ merhemdir
Şimden geri ölür isem ne gamdır
Pîrlerin eşiği çünkü kiblemdir
Dönmezin niye döneyin pîrimden

---

³ Mustafa İsen, a.g.e., s.22

Pîrimin azmi çün doğru yoladır
İsteyen kişiyi hakka iledir
Hak anınla her nefesde bilebilir
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Gönülde çirk olan pîrden arınır
Hakkın sıfatı pîrlerden görünür
Pîri olmayanlar yarın yerinir
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Benim gönlüm bir dîvâne delidir
Cân u dilden erenlerin kuludur
Benim pîrim çün Muhammed Alidir
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Hakîkât pîrleri Âl-i abâdır
Hasan Hüseyin cânlara safâdır
Benim şâhım şehîd-i Kerbelâdır
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Zeynel Âbidindir gönlümde cânım
Muhammed Bâkırâ bakar bu cânım
Câfer-i Sâdıkdır dînim îmanım
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Kâzım bize bir ni'metdir Hudâdan
Râzıdır Hakk Ali Muse'r Rızâdan
Muhibbiz Nakîye kâlû belâdan
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Nakî Hakdan imâm-ı pîşvâdır
Askerî düşmene tîg-ı kazâdır
Muhammed Mehdî hod sırr-ı Hudâdır
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Usûlîyem Hak kapısına geldim
Cân u dilden erenlere kul oldum
Pîrler eşiğinde ben Hakkı buldum
Dönmezin niye döneyin pîrimden

(Mus.VI/1-11)

Yaptığımız değerlendirmeler neticesinde Usûlî'nin, Yunus Emre gibi halkın dili ile halkın gönlüne hitap etmiş şairlerimizden biri olduğunu söyleyebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN

1.1. ALLAH

Genel anlamıyla Allah, kâinatın yaratıcısının zat ismidir. Ol deyince olduran, gönüllere iman ve hidayet bağışlayandır. Ezeli ve ebedi olandır, eşi benzeri yoktur, tektir. Her şeyi işiten ve bilendir. Duaları kabul eden, ayıp ve kusurları gizleyen, esigeyen ve bağışlayandır. İhtiyaçları gideren, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır. Ölüm, hayat, varlık, yokluk kısacası her şey onun iradesine bağlıdır. Kerem ve ihsan sahibidir. Bütün güzellikler, onun cemal sıfatının tecelli etmesiyle ortaya çıkar: Hüsn-i mutlakdır. Nakkâştır, Yarattığı varlıkları ve evreni süsler:

Dâr-ı dünyâda senin mislin güzel gelmez bana

Gerçi nakkâş-ı ezel yazmış güzel timsâller (G. 34/4)

Bütün yaratılmışlar, onun varlığının bekâsının delilidir.⁴ Allah'ın yarattığı bütün varlıklarda, Allah'ın kudretini ve varlığını müşahede ederiz: Vücûd-ı mutlakdır. Her türlü noksandan münezzehtir.

Usûlî Divanı'nda Allah lafzı, Esmâü'l-hüsnâdaki anlamlarıyla, rab ve ilah anlamında ve şükür ifadesi olarak zikredilmiştir.

1.1.1. Esmâü'l-Hüsnâdaki Anlamlarını İçeren Mahiyette Kullanımı:

İsimler anlamına gelen “esmâ” kelimesi ile en güzel anlamına gelen “hüsnâ” kelimelerinin oluşturduğu Arapça bir terkiptir. Esmâü'l-hüsnâ'nın sayısı ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Ancak müslümanlar arasında yaygın olan hadise göre Esmâü'l-hüsnâ, doksan dokuz isimden oluşur: “Allah'ın doksan dokuz -yüzden bir eksik- ismi vardır. Bunları ezberleyip benimseyen (ihsâ) cennete girer.”⁵ Esmâü'l-hüsnâdaki isimlerin büyük bir kısmının, Kur'an-ı Kerim'de geçtiği ifade edilmiştir.⁶

⁴ Mustafa Nejat Sefercioğlu, Nev'i Divanının Tahlili, Akçağ Yay., Ankara, 2001, s.21

⁵ TDVİA, TDV Yay., İstanbul 1995, C.11, s.406

⁶ TDVİA, C.11, s.408

Allah'ın bu isimlerinin bir kısmının yarattığı varlıklarda ve insanda sınırlı halde sıfat olarak bulunduğu görülür: Görmek, işitmek, sabırlı olmak... Allah'ın bazı isimleri ise yarattığı varlıklarda bulunmaz: Öncesi olmamak, yeniden diriltmek...

Allah; Esmâü'l-Hüsînâdaki anlamlarını içeren mahiyette klasik Osmanlı şiirinde kapsamlı şekilde yer almıştır. Usûlî Divanı'nın başında bulunan mi'râciyyede Allah'ın isimleri hemen her beyitte zikredilmiştir. Usûlî; Allah'ın Vâhid, Cebbâr, Kâdir, Kayyûm, Vehhâb, Gafûr, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir, Samed, Bâkî, Hayy, Lâ-yemût gibi isim ve sıfatlarına şiirlerinde yer vermiştir. Usûlî Divanı'nda geçen bu isimlerin ve sıfatların anlamlarını verelim:

“el-Vâhid: Tek. Zâtında, sıfatlarında, hükümlerinde, işlerinde ortağı ve benzeri bulunmayan.

el-Cebbâr: Kırılanları onaran, eksikleri tamamlayan, dilediğini zorla yaptırmaya muktedir olan.

el-Kâdir : İstedini, istediği gibi yapmaya gücü yeten.

el-Kayyûm: Mahlukları varlıkta durduran, zatı ile kâim olan.

el-Gafûr : Mağfireti çok.

ez-Zâhir : Aşikâr.

el-Bâtın : Gizli.

el-Evvel : Kendisinden önce bir ilk bulunmayan "İlk".

el-Âhir : Kendisinden sonra bir son bulunmayan "Son".

es-Samed : Hacetlerin bitirilmesi, ıztırapların giderilmesi için tek merci.

el-Bâkî : Varlığının sonu olmayan.

el-Hayy : Diri, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten.”⁷

Allah'ın sıfatlarından olan Vehhâb, Tevvâb ve Lâ-yemut kelimelerinin anlamları aşağıda açıklanmıştır:

“Vehhâb: Çok fazla bağışlayan, hibe eden.”⁸

“Tevvâb: Kullarının tövbesini kabul eden.”⁹

“Lâ-yemût: Ölmezlik.”¹⁰

Hüdâyâ *Kâdir ü Vehhâb* sensin

Semî-i da'vet u *Tevvâb* sensin

(Ş. 1/1)

⁷ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Otto Yayınları, Ankara, 2016, s.45-47

⁸ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, 19. Baskı, Ankara, 2002, s.1144

⁹ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.1104

¹⁰ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.544

Yok idik biz ol ezelde var idi
Kâdir ü Kayyûm u hem *Cebbâr* idi (Mrc. 1/31)

Aç dilimiz rahmetinle ey *gafûr*
Tâ olalım biz dahi abden şekûr (Mnc.1/12)

Çâr isminden bu şeş sû kubbe bulmazsa sübût
Payidâr olmaz binâsı hem-çü beyt-i ankebût
Feyz-i cûdundan erişir cisme kuvvet câna kut
Evvel u *âhir* hüve'l-*hayyü'l-lezîsîn lâ-yemût*
Zâhir u *bâtın* hüve'l-*bâkîsin Allâhü's-samed* (Mus. VII/3)

1.1.2. Rab ve İlah Anlamında Kullanımı:

Usûlî'nin şiirlerinde Allah; bütün varlıkların yaratıcısı olması, sonsuz kudret sahibi olması münasebetiyle kendisine ibadet edilen, ta'zîm ve tesbihte bulunulan ilah anlamında kullanılmıştır. Hüdâ, Rab, Şâh, İlah, Hak te'âlâ gibi kelimelere de ilah anlamı yüklenmiştir.

Ol *Şeh* hâsından etdi tâc-ı ser
Dalını tavk eyledi mîmin kemer (Mrc. 1/36)

Hak Te'âlâ dedi pes âlem hemîn
Râhın üzre bir avuç toprak mühîn (Mrc. 1/96)

Gülşen-i ömrünü *Hak* bâd-ı fenâdan saklasın
Her bahar ardınca erdikçe şitâ-yı rüzgâr (K. 1/51)

Zât-ı baht-ı mutlak idi ol *ilâh*
Mücmelen kılardı zâtına nigâh (Mrc.1/34)

1.1.3. Şükür İfadesi Olarak Kullanımı:

Usûlî; pek çok beyitte Allah'a şükür ifade eden hamdüli'llâh, bâreka'llâh, bi-hamdili'llâh, şükrüllü'llâh gibi ifadeleri kullanmıştır.

Anın aşkı gamıyla hoş demin var
Bi-hamdi 'llâh acâyib âlemin var (Ş. 1/ 32)

Ay u gün cümle melekler hüsnüne tahsîn okur
Bâreka 'llâh zî-cemâl-i ahsen ü hüsn-i cemîl (G 74/ 2)

Şükriülli 'llâh kim gönül maksûda erdin akıbet
Kûy-ı mihnetde bizi gam gerçi toprak eyledi (G. 135/ 4)

Kûy-ı dilberde Usûlî öldü vü buldu hayât
Hamdülli 'llâh ölmedin yerini uçmag eyledi (G 135./ 5)

1.1.4. İnsanın ve Evrenin Yaratıcısı Anlamıyla:

Usûlî; divanında Allah'ın insanı topraktan yaratması ile ilgili olarak hâk, müştî hâk (bir avuç toprak), âb u gîl, hâk-i nâçiz, mâ vü tîn gibi ifadeleri çok sık kullanmıştır.

Âferîn ol pâke cân-ı pâkden
Kim bizi yaratdı *müşti hâk*den (Mrc.1/81)

Âb u gîl Farsçadır. Mâ u tîn ifadesi ise Arapçadır. Bu iki ifade su ve balçık anlamına gelir ve tasavvufî inanışa göre insanoğlu bu iki maddeden yaratılmıştır.

Sûreti ko er gibi ol er gibi
K'*âb u gîl*de kalmayasın hâr gibi (Mrc. 1/27)

Manzâr-ı rabbinde ey nûr-ı mübîn
Nûr-ı pâk idin sen âlem *mâ vü tîn* (Mrc.1/99)

Usûlî, Allah'ın insanı yaratıp diğer varlıklardan üstün kılması ile ilgili olarak “Bizi toprak iken insan eyledin./Bize nihayetsiz ihsanlarda bulundun.” demiştir.

Çün bizi *hâk* iken insan eyledin
Bî-nihayet bize ihsan eyledin (Mnc.1/6)

Şair, aşağıdaki beyitte Allah'ın insanı topraktan yaratmasını "değersiz toprağa güç verdi" şeklinde ifade etmiştir.

Hâk-i nâçizi tûvânâ eyledi

İlm verdi anı dâna eyledi (Mrc.I/4)

Usûlî; Allah'ın Hazret-i Muhammed'i ve onun yüzü suyu hürmetine evreni yaratması ile ilgili "Küntü kenzen mahfiyyen"¹¹ hadis-i kudsisi ile "lâ levlâke lemâ halakte eflâke"¹² hadis-i kudsisini iktibas yolu ile birçok beyitte kullanmıştır.

Kendi gerçi seyr eder eflâkda

Cismi halvet-hâne-i *levlâk*da (Mrc.1/79)

Hil'at oldu eĝnine *levlâk*den

İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc.1/101)

Âlemin vîrânesin ilm ile ma'mûr eyledin

Âferin ey *küntü kenzin* gevherine kân dede (G. 122/5)

Gam değil etfâl senginden deli dîvâne kıl

Vahdetin şem'ine can at kendini pervane kıl

Aşk camından dili la ya' kul u mestâne kıl

Geç enâniyyet sözünden gönlünü vîrâne kıl

Nice şey tîzcek bulursun *küntü kenzullâhı* gör (Mus. VIII/4)

1.2. MELEKLER (MELÂİK)

Haberci, elçi; güçlü kuvvetli, tasarrufta bulunan, yöneten" anlamına gelmektedir.¹³ Allah'a ibadet etmek ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek için yaratılmışlardır. Yeme, içme, uyuma gibi insana ait hasletleri de yoktur. Hamele-i arş adı verilen dört büyük meleğin klasik şiirde geniş bir kullanım alanı vardır. Klasik Osmanlı şiirinde Azrail ölüm meleği olması, Cebrail peygamberlere vahiy getirmesi, Mikail tabiat olaylarını düzenlemesi, İsrail ise kıyamet günü sûru üfleme vazifesi

¹¹ " Ben gizli, bir hazine idim.", Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.281

¹² " Ey habibim! Sen olmasaydın bu kâinatı halketmezdim." (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ,C. 2., s. 163, hadis no: 2123).

¹³ TDVİA, C.29, s.37

sebebiyle şiirlerde yer alır. Usûlî Divanı'nda sadece Cebrâil ve İsrâfil melekleri, yukarıda ifade edildiği şekilde yer almaktadır.

1.2.1. CEBRÂİL (Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûhu'l-Kuds, Şahbâz-ı Kuds)

Cebrâil, Allah ile peygamberleri arasında elçilik yapmakla görevlendirilen melektir. Allah'ın emir ve vahiylerini peygamberlere ulaştırır. Klasik Osmanlı şiirinde olduğu gibi Usûlî'nin şiirlerinde de Cebrail, Sidretü'l-müntehâ'da ikamet ettiği düşünüldüğünden beyitlerde Sidretü'l-müntehâ ile birlikte kullanılmıştır. Tâvus-ı sidre, tâvus-ı arş, tâvus-ı sidre, bülbül-i kudsî, hümâ-yı kudsî, rûhu'l-kuds, rûhu'l-emîn adı ile beyitlerde geçer.

Dedi *Cibrîl* olamayıp pâye-gir
Lev denevtü lahtaraktü¹⁴ ey emîr (Mrc.1/80)

Girmesin aşk oduna perrîn sakınsın *Cebre'ül*
Biz bu şem'a yanıcı pervâneyiz pervâ neden (G. 93/5)

Usûlî Divanı'nda bu adlandırmaların yanında,“şahbâz-ı kuds” şeklinde bir kullanıma da rastlıyoruz.

Şöyle sürdürü atını ol Şâh-ı dîn
Şâhbâz-ı kuds okurdu âferîn (Mrc. 1/76)

1.2.2. İSRÂFİL

Dört büyük melekten biridir. Kıyamet geldiği zaman sûra üfleme görevlendirilmiştir. Sûra ilk üfleyişinde bütün canlıların ölüp, ikinci üfleyişinde ise tüm canlıların yeniden dirileceği ifade edilir. İsrâfil; Usûlî'nin şiirlerinde kıyamet günü sûra üfleme görevi sebebiyle yer alır.

---

¹⁴ “Lev-denevtü: ... yaklaşmış olsaydım” Tamamı: “Lev-denevtü enmiletan le-ahraktü” “Şayet bir parmak ucu öteye yaklaşmış olsaydım mutlaka yanardım. (Hz. Cebrail'in Sidretü'l-müntehâ'dan ötesi için Hz. Muhammed'e (SAV) söylediği söz olarak bilinir.) Mehmet Yılmaz, Kültürümüzde Âyet ve Hadisler, İstanbul, 2013, s. 454.

Dil *nefahtü fîhi min rûhî*¹⁵ deminden cân bulur
Sûr-ı İsrâfil-veş kılsa sadâ surnây-ı aşk (G. 58/3)

Sûr-ı İsrâfil ürür sankim dem-i bâd-ı sabâ
Kim nebât emvâtı yer yer çıkdı yerden âşikâr (K. 3/2)

1.3. KUR'AN-I KERİM

İslam dininin kitabı olan Kur'an-ı Kerim; dertlilerin devası, gönüllerin şifası, müminlerin rehberidir. Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi'nde ifade edildiğine göre: "Takva sahipleri için bir hidayettir."¹⁶

Usûlî Divanı'nda kutsal kitaplardan Kur'an-ı Kerim'in dışında hiçbir kitabın adı zikredilmemiştir. Usûlî şiiplerinde, son din İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'den, feyizlenmiştir. Klasik Osmanlı şiiirinde olduğu gibi Usûlî Divanı'nda da pek çok âyetin iktibas yapılarak kullanıldığını gördük. Aşağıdaki şiiirlerde Hicr Suresi yetmiş ikinci, Necm Suresi onuncu ve Münâfikûn Suresi yedici âyetten iktibas yapılmıştır.

Ey Usûlî remz-i *mâ evhâ*¹⁷ yı bilmez her la'îm
Kim kelâmulâh sırrın anlamaz dîv-i racîm
Hoş buyurmuşdur sipeh-sâlâr râh-ı müstakîm
İlm-i hikmetden bilirsen gel beri gel ey hâkim
Sen Nesîmî mantıkından dinle Fazlullâhı gör (Mus. VIII/9)

Çün tamam etdi o şeh mi'râcını
Başına urdu *le'amrük*¹⁸ tâcını (Mrc. 1/100)

Fıkh-ı ekberdir bunu fehm etmedinse ey fakîh
Bil sana *lâyefkahûn*¹⁹ ile olan iman nedir (G. 28/7)

---

¹⁵ Fe izâ seveytuhu ve nefahtu fîhi min rûhî fe kaû lehu sâcidîn (sâcidîne). (Böylece onu sevva ettiğim ve onun içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal ona secde ederek yere kapanım!) (es-Sâd, 38//72)

¹⁶ Zâlikel kitâbu lâ reybe fih(fîhi), huden lil muttekîn (muttekîne). (el-Bakara, 2 /2)

¹⁷ Fe evhâ ilâ abdihi mâ evhâ. Allah o anda kuluna vahyedeceğini etti. (en-Necm,53/10)

¹⁸ Le amruke innehum le fi sekretihim ya'mehûn(ya'mehûne). Ömrüne andolsun ki; muhakkak ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı. (el-Hicr, 15/72)

1.4. ÂYET ve HADİSLER

Âyet Arapça'da delil anlamına gelmektedir. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'in her bir cümlesine de âyet denir. Usûlî Divanı'nda pek çok beyitte, âyetin birkaç kelimesi veya âyetin tamamı zikredilerek Kur'an âyetleri, iktibas yapılmıştır. Usûlî şiirlerinde anlam bakımından âyetlere geniş yer vermiştir. Usûlî Divanı'nda yer alan iktibaslara göz atalım:

Ver bekânı et beni benden fenâ
*Rabbenâ vağfirlenâ verhamlenâ*²⁰ (Mnc. 1/11)

Aç dilimiz rahmetinle ey gafûr
Tâ olalım biz dahi *abden şekûr*²¹ (Mnc. 1/12)

İki şakkoldu kalem bî-mâcerâ
Pes yazıldı âyet-i *leyl ü duhâ*²² (§. 1/72)

Şükr Hakka kim yine bir mehlîkâdır sevdiğim
Nûrdur başdan başa şems-i duhâdır sevdiğim
Sâyesinde pâdişâhım bir hümâdır sevdiğim
Serv-kad mahbûblarda müntehâdır sevdiğim
Yâ Hasan yâhûd Hüseyin-i Kerbelâdır sevdiğim
Lahmûke lahmî Aliy-yi Murtezâdır sevdiğim

---

¹⁹ Humullezîne yekûlûne lâ tunfikû alâ men inde resûlillâhi hattâ yenfaddû, ve lillâhi hazâinus semâvâti vel ardı ve lâkinnel munâfikîne lâ yefkahûn(yefkahûne). Onlar öyle kimselerdir ki: “- Rasûlüllah'ın yanındakilere harca yedirmeyin; tâ ki dağılsınlar.” diyorlar. Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır; fakat münafıklar anlamazlar.) (el-Münâfikûn, 63/7)

²⁰ Lâ yukellifullâhu nefsen illâ vus'ahâ lehâ mâ kesebet ve aleyhâ mektesebet rabbenâ lâ tuâhıznâ in nesînâ ev ahta'nâ, rabbenâ ve lâ tahmil aleynâ ısrân kemâ hameltehu aallezîne min kablinâ, rabbenâ ve lâ tuhammilnâ mâ lâ tâkate lenâ bih(bihî), va'fu annâ, vağfir lenâ, verhamnâ, ente mevlânâ fensurnâ alel kavmil kâfirîn(kâfirîne). Allah, kimseyi gücünün yetmeyeceği bir şeyle mükellef tutmaz. Kazandığı (iyilik)kendi lehine, işlediği (kötülük) de kendi aleyhinedir. (Ey mü'minler! Şöyle duâ ediniz:)Rabbimiz! Eğer unutursak veya hatâ edersek, bizi mes'ûl tutma! Rabbimiz! Bizden öncekilere onu yüklediğin gibi, bize de ağır bir yük yükleme! Rabbimiz! Kendisine(dayanabilmek için) takatimiz olmayan şeyi de bize yükleme! Hem bizi affeyle! Ve bizi bağışla! Hem bize merhamet buyur! Sen bizim Mevlâmızın; artık kâfirler topluluğuna karşı bize yardım eyle!) (el-Bakara, 2/286)

²¹ Zurriyyete men hamelnâ me'a nûh(nûhin), innehû kâne abden şekûrâ(şekûran). (Ey) Nuh (A.S) ile beraber taşıdıklarımızın zürriyyeti (onların soyundan olanlar)! Muhakkak ki O (Nuh A.S), çok şükreden bir kul idi. (el-İsrâ,17/3)

²² Ved duhâ. Vel leylî izâ secâ. (1-Kuşluk vaktine andolsun.) (2-Karanlığın çöktüğü vakit geceye andolsun ki,) (ved-Duhâ, 93/1-2)

Sûret-i rahman *ale'l-arş istevâ*²³ dır sevdiğim
Kıble hakkı ka'be-i ehl-i safadır sevdiğim
Deyr-i dilde bir büt-i lu'bet-nümâdır sevdiğim
Hâşelillâh dostlar nûr-ı Hudâdır sevdiğim
Ben Muhammed ümmetiyem Mustafâdır sevdiğim (Mus. II/1)

Dil *nefahtü fihi min rûhî*²⁴ deminden cân bulur
Sûr-ı İsrâfil-veş kılsa sadâ surnây-ı aşk (G. 58/3)

Sözün işitme her dîvin gel öğren ehl-i dillerden
Süleyman *Mantıku 't-tayr*²⁵ına Attâr olmak istersen (G. 71/6)

Aks-i ruhsârınla ey gül çeşme-sârı çeşminin
Cennetin gösterdi *tecrî tahtene'l-enhâr*²⁶ını (G. 136/2)

Şer'î oldu şübhesiz hablü'l-metîn
Old'anunçün *rahmeten li'l-âlemîn*²⁷ (Mrc. 1/103)

Râzı ol *nahnu kasemnâ*²⁸da yazılan kısmına
Yokluk erkânımı çek âlemde ism ü resmine
Tâ tecelli eyleye sırr-ı müsemmâ ismine

---

²³ Allâhullezî refeas semavâti bi gayri amedin terevnehâ summestevâ alel arşı ve sehhareş şemse vel kamer(kamere), kullun yecrî li ecelin musemmâ(musemmen), yudebbirul emre yufassilul âyâti leallekum bi likâi rabbikum tûkînûn(tûkînûne)." (er-Ra'd, 13/2)

²⁴ Fe izâ sevveytuhu ve nefahtu fihi min rûhî fe kaû lehu sâcidîn(sâcidîne).

Böylece onu sevva ettiğim ve onun içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal ona secde ederek yere kapanın! (es-Sâd, 38/72)

²⁵ Ve vârise süleymânu dâvûde ve kâle yâ eyyuhân nâsu ullimnâ mantikat tayrı, ve ûtinâ min kulli şey'in, inne hâzâ le huvel fadlul mubîn(mubînu). (en-Neml, 27/16)

²⁶ Cezâuhum inde rabbihim cennâtu adnin tecrî min tahtihel enhâru hâlidîne fihâ ebedâ(ebeden), radyallâhu anhum ve radû anh(anhu), zâlike li men haşiye rabbeh(rabbehu). Rableri katında onların mükâfatı, altlarından nehirlere akan adn cennetleridir, orada ebediyyen kalacak olanlardır. Allah onlardan razı ve onlar O'ndan (Allah'tan) razıdır. İşte bu, Rabbine huşû duyan kimseler içindir. (el-Beyyine, 98/8)

²⁷ Ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil âlemîn(âlemîne). Seni Biz, sadece âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiyâ, 21/107)

²⁸ E hum yaksimûne rahmete rabbike, nahnu kasemnâ beynehum maîşetehum fil hayâtid dunyâ ve rafâ'nâ ba'dahum fevka ba'dın deracâtin li yettehize ba'duhum ba'dan suhriyyâ(suhriyyen), ve rahmetu rabbike hayrun mim mâ yecmaûn(yecmaûne).Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır. (Zuhrûf, 43/32)

Ölmedin nefis öldürürse nice dolar cismine
Nefha-i rûhu ı-kudüsden mahz-ı rûhullâhı gör (Mus. VIII/5)

Can ile *lâ tey'esû*²⁹ oldu çün îmânımız
Kâfirim lütfün deminden olur isem nâ-ümîd (G. 14/7)

“Biz emâneti göklere, yer küreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan koktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”³⁰ Ahzâb suresinin yukarıda zikrettiğimiz âyetinin şiir olarak ifadesi olan bu beyitte şair insanın üstlendiği büyük sorumluluğu dile getirmiştir.

Yerler ü görkler götürmedi emânet gencini
Hoş götürdü bu dil-i dîvâne aşk olsun derin (G. 98/8)

Şair, tasavvufî anlamda cemal-i mutlak kavramını ifade eden aşağıdaki beyitte “Cemalinin güzellik âyetini yazmak için ezel nuru mürekkebiz, kalem “nûn”u devatımızdır.” diyerek Lokman Suresi’nin yirmi yedinci âyetini mana bakımından iktibas yapmıştır.

Hüsn-i cemâlin âyetin levh-i vücûda yazmağa
Nûr-ı ezel midâdımız nûn-ı kalem³¹ devâtımız (G. 38/2)

Usûlî, yazı ile ilgili olan aşağıdaki beyitte: “Güzellik mushafı bölüm bölüm yazıldı ve ana kitab onun katındadır sırrı ortaya çıktı.” demiştir. “Ümmü’l-kitâb” terkibi Ra’d Suresi’nin otuz dokuzuncu âyetinden alıntı yapılmıştır.

Mushaf-ı hüsnü yazıldı bâb bâb
Zâhir oldu 'indehû ümmü'l-kitâb³² (Mrc. 1/38)

²⁹ Yâ beniyyezhebû fe tehassesû min yûsufe ve ahîhi ve lâ tey'esû min ravhillâh (ravhillâhi), innehu lâ yey'esu min ravhillâhi illâl kavmul kâfirûn(kâfirûne). (el-Yûsuf, 12/87)

³⁰ İnnâ aradnâl emânete alâs semâvâti vel ardı vel cibâli fe ebeyne en yahmilnehâ ve eşfakne minhâ ve hamelehâl insânu, innehu kâne zalûmen cehûlâ (cehûlen). (el-Ahzâb, 33/72)

³¹ Ve lev enne mâ fil ardı min şeceratin aklâmun vel bahru yemudduhu min ba'dihî seb'atu ebhurin mâ nefidet kelimâtullâhi, innallâhe azîzun hakîm (hakîmun). (el-Lokman, 31/27)
(Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.)

³² Yemhûllâhu mâ yeşâu ve yusbit (yusbitu), ve indehu ummul kitâb (kitâbi). (Allah, dilediği şeyi siler, yok eder (mahveder) ve (dilediği şeyi) sabit kılar ve ümmü'l-kitap (ana kitap), O'nun indindedir.) (er-Ra'd, 13/39)

Hadis, peygamberimiz Hz. Muhammed'in kutsal sözü anlamındadır. Hadis-i kudsi, hadis-i mevzu', hadis-i mürsel, hadis-i sahih hadis türleridir. "Hadis-i kudsi: Mânâsı vahyedilen, kelimesi peygamberimiz Hz. Muhammed'ten çıkan kutsal sözdür. Hadis-i mevzu': Bir başkası tarafından söylenip, Hz. Muhammed'e isnad edilen söz. Hadis-i Mürsel: Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'ten işitildiği söylenen söz. Hadis-i sahih: Doğru ve adaletli bir râviye dayanan hadistir."³³ Usûlî Divanı'nda pek çok beyitte, lafız ve mana bakımından hadis ve hadis-i kudsilere yer verildiğini gözlemledik:

Kendi gerçi seyr eder eflâkda
Cismi halvet-hâne-i levlâkda (Mrc.1/79)

Hil'at oldu eĝnine levlâkden
İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc.1/101)

Aşağıdaki şiirlerde zikredilen "Ölmeden önce ölünüz." sözü, peygamber efendimizin meşhur hadislerindedir. Mutasavvıflar bu hadisi; ölmeden önce nefsinizi, arzularınızı öldürünüz anlamında yorumlamışlardır. Bu hadisin Arapçası "mûtû kable ente mûtû"dur. Şair, bu hadisin mânâsını iktibas etmiştir.

Râzı ol nahnu kaseknâda yazılan kısmına
Yokluk erkânımı çek âlemde ism ü resmine
Tâ tecelli eyleye sırr-ı müsemmâ ismine
Ölmedin nefis öldürürse nice dolar cismine
Nefha-i rûhu ı-kudüsden mahz-ı rûhullâhı gör (Mus. VIII/5)

Ezel aşkıyla gelmişiz kendi hâlimiz bilmişiz
Ölmezden evvel ölmüşüz fenâlarınız fenâlarınız (G. 47/3)

1.5. PEYGAMBERLER

Usûlî; şiirlerinde peygamber kıssalarına, peygamberlerin gösterdiği mucizelere yer vermiştir. Usûlî Divanı'nda Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Süleyman, Hz. Ya'kûb, Hz. Eyyûb, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsa, Hz. Hızır, Hz. İlyas, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed isimleri zikredilen peygamberlerdir.

³³ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.309

1.5.1. ÂDEM

Hz. Âdem hem ilk insan hem de ilk peygamberdir. İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olması sebebiyle ebü'l-beşer (insanlığın babası), Allah'ın seçkin kıldığı kişiler arasında yer aldığı için safiyyullah (Allah'ın temiz kulu) unvanlarıyla da anılmaktadır.³⁴

Hz. Âdem'in yaratıldığı toprağın, yeryüzünün her tarafından alınan toprakların birleşmesinden oluştuğu ifade edilir. Bu toprağa; mâ u tîn, lâzib veya âb u gîl gibi isimler verilmiştir. Allah, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra meleklerle secde emri vermiştir. Azâzîl (Şeytan) kendisinin ateşten Âdem'in ise topraktan yaratıldığını öne sürerek kibirlenmiş ve Âdem'e secde etmemiştir.³⁵ Allah, onu merdûd ve mel'ûn eylemiştir. Cennette yaşayan Hz. Âdem ile Havva; Şeytanın kendilerini kandırması sebebiyle yasak meyveyi yiyip yeryüzüne gönderilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde şair, Hz. Âdem'i Allah'ın sırrını taşıyıcı, secde eden ve edilen, şâhid olan ve olunan gibi vasıfları ile ifade etmiştir.

Âdem imiş şâhid ü meşhûd olan

Âdem imiş sâcid ü mescûd olan

Âdem imiş hâmil-i sırr-ı Hudâ

Bilmeyen bunu kalır Hak'dan cüdâ (Mrc.1/44-45)

Usûlî şiirlerinde Hazret-i Âdem'i; insanlığın atası olduğu için ve genel olarak insanı ifade eden bir anlamda kullanmıştır.

Gevheri senge sakın kılma bedel

Âdem isen fitrata verme hâlel (Mrc.1/54)

Kemâl-i devlete âmâdesin sen

Atan Âdem halife-zâdesin sen (P.1/21)

³⁴ TDVİA., C.1, s.358

³⁵ İskender Pala , Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, 10.Baskı, Leyla İle Mecnun Yay., İstanbul, 2003 s.16

1.5.2. NÛH

Klasik şiirimizde Hz. Nûh insanlığın ikinci atası olarak bilinir. Kavmini Hak yoluna davet etmiş, kavminden pek çoğu iman etmeyince Allah tarafından duası kabul olunup kendisinden bir gemi yapması istenmiştir. Nûh peygamber her canlıdan bir çifti gemisine almış, böylece büyük tufandan inananlar bu şekilde kurtulmuştur. İnsanlık onun neslinden türemiştir.³⁶ Usûlî Divanı'nda Hazret-i Nûh; gemisi ve tufan hadisesi sebebiyle zikredilmiştir.

Necât istersen emvâc-ı belâdan pîre teslim ol
Ki çekmez keştî-i Nûha girenler havf-ı tûfânı (G. 127/8)

1.5.3. İBRAHİM (İBRAHİM-İ ÂZER, HALİL)

Klasik şiirde Hz. İbrahîm; Kâbedeki putları kırması, ateşe atılması, oğlu Hz. İsmâîl'i kurban etmekle sınanması, Kâbe'yi oğlu Hz. İsmâîl ile birlikte inşa etmesi, babası Âzer'in put yapıp satması, cömertliği sebebiyle karşımıza çıkar. Usûlî Divanı'nda ise Hz. İbrahîm; Kâ'beyi inşa etmesi, kendisini ateşe attıran Nemrûd ve put yapıp satan babası Âzer hatırlatılarak kullanılmıştır.

Mübarek adın İbrahîm derler
Yüzün görse müselmân ola Âzer (Ş. 1/139)

Yakıp âşıkların cânına nârı
Halîl edinme her Nemrûdu bâri (Ş. 1/176)

Usûlî, Kâ'be'yi Hz. İbrahim inşa ettiği için aşağıdaki beyitte “Gönlümü yıkmıştın, merhamet edip gönlümü yeniden yaptın. Ey Halîl'im! Allah bilir, bir Kâ'be inşa ettin.” demiştir.

Yıkmış idin gönlümü yapdın yine rahm eyledin
Ey Halîlim Hak bilir bir Kâ'be bünyâd eyledin (G. 68/2)

---

³⁶ İskender Pala, a.g.e., s.374

1.5.4. SÜLEYMÂN

Klasik şiirimizde Hz. Süleymân; kuşdilini bilmesi, cinlere ve rüzgâra hükmetmesi, mührü, karınca ile olan sohbeti, veziri Âsaf ve Hüdhd adlı kuşu ile geniş bir kullanım alanına sahiptir. Kasidelerde devlet adamları, Süleyman peygamberin veziri Asaf'a benzetilmiştir. Usûlî, kendisini karıncaya benzetererek Hazret-i Süleymân ile karıncanın sohbetini azamet-acizlik tezadı yaparak kullanmıştır.

Bugün bir mûrdan kem zerreyem ben
Süleymânı nice medh eyleyem ben (Ş. 1/161)

Şair, aşağıdaki beyitlerde ise karınca ile Hz. Süleyman'ın sohbetini hatırlatmıştır.

Edemez akl-ı kavî-re'y aşk-ı sultân ile bahs
Gerçi kim mûr-ı za'îf etmiş Süleymân ile bahs (G. 10/1)

Râhm üzre ger duram incinme sultânım bana
Beklemek câ'iz durur mûra Süleymân yolların (G. 94/5)

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleymân ile ilgili olarak Neml suresi'nin on altıncı âyetinde “mantika't-tayr” ifadesi geçmektedir: “Süleymân, Dâvûd'a varis oldu ve “Ey insanlar, bize kuşdili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur” dedi.”³⁷ Mantıku't-Tayr, Feriddüddin Attar'ın dinî-tasavvufî konuları işlediği meşhur mesnevisinin adıdır. Usûlî, Süleymân peygamberle ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen bu ifadeyi kullanarak Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr adlı eserine telmihte bulunmuştur.

Sözün işitme her dîvin gel öğren ehl-i dillerden
Süleyman Mantıku 't-tayrına Attâr olmak istersen (G. 71/6)

---

³⁷ Ve vârise süleymânu dâvûde ve kâle yâ eyyuhân nâsu ullimnâ mantikat tayrı, ve ûtinâ min kulli şey'in, inne hâzâ le huvel fadlul mubîn (mubînu). Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur” dedi. (en- Neml, 27/16)

1.5.5. YA'KÛB

Ken'an adı verilen bir bölgede yaşadığına inanılan Hz. Ya'kûb; Kur'an-ı Kerim'e göre peygamber, Yahudiler'in inanışına göre İsrail'in ataları diye adlandırılan üç kişiden biridir.³⁸ Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf'un babasıdır. Yûsuf peygamberi kıskanan kardeşleri, onu bir kuyuya atarlar. Hz. Ya'kûb'a, Yûsuf peygamberin kanlı gömleğini getirip onu bir kurdun yediğini söylerler. Hz. Yûsuf'u çok seven Hz. Ya'kûb'un gözleri, ağlamaktan kör olur. Ya'kûb peygamberin gözleri, Hz. Yûsuf'un gömleği gözlerine sürülünce iyileşmiştir. Usûlî bu olayı, aşağıdaki beyitte dile getirmiştir:

Aldı bu gül Yûsufun pîrâheninden şöyle kim
Nergis a'mâ iken açıldı gözü Ya'kûb-vâr (K. 3/9)

Aşağıdaki beyitte şair, Hz. Ya'kûb'un gözyaşlarının Ken'ân ülkesinin yollarını sele verdiğini ifade etmiştir.

Bilmezem yâ Rab ki peyk-i Yûsufun kandan gele
Seyle verdi dîde-i Ya'kûb Ken'ân yollarım (G. 94/3)

Beytü'l-hazen: Ya'kûb peygamberin, oğlu Hz. Yûsuf'tan ayrı düştükten sonra günlerini keder içinde geçirdiği evin adıdır. Külbe-i ahzân adı ile de bilinir. Klasik Osmanlı şiirinde de âşık, tıpkı Hz. Ya'kûb gibi sevgilinin hasreti ile günlerini ağlayarak Beytü'l hazen'de geçirir. Usûlî, Şeyhi İbrahim Gülşenî için yazdığı mersiye'nin aşağıdaki beytinde: "Bütün halk, Hz. Ya'kûb gibi Beytü'l-hazen'dedir." demiştir.

Beytü'l-hazenedir kamu Ya'kûb gibi bu halk
Kapdı meğer ki Yûsufu bu gürk-i cân-şikâr (Mus. I/1)

1.5.6. EYYÛB

Klasik şiirimizde sabrın timsali olarak şiirlerde kullanılmıştır. Allah tarafından kendisine mal, mülk ve evlat verilmiş. Allah verdiği bu dünyalıkları geri alarak kendisini sınamış vücudundaki yaraların ibadetini engellemesi üzerine Allah'a dua

---

³⁸ TDVİA, C.43, s.274

ve niyazda bulunup tüm sıkıntılarında kurtulmuştur.³⁹ Eyyûb, Usûlî Divanı'nda yukarıda ifade edilen anlamlarda kullanılmıştır.

Bir dem ey Eyyûb-ı mihnet-dîde kaldır başını
Derdine dârû'ş-şifâ-yı gaybdan dârû gelir (G. 30/2)

1.5.7. YÛSUF (Yûsuf-ı Ken'an, Yûsuf-ı Hûbân, Yûsuf-ı Mısır, Yûsuf-ı Cemâl)

Klasik şiirimizde Yûsuf peygamber; yüzünün güzelliği, köle pazarında ağırlığınca altına satılıp Mısır'a sultan oluşu, Zelihâ'nın iftirası ile hapse atılıp rüya yorumlayarak hapisten kurtulması, Kur'an-ı Kerimde de ifade edildiği gibi en güzel kıssanın (ahsen-el-kasas) onun hakkında anlatılması, Ya'kûb peygamberin onun hasretiyle gözlerinin kör olması, kardeşlerince kıskanılıp kuyuya atılması gibi sebeplerle zikredilmiştir. Usûlî Divanı'nda; Hz. Yûsuf ile ilgili olarak köle iken Mısır'a sultan olması, kardeşlerinin kendisini kıskanması sebebiyle kuyuya atılması, rüya yorumlayarak zindandan kurtulması gibi hadiseler telmihte bulunulmuştur.

Kapdı gönlüm Yûsuf'un gürk-i belâ hânım yetiş
Kurtar anı gel Alîlik eyle arslanım yetiş (G. 52/1)

Ayırıp can Yûsufun kardaşcığından eyledi
Sana etdiğin bana ey Pîr-i Ken'ân ayrılık (G. 60/4)

Her kimin bir sencileyin Yûsuf-ı Ken'ânı yok
Gönlü bir mısır-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/1)

Eyleyip cân-ı azîzi cân-ı hestîden halâs
Bu vücûdum Mısırına Yûsuf gibi sultân olam (G. 77/3)

Ayırıldı Pîr-i Ken'ânı bugün cân-ı azîzinderi
Aceb mekkâr imiş Yûsuf diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Söz açma kevn ü mekândan bize bir haber ver cânda
Yûsufu kurtar zindândan Mısır iline sultân eyle (G. 117/3)

³⁹ İskender Pala, a.g.e., s.153.

1.5.8. MÛSA

Klasik şiirimizde Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması, Tûr Dağı'nın Allah'ın tecellisi ile paramparça oluşu, yed-i beyzâ hadisesi, asası ile gösterdiği mucizeler, Firavun'a Allah'ın dinini tebliğ etmesi, Allah'ın yardımı ile Firavun'un sarayında büyümesi gibi olaylar hatırlarak kullanılır. Usûlî Divanı'nda ise Allah'ın Tûr Dağı'na tecelli etmesi münasebeti ile Hz. Mûsa'dan bahsedilmiştir.

Can u dil Mûsâsı gark etdi tecelli nûrına
Tür idi seyrânımız dîdâr idi eğlencemiz (G. 40/4)

Yaka yaka aşk odu külli kül etdi canımı
Âteş urdu hırmen-i Mûsâya âhır bu kabes (G. 49/5)

1.5.9. HIZIR, İLYAS

Klasik şiirimizde ve kültürümüzde Hızır ve İlyas çok önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de Hızır ve İlyas'ın Mûsâ peygamber ile başından geçen bir olay anlatılır.⁴⁰ İskender-i Zülkarneyn, Hızır ve İlyas ile birlikte ölümsüzlük suyunu aramış, Hızır ve İlyas ölümsüzlük suyunu bulmuştur. Hızır'ın denizde başı derde düşenlere İlyas'ın ise karada zor durumda olanlara yardım ettiğine inanılır. Halk arasındaki yaygın inanışa göre Hızır, yardım ettiği kişilerce fark edilmez.⁴¹ Hızır ve İlyas; Usûlî'nin şiirlerinde bu açıklamalar doğrultusunda yer almıştır.

Kalıpdır bahr-ı hayretde bu cânım
Yetiş Hızır ol benim rûh-ı revânım (Ş. 1/165)

Batdı girdâb-ı havâdisde vücûdun gemisi
Hızır-ı vakte erişip bulmaz isen râh-ı necât (G. 9/1)

Biz de civân-ı sâlihiz pîr eteğini tutmuşuz
Ya'ni bu bahr-ı dehrden Hızır iledir necâtımız (G. 38/4)

Hor bakma her nemed-pûşa sakın ey muhteşem
Her gedâyı Hızır gör her şahsa dervîşâne bak (G. 64/6)

⁴⁰ (el-Kehf, 18/59-81)

⁴¹ İskender Pala, a.g.e., s.13

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni Hızır mürşid kıl
Bu zulmât-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvanı (G. 127/9)

1.5.10. ÎSÂ (Mesîh)

Hazret-i Îsâ; kör ve hastalara dokununca onları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, bebek iken konuşması, annesi Hz. Meryem'in bakire iken yenine ruh üflenerek hamile kalması⁴², üzerinde bulunan iğne sebebiyle dördüncü felekte kalışı⁴³ gibi mucizeleri ve özellikleri ile divan şiirinde yer almıştır. Usûlî Divanı'nda ise Hristiyanlık dininin peygamberi olması, cân-bahş olan nefesi sebebiyle şiire konu olmuştur.

Leblerinle eyâ zebân-ı fasîh
Zindedir tâ ölünce nâm-ı Mesîh (G.12/1)

Aşk odından dûd-ı âhım çarh-ı mînâyı geçer
Çeşminin merdümleri bahri vü deryâyı geçer
Sûretin nakşî ile tab'im heyûlâyı geçer
Bu deli gönlüm levend oldu vü şeydâyı geçer
Başına aşkın hevâsı düşdü sevdâyı geçer
Âlem-i fikretde aklım gerçi hûd-râ-yı geçer
Aşk bâzârında cânım hayli rûsvâyı geçer
Bir büte yüz urdu gönlüm şimdi tersâyı geçer
Kimi Îsâyı bu halkın kimi Mûsâyı geçer
Cân verir la'lin şarâbına Mesîhayı geçer
Ben Muhammed ümmetiyem Mustafâdır sevdiğim (Mus. II/2)

Lebleri ihyâ-yı Îsâdan haberler keşf edip
Hasta cânâ her sözü safî cevâb olmak gerek (G. 68/2)

⁴² Ali Nihad Tarlan, Şeyhî Divânını Tetkik, C.II, İstanbul, 1936, s.67-69

⁴³ (el-Âli İmran, 3/49)

1.5.11. MUHAMMED

Usûlî Divanı'nda Hazret-i Muhammed; Ahmed, Mustafâ, Ahmed-i Muhtâr, Ahmed-i Mürsel adlarıyla ifade edilmiştir. “ Hz. Peygamber kendine has beş adının bulunduğunu, bunların Muhammed, Ahmed, Mâhî, Hâşir ve Âkîb olduğunu, bu isimlerin daha önce kullanılmadığını söylemiştir.”⁴⁴ Hz. Muhammed'in kendine has isimlerinden olan Ahmed, Usûlî Divanı'nda muamma oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Ahmed kelimesinin Arap harfleri ile yazılışı düşünüldüğünde “mim” harfi çıkarılınca ehad kelimesi ortaya çıkar.

Mim-i Ahmed mahv oldu ol zaman

Pes ehad kaldı ol arada hemân

(Mrc. 1/84)

Aşağıdaki beyitlerden ise Ahmed ismi ortaya çıkmıştır.

Diledi kim yaza hatt-ı muhtelif

Nakş kıldı evvel Ahmedden elif

Ol şeh hâsından etdi tâc-ı ser

Dalını tavk eyledi mîmin kemer

(Mrc. 1/35-36)

Usûlî'nin hayat görüşü, yetiştiği ortam ve mutasavvıf kişiliği göz önüne alındığında peygamberimize olan sevgisi şiirlerinde açık bir biçimde görülür. Hz. Muhammed onun şiirlerinde hayru'l-beşer ve fahr-ı kâinat olması münasebetiyle, miraç mucizesiyle, müslümanların peygamberi olması hasebiyle ve kıyamet günü müslümanların şefaatchisi olması temennisiyle şiire konu olmuştur. Şimdi Usûlî'nin şiirlerinde İslam peygamberinin nasıl ifade edildiğine göz atalım:

1.5.11.1. Fahr-ı Kâinat ve Hayru'l-Beşer Olarak Hazret-i Muhammed:

Hz. Muhammed insanlığın övünç kaynağıdır, insanların en hayırlısıdır. Bütün varlıklar onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Usûlî Divanı'nda Fahr-ı enbiyâ, fahr-ı rusûl, hatem-i peygamberân, sirâc-ı ümmet-i hayrû'l-verâ, Muhammed Mustafa, pişvâ-yı enbiyâ vü mürselîn, müktedâ-yı evvelîn ü âhirîn Hz. Muhammed için kullanılan sıfatlardır.

---

⁴⁴ TDVİA, C.30., s. 423

Ey resûl-i Hakk u fahr-i enbiyâ
Ve'y sirâc-ı ümmet-i hayrû'l-verâ (Mrc.1/104)

Âdeme bunca kerem bunca atâ
Tâ zuhûr ede Muhammed Mustafâ (Mrc. 1/46)

Mim-i Ahmedden göründü kâyinât
Arş u ferş u fevk u taht u şeş-cihât (Mrc.1/37)

Ol imâm-ı pâk u hâdi-i sübûl
Hâtem-i peygamberân fahr-ı rusûl (Mrc. 1/47)

Pişvâ-yı enbiyâ vü mürselîn
Müktedâ-yı evvelîn ü âhirîn (Mrc. 1/48)

1.11.2. Miraç Mucizesiyle Hazret-i Muhammed:

Usûlî Divanı'nda yer alan mi'râciyyede, Hz. Muhammed'in miraç mucizesi tasvir edilmiştir.

Çün tamam etdi o şeh mi'râcını
Başına urdu le'amrük⁴⁵ tâcını (Mrc. 1/100)

Hil'at oldu eĝnine levlâkden
İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc. 1/101)

1.5.11.3. Gönüllerin Sultanı, Müslümanların Peygamberi ve Şefaâtçisi Olarak Hazret-i Muhammed:

Peygamber efendimiz gönüllerin sultanı, müslümanların imamı ve kıyamet gününde müslümanların şefaâtçisidir.

---

⁴⁵ Le 'amruke innehum le fi sekretihim ya'mehûn(ya'mehûne).
(Ömrüne andolsun ki; muhakkak ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı). (el-Hicr, 15/72)

Katında birgün âh etdim hatâ kıldım günâh etdim
Suçum afveyleyip kılsa şef â'at Mustafâ bârî (G. 131/6)

Asl-ı mâhiyyâtı her Bû Cehl-i câhil anlamaz
Ahmed-i Mürsel bilir şol sırrı kim eşyâdadır (G. 25/4)

Âsitânın kıblegâhından yüzüm döndürmezem
Hem be-Hakk-ı Ahmed-i Muhtâr senden dönmezem (G. 92/3)

Usûlî; Hz.Muhammed'in, gönül ülkesinin yegâne sultanı olmasını istemektedir.
Gözümün yaşı seyl olup akarsa tan' mıdır her sû
Hemân tek bu gönül Mısırında sultân Mustafâ olsun (G. 100/5)

Yürü ey nâme bizden sol şeh-i hûbâna aşk eyle
Ki ya'ni Mustafâya ol güzel sultâna aşk eyle (G. 116/1)

Şair, "Hz. Muhammed'in yolunun toprağı olmak" arzusundadır.
İlâhî âşıkı mülk-i cihâna pâdişâ eyle
Ki ya'ni ben gedâyı hâk-i râh-ı Mustafâ eyle (G. 118/1)

1.6. DÖRT HALİFE (Çâr-yâr)

Klasik şiirimizde dört halife kapsamlı bir şekilde ifade edilmiştir. Hatta dört halife ile ilgili geniş bir şiir kültürü teşekkül etmiştir. Hz. Ebû Bekir Sıddîk peygamberimize olan muhabbeti, dostluğu ve yâr-ı gâr (mağara dostu) lakabı ile, Hz. Ömer adaleti ile, Hz. Osman ise zi'n-nûreyn (iki nur sahibi) lakabı ile, Hazret-i Ali klasik Osmanlı şiirinde ve halk şiirinde Murtazâ (seçilmiş), Haydâr (aslan), Esadu'llâh (Allah'ın aslanı), küçük yaşta müslüman olup yüzünü hiç puta döndürmediği için Kerremallâhü veche, Merd-i Hudâ (Allah adamı), Şîr-i Yezdân (Allah'ın aslanı), Haydâr-ı Kerrâr (döne döne hamle yapan aslan) vb. nitelikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Usûlî'nin şiirlerinde ise Hz. Ali, haydar sıfatı vesilesiyle yer almış; Hz. Ali'nin Zülfikâr adlı kılıcı ve yiğitliği vurgulanmıştır.

Âlem-i ervâhı seyr etsen acâyib fitratız
Milket-i eşbâhı fikr etsen garâyib peykeriz

Gerçi böyle sûreta dervîş ü üryânız velî
Âlem-i ma'nîye baksan Zülfikâr-ı Haydârız (Kıt'a IV)

Usûlî; aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed'i ve Hz. Ali'yi pîri olarak kabul etmektedir.

Benim gönlüm bir dîvâne delidir
Cân u dilden erenlerin kuludur
Benim pîrim çün Muhammed Alidir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Kıt'a VI)

Aşağıdaki beyitlerde; Hz. Ebû Bekir Sıddîk ve yâr-ı gâr sıfatı ile, Hz. Ömer adaleti ve Hz. Ali ise cömertliği sebebiyle yer almıştır. Şair şeyhi İbrahim Gülşenî için yazdığı mersiyede şeyhi için Ahmed-i Muhtâr'a Sevr mağarasında yoldaş olan Hz. Ebû Bekir için kullanılan Sıddîk sıfatını kullanmıştır. Şair, şeyhini “Sıddîk-i vakt” olarak nitelendirmiştir.

Kavline sâdik idi vü *Sıddîk-ı vakt* idi
Oldu meğer ki Ahmed-i Muhtâra *yâr-ı gâr* (Mus. I/1)

Evrenosoğullarından Abdi Bey'e sunulan kasideden alınan aşağıdaki beyitte şair, memdûhunun zatında Hz. Ömer'in adaletini ve Hz. Ali'nin cömertliğini topladığını ifade etmiştir.

Gördü kim zâtında var *adl-i Ömer cûd-ı Ali*
Kıldı Osmânoğlu sen şâhı emîr-i nâmdâr (K. 3/31)

1.7. ÂL-İ MUSTAFÂ, ÂL-İ ABÂ

Âl kelimesinin kırmızı renk, hîle, tuzak ve aile olak üzere üç anlamı vardır. Âl; aile anlamı taşıdığına âl-i abâ ve âl-i Mustafâ şeklinde tamlamalar oluşturur ve Hz. Muhammed'in ehl-i beytini: Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i ifade eder.⁴⁶ Âl-i abâ efradından Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Usûlî Divanı'nda adı geçen kişilerdir.

⁴⁶ İskender Pala, a.g.e., s.30

Şükr Hakka kim yine bir mehlikâdır sevdiğim
Nûrdur başdan başa şems-i duhâdır⁴⁷ sevdiğim
Sâyesinde pâdişâhım bir hümâdır sevdiğim
Serv-kad mahbûblarda muntehâdır sevdiğim
Yâ *Hasan* yâhûd *Hüseyn-i Kerbelâ*dır sevdiğim
Lahmûke lahmî *Aliy-yi Murtezâ*dır⁴⁸ sevdiğim
Sûret-i rahman ale'l-arş istevâdır⁴⁹ sevdiğim
Kıble hakkı ka'be-i ehl-i safadır sevdiğim
Deyr-i dilde bir büt-i lu'bet-nümâdır sevdiğim
Hâşeli'llâh dostlar nûr-ı Hudâdır sevdiğim
Ben Muhammed ümmetiyem Mustafâdır sevdiğim (Mus. II/1)

Hakikât pîrleri Âl-i abâdır
Hasan Hüseyn canlara safâdır
Benüm şâhım *şehîd-i Kerbelâ*dır
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus.VI/7)

1.8. ON İKİ İMAM (İSNÂ-AŞERİYYE)

Şifilerin inancına göre Hz. Muhammed'e halife ve vâris olduklarına inanılan on iki kişiye verilen isimdir. Alevî-Bektaşî kültür içerisinde oluşan edebi ürünlerde on iki imamın ismine çok yer verilmiştir. Sırası ile on iki imamın ismi aşağıda verilmiştir:

Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyn, Ali Zeynelâbidîn, Muhammed Bâkır, Câferü's-Sâdik, Musâ Kâzım, Aliyyü'r- Rıza, Muhammed Takıyyüddin, Aliyyün-

⁴⁷ Veş şemsi ve duhâhâ. (Güneşe ve onun aydınlığına andolsun.) (eş-Şems, 91/1)

⁴⁸ "Lahmuke lahmî, demmuke demî, cismuke cismî, rûhuke rûhî."(Etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir, rûhun rûhumdur.)" Alevilikteki bir kisvetten iki baş" düşüncesinin kaynağı budur. literatürde, Ey Ali! Sen bendensin bendenim, rûhun benim rûhumdur, tîynetin benim tîynetimdir, anlamında bir rivayet mevcuttur. Şeyh Sadûk, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1404, s.15

⁴⁹ "Allâhullezî refeas semavâti bi gayri amedin terevnehâ summestevâ alel arşı ve sehhares şemse vel kamer(kamere), kullun yecrî li ecelin musemmâ(musemmen), yudebbirul emre yufassilul âyâti leallekum bi likâi rabbikum tûkînûn(tûkînûne).(Görmekte olduğunuz semaları (gök katlarını) direksiz olarak yükselten Allah'tır. Sonra arşa istivâ etti. Ve Güneş'i ve Ay'ı emri altına aldı. Hepsi belirlenmiş bir süreye kadar akıp gider. İşleri düzenleyip idare eder. Âyetleri ayrı ayrı açıklar ki; böylece Rabbinize mülâki olmaya (ölmeden evvel rûhunuzu Allah'a ulaştırmaya) yakîn hâsil edersiniz.) (er-Ra'd, 13/2)

Nakiyyü'l-Hâdî, Hasanü'l-Askerî, Muhammed el-Mehdî el-Muntazır.⁵⁰ Şimdi, kısaca on iki imam hakkında bilgi verelim:

Hız. Ali: "Hız. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'in oğludur. Künyesi Ebu'l-Hüseyin ve Ebu Türâb'dır. Yiğitliği ile tanınan Hız. Ali'ye küçük yaşta İslamiyeti kabul edip puta tapmadığı için Kerremallahü veche, çok cesur olmasından dolayı Haydar-ı Kerrâr, Esedullahi'l-gâlib gibi lakaplar verilmiştir. Ayrıca takdir-i İlâhiyyeye gösterdiği tam rızâdan dolayı da Murtazâ denilmiştir. Hız. Ali, Hicret'ten yirmi üç sene önce M. 579'da Mekke'de doğdu, 40/660-61'de şehit edildi."⁵¹

Hız. Hasan: Hız. Muhammed'in torunu olup Hız. Ali'nin büyük oğludur. Müctebâ, takı, zekî" ve "sıbt" lakaplarıyla tanınmıştır. Hız. Hasan'ın soyundan olan kişilere "şerif" unvanı verilmiştir.

Hız. Hüseyin: Peygamberimizin torunu olan Hız. Hüseyin, Hız. Ali'nin küçük oğludur. Kerbelâ'da şehit edildiği için "Şehid" lakabı ile bilinir. Onun soyundan gelenlere "seyyid" denir. Hız. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi hadisesi Türk edebiyatında kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır.

Ali Zeynelâbidîn: İsnâ-şeriyeye'nin dördüncü ve İsmâiliyye'nin üçüncü imamı kabul edilir. Künyesi Ebû Muhammed ve Ebü'l-Hüseyin'dir. " Seyyidü's-sâcidîn, Seccâd, Zü's-safenât" (fazla secde etmekten dolayı dizleri nasır tutmuş) lakaplarıyla da bilinir. Resûl-i Ekrem'in ve Hız. Hüseyin'in neslini devam ettirdiği için "Âdem-i âl-i abâ" ve "Ebü'l-eimme" isimleri ile de anılır. Hız. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilen büyük oğlu Ali'den (el-Ekber) ayırt edilmesi için Ali el-Asgâr (Küçük Ali) adı ile de tanınmıştır.⁵²

Muhammed Bâkır: "İsnâ-şeriyeye'nin beşinci ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamıdır. Bâkır lakabı, "bâkırü'l-ilm" tamlamasının kısaltılmış şekli olarak "ilmi yarıp derinliklerine ulaşan, geniş ilim sahibi" anlamına gelir."⁵³

Câferü's-Sâdık: İsnâ-şeriyeye'nin altıncı, İsmâiliyye'nin beşinci imamı, Ca'ferî fikhının kurucusu olarak kabul edilir. Babası Hız. İmâm Muhammedü'l-Bâkır,

⁵⁰ İskender Pala, a.g.e., s.377

⁵¹ Süleyman Solmaz, Nev'î ve Ehl-i Beyt Hakkında Yazdığı Terkid-i Bend, Alevilik Bektaşılık Araştırmaları Dergisi Forschungzeitschrift über Alevitentum und Bektaschitentum Journal of Alevism-Bektasism Studies Revista pèr hulumtime Alevive dhe Bektashive, Sayı 11, 2015, s.5

⁵² TDVİA, C.44, s.365

⁵³ TDVİA, C.30, s.506

annesi Ümmü Ferve'dir. Künyesi Ebû Abdullah ve Ebû Mûsâ'dır. En meşhur lakabı Sâdiktir.⁵⁴

Musâ Kâzım: On iki imamdan yedincisidir. Babası Hz. İmam Caferü's-sâdık, annesi Hamide-i Berberiyye'dir. Babasının vefatı üzerine imamlık konusunda ortayaçıkan farklı görüşlerden kendi imamlığı dışındaki imamlık iddialarını reddetmiş, büyük bir grubun desteğiyle imamlığını ilân etmiştir.⁵⁵

Aliyyü'r-Rıza: On iki imamın sekizincisidir. "Babası Mûsâ-i Kâzım, annesi Tâhire Hatun'dur. Aliyyü'r-Rızâ'nın künyesi Ebu'l-Hasan'dır. En meşhur lakabı Rızâ'dır."⁵⁶

Muhammed Takıyyüddin: On iki imamın dokuzuncusudur. "Babası Aliyyü'r-Rızâ, annesi Sebike Hanım'dır. Künyesi Ebû Câfer'dir. En meşhur lakapları Cevâd ve Takî'dir."⁵⁷

Aliyyün-Nakiyyü'l-Hâdî: İsnâ-şeriyeye'nin onuncu imamıdır. "Babası, Muhammedü't-Takiyyü'l-Cevâd, annesi Seyyide Ümmü'l-Fazl diye anılan Semânetü'l-Magribiyye'dir. Künyesi, Ebu'l-Hasan-ı sâlis'tir."⁵⁸

Hasanü'l- Askerî: İsnâ-şeriyeye'nin on birinci imamıdır. "Babası Aliyyü'n-Nakiyyü'l-Hâdî, annesi Hadis'tir. Künyesi, Ebû Muhammed; en meşhur lakabı, Askerîdir."⁵⁹

Muhammed el-Mehdî el-Muntazır: İsnâ-şeriyeye'nin son imamıdır. "Babası, Hasanü'l-Askerî, annesi Nercis Hatun'dur. Lakapları; Sâhibü'z-zamân (zamânın sâhibi), Sâhibü'd-dâr (yurdun sâhibi), Kâim (ayakta duran, kıyâm eden), Hüccet(reddi mümkün olmayan kesin delil), Hâtim (hatmeden, sona erdiren), Muntazar (beklenen), Nahiyetü'l-mukaddese (kutsanmış yön), Hâdî (hidayete sevk eden) ve Mehdî (hidayete ermiş)tir. En meşhur lakapları ise; Sâhibü'z-zamân ve Hüccet'tir."⁶⁰

Usûlî, din büyüklerini övmek için yazdığı aşağıdaki musammatlarda on iki imamın isimlerini zikretmiştir.

Mustafâ vü *Murtazânın* nakdisin ey pâk-i dîn

Hem *Hüseyn* ile *Hasan* hem *Şah Zeynel âbidîn*

---

⁵⁴ TDVİA, C.7, s.1

⁵⁵ TDVİA, C.31, s.219

⁵⁶ Süleyman Solmaz, a.g.m., s.7

⁵⁷ Süleyman Solmaz, a.g.m., s.7

⁵⁸ Süleyman Solmaz, a.g.m., s.7

⁵⁹ Süleyman Solmaz, a.g.m., s.7

⁶⁰ TDVİA, C.23 s.143

Bakır u Sâdik dahi Kâzım imâm-ı hem-nişîn
Hem Takiyyi bâ-Nakî hem Askerî sensen yakîn
Mehdî-i sâhib-zamânsın hâdî-i rûy-ı zemîn
Es-selâm ey hazret-i şâh-ı Horasan es-selâm (Mus. III/4)

Nakî Hakdan imâm-ı pîşvâdır
Askerî düşmene tîg-i kazâdır
Muhammed *Mehdî* hod sırr-ı Hudâdır
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/10)

1.9. SAHÂBELER

Hz. Muhammed’i görmüş ve sohbetinde bulunmuş olan kişiye sahâbe denir. Usûlî Divanı’nda, sahâbelerden yalnız Bilâl-i Habeşî’nin ismi bir beyitte zikredilmiştir. Bilâl-i Habeşî dışında hiçbir sahâbeye şiirlerde yer verilmemiştir.

1.9.1. BİLÂL

Habeşli bir köle olan Bilâl-i Habeşî; sesinin güzelliği, zenci olması (ten rengi), ezanı güzel okuması ve cennetle müjdelenen sahâbelerden olması hasebiyle klasik şiirimizde yer bulmuştur. Usûlî yüzü cennete, Bilâl-i Habeşî’yi de vücûdunun rengi siyah olduğu için yüzdeki benlere benzetmiştir.

Yüzünde benlerine benzedirler
Görenler cennet içinde Bilâli (G. 138/3)

1.10. KAZA VE KADER

Allah’ın takdir ettiği olayların, kaderde olanın zamanı gelince gerçekleşmesine kaza denir. Levh-i Mahfûzda yazılanların gerçekleşmeden evvelki haline ise kader denir. Usûlî şiirlerinde kader kelimesine yer vermemiştir. Kaderin tecelli etmesi şeklinde ifade edebileceğimiz ve gerçekleşmesi kesin olan kaza onun şiirlerinde fazlaca yer almıştır. Kaza Usûlî’nin şiirlerinde kılıç, ok ve tuzak kelimeleri ile “tîr-i kazâ”, “dâm- ı kazâ”, “tîg-i kazâ” gibi olumsuz anlam taşıyan tamlamalar oluşturmuştur.

Murg-ı zîreksen de fârîg-bâl oturma key sakın
Doludur dâm-ı kazâ ile fezâ-yı rüzgâr (K. 1/9)

Hasmının cânına tîr-i kahr atar lîkin tutar
Zâtına tîg-i kazâyı def' için isper güneş (K. 2/28)

Nakî Hakdan imâm-ı pîşvâdır
Askerî düşmene tîg-i kazâdır
Muhammed Mehdî hod sırr-ı Hudâdır
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus.VI/10)

Vaktinde eda edilemeyen namazın daha sonra eda edilmesine, namazı kaza etmek denir. Usûlî bu anlamını gözeterek aşağıdaki beyitte kaza sözcüğünü, namazı kaza etmek anlamında kullanmıştır.

Sücûd et ol büte ey dil ko gitsin zühd ü takvâyı
Çü bildin kibleni geçmiş namazın hep kazâ eyle (G. 118/2)

1.11. ÂHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

1.11.1.1. Mahşer (Haşr, Kıyamet)

Arapça'da mef'al kalıbı ism-i mekân ve ism-i zaman yapar. İsm-i zaman anlamını düşünerek mahşer kelimesinin insanların haşr edildiği vakit anlamını da ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.

Klasik şiirimizde mahşer; genellikle mahşere dek, kıyamete denlü, haşre dek, rûz-ı mahşer, rûz-ı kıyâmet vb. zaman anlamı taşır. Aşağıdaki beyitte "tâ mahşer" ifadesi mahşere kadar anlamında kullanılmıştır.

Kâmkârâ yakmasa envâr-ı hüsnünden çerâg
Zulmet-i şebden halâs olmazdı tâ mahşer güneş (K. 2/20)

Ahir zamanda fitnenin yaygınlaşacağı ifade edilir. Kıyametin kopacağı bu devirde Hz. Muhammed'in ümmetinin yaşayacağına inanılır. Kıyametin kopacağı bu devre, devr-i kamer de denir. Kıyamet kopunca insanlık yeniden diriltilecektir. Klasik Osmanlı şiirinde

sevgilinin “arz-ı kâmet” etmesi kıyametin kopması olarak tasavvur edilmiştir. Ayrıca, aşağıdaki beyitlerde “kıyâmet” ve “kâmet” kelimeleri arasında cinas sanatı yapılmıştır.

Elifler eylesinler arz-ı kâmet

Yine bu arsada kopsun kıyâmet (Ş. 1/106)

Budur doğrusu kim ol serv kâmet

Kıyâmetdir kıyâmetdir kıyâmet (Ş. 1/145)

1.11.1.2. Ahir Zaman (Devr-i Kamer)

Ahir zaman yaklaştıkça da fitnenin artacağına ve nihayetinde kıyametin kopacağına inanılır. Aşağıdaki beyitte Usûlî: “Başına bin türlü belânın geldiğini kıyametin koptuğunu ama asıl ahir zaman fitnesinin henüz gelmediğini” ifade etmiştir.

Başıma kopdu kıyamet geldi bin dürlü belâ

Âh ol ser-fitne-i âhir-zamânım gelmedi (G. 147/3)

1.11.2. CENNET (Behişt, Cinân, Huld)

Dünyada sâlih amel işleyen ve takva ehli olanların gidecekleri ahiret yurdudur. Sekiz tane cennet olduğu ifade edilir: Cennet, Huld, Me’vâ, Nâim, Âliye, Adn, Firdevs, Dârü’s-selâm, Hayevân.⁶¹ Klasik Osmanlı şiirinde yer alan Âdem’in cennetten kovulması, sevgilinin yüzü, yanağı ve mahallesinin cennete benzetilmesi, sevgilinin olmadığı cennetin cehennemden farksız oluşu gibi hayal ve tasavvurlara Usûlî şiirlerinde yer vermiştir:

Usûlî; sevgilinin boyunu Tûbâ’ya, sözünü Mâ’-i Ma-în’e, kûyunu da Cennetü’l Me’vâ’ya benzetmiştir.

Kâmetin tûbâ lebin kevser sözün mâ’-i ma’-în

Kûyun ey hûr-ı cinânım cennetü’l-me’vâ gibi (G. 142/6)

Sevgilinin olmadığı bir cennet bahçesi, âşık için zindan ya da cehennemden farksızdır.

---

⁶¹ İskender Pala, a.g.e., s.98

Hak bilir dünyâ değil ol hûr-ı peyker olmasa
Bâg-ı cennet âşık-ı bî-çâreye zindan olur (G. 19/2)

Bâg-ı cennet âşıkâ dîdârsız dûzah olur
Bûlbül-i şûrîdeye gülsüz çi gülşen çi kafes (G. 49/4)

Şair, “Dünya zindanında ârifin bedeni cehennemde olsa bile mâ’rifet zevki ile canı me’vâ cennetindedir.” demiştir.

Sicn-i dünyâ içre zevki ma’rifetle arifin
Cismi dûzahdaysa cânı cennet-i me’vâdadır (G. 25/10)

Hiz. Âdem’in ve Havvâ’nın cennetten kovulması hadisesi Usûlî Divanı’nda hatırlatılmıştır.

Ejdehâ-yı heft-serdür nefsi hodgâm ey gulâm
Ceddini cennetten ihrâc eyleyen ol mârı gör (G.28/6)

Usûlî’nin şiirlerinde, sevgilinin yüzü ya cennetten bir sayfaya ya da cennete teşbih edilmiştir.

Gülşen-i cennet cemâlinden varak
Âteş-i dûzah celâlinden sebak (Mrc. 1/9)

Nitekim âşıklara cennet cemâl-i yâr olur
Ayrılıktır ehl-i derde nâr-ı sûzân ayrılık (G. 60/2)

Aks-i ruhsârınla ey gül çeşme-sârı çeşminin
Cennetin gösterdi tecrî tahtene'l-enhârını⁶² (G. 136/2)

Aşağıdaki beyitte şair, “cennetü’l-me’vâda yurt isteyen kişinin ayrılık ateşinin cehenneminde pek çok gün yanması gerektiğini” ifade etmiştir.

---

⁶² Cezâuhum inde rabbihim cennâtu adnin tecrî min tahtihel enhâru hâlidîne fihâ ebedâ (ebeden), radiyallâhu anhum ve radû anh (anhu), zâlîke li men haşîye rabbeh (rabbehu). (Rab’leri katı’nda onların mükâfâtı, altlarından nehirler akan adn cennetleridir, orada ebediyen kalacak olanlardır. Allah onlardan razı ve onlar O’ndan (Allah’tan) razıdır. İşte bu, Rabbine huşû duyan kimseler içindir.) (el-Beyyine, 98/8)

Dûzâh-1 süzân-1 hicran içre yan bir nice gün
Ey özüne cennetü'l-me'vâda me'vâ isteyen (G. 108/2)

Usûlî'nin şiirlerinde sevgili, cennet bağının gülü olarak telakki edilmiştir.

Yaraşmaz sana ağyar ile gel yâr olma sultânım
Gül-i bâg-1 cinânsın hemdem-i hâr olma sultanım (G. 91/1)

Yâ mücessem rûhdur yâ peyker-i cân ol benden
Yâ gül-i gülzâr-1 cennet yâ semen yâ yâsemen (K. 4/1)

Usûlî, âşğın "âh" ateşinin cennet bahçesini bile tutuşturacağını ifade etmiştir.

Eğer müştâk-1 dîdârın cemâlin görmeye yârın
Bir âh edem ki sûzundan dola bâg-1 cinân âteş (G. 56/4)

1.11.3. CEHENNEM (Duzâh)

Günahkârların gideceği yerdir. Duzâh, tamu gibi isimlerle de anılır. Cehennem yedi tabakadan oluştuğu ve her insanın günahıyla orantılı bir şekilde bu yedi cehennemden birinde azap çekeceği ifade edilir. Usûlî Divanı'nda cehennem, klasik şiirimizde olduğu gibi kişinin yârdan ayrı kalması olarak ifade edilmiştir.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim
Vâ'izin nâr-1 cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

Ben Usûlîyem ki dâr-1 firkata saldın beni
Gönlümün dâyim cehennem odu oldu meskeni
Kâfir olmadı ne var bîçâre sevdiyse seni
Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şahım benim (Mus. IX/6)

Şair, ayrılık cehennemine kâfirlerin bile girmesini istememektedir.

Düşdüm ol bed-kîşden ayrı müselmânlar meded
Dûzâh-1 hicrana kâfirler giriftâr olmasın (G. 104/2)

1.11.4. DİĞER İTİKADİ MEFHURLAR

1.11.4.1. Ölüm, Ecel

Canlı varlıkların ömrünün son bulması demektir. Usûlî Divanı'nda ecel askerleri, dest-i ecel ve ölüm yelleri ifadesi kullanılarak ölüm somut bir şekilde anlatılmıştır.

Hâb-ı hoş nice gelir çeşmine uş üstümüze
Boşanıp akdı ecel leşkeri seylâb gibi (G. 143/5)

Çün fenâ etdi kabâ-yı ömrümü dest-i ecel
Ey kefen ben hasta-yı üryâna gel pîrâhen ol (G. 75/5)

Güzel eğlencedir bâzâr-ı dehrin sûd u sevdâsı
Eğer ta'cîl edip dest-i ecel dirmezse dükkânı (G. 127/5)

Aşağıdaki beyitte; ömür ekine, ölüm rüzgâra, ecel ise askere benzetilmiştir.
Ölüm yelleri esmezse ömr ekinini biçmezse
Ecel leşkeri basmazsa kor muyun seni kor muyun (G. 112/5)

Aşağıdaki beyitte Usûlî; halk şiiri sadeliğinde “dostlar ecel gelmeden gözümüz toprak dolmadan felek bizden öcünü almadan bir dem sürelim.” demiştir. Şair bu beyitte ölümü; feleğin oç alması, ecelin gelmesi, gözünün toprak ile dolması şeklinde ifade etmiştir.

Yârenler ecel gelmeden gözümüz toprak dolmadan
Felek bizden oç almadan hele bir demdir sürelim (G. 81/1)

1.11.4.2. Ruh

İnsan, beden ve ruhtan müteşekkildir. Klasik şiirimizde beden, nefis gibi süflî ve fânî (geçici); ruh ise ulvî ve bakî kabul edilir. Bu yüzden ruh bedenden üstün görülmüştür. Beden bir ruh giysisi olarak telakki edilir. Sevgilinin sözleri ölü gönüllere ruh bağışlar. Ruh ve beden bir bütünü vücuda getirir. Sevgili için “ruh-ı revân” ifadesi kullanılır. Usûlî Divanı'nda “ruh-ı revân, ruh-ı pâk” peygamber

efendimiz Hz. Muhammed'i ifade eden bir anlamda kullanılmıştır. Ayrıca ruh-ı revân, sevgili anlamı da taşır.

Açdı çün nergislerin ol rûh-ı pak
Ayağı altında gördü müşt-i hâk (Mrc. 1/94)

Fi'l-mesel akarsudur dayanma hüsnün çağına
Bu dahi kalmaz geçer rûh-ı revânım Mustafâ (G. 5/2)

“Sebük-rûh” kelimesi insanın sıfatı olarak “hafif ruhlu, içi tez” anlamında kullanılmıştır.

Çekme ey hâr-tab' dünyâ-yı denînin sıkletin
Gel sebük-rûh âdem ol arkandan indir bârını (G. 128/8)

1.11.4.3. Peri

Divan şiirinde sevgili görünmezliği ve yüzünün güzelliği sebebi ile periye benzetilir. Usûlî de şiirlerinde peri kelimesini, genellikle güzellik unsuru olarak peri yüzlü anlamına gelen peri-peyker şeklinde kullanmıştır. Ayrıca ins, can ve melek gibi kelimelerle bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Derûnu zeyn olmuş hûblar ile
Perî-peyker güzel mahbûblar ile (Ş. 1/26)

Hayretimden unuduram kendimi ‘aklım gider
Ey perî-peyker eğer nâgeh seni yâd eylesem (G. 90/2)

Usûlî, aşağıdaki beyitlerde peri kelimesini istiare sanatı yaparak sevgili için kullanmıştır.

Dağlar tüm sineme şevkinden urdum ey perî
Her biri aks-i ruhundan oldu bir enver güneş (K. 2/14)

Yoluna cânın feda kılma Usûlî ol perî
Sana yâr olmaz ki sensin bir gedâ ol pâdişâ (G. 5/7)

Bir perî kıldı yine âşık-ı dîvâne benî
Yine bir genc-i nihân eyledi vîrâne beni (G. 134/1)

Bunun yanı sıra şair; melek, ins, cân kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Bir melek sevdim ki görse ins ü cân hayrân olur
Allah Allah ol perî-peyker ne hûb insân olur (G. 21/1)

1.11.4.4. Cin

Gözle görülmeyen ateşten yaratılmış varlıklardır. Onlar da tıpkı insanlar gibi Allah'a kulluk yapmakla görevlendirilmişlerdir. Cinlerin de müslüman ve kâfir olanları iyi ve kötü olanları vardır.⁶³ Kur'an-ı Kerim'de pek çok âyette cinlerden bahsedilmiştir.⁶⁴

Usûlî, cin kelimesine sadece İmâm Mûsâ er-Rızâ'yı öven aşağıdaki musammatin dördüncü dizesinde yer vermiştir. Şair bu dizede, insanların ve cinlerin onun emrine uyduğunu ifade etmiştir.

Bir nefesde cûb-ı huşkî eyledin tâze seçer
Zâhir oldu nakş-ı ikdâmın senin fevka'l-hacer
Buldu enfâs-ı şifâ-bahşınla sıhhat kûr u ker
Emrine râm ins ü cin hükmüne tâbi' bahr u ber
Zî-kerâmet zî-hüner zî-mu'cize şakku'l-kamer
Es-selâm ey hazret-i şâh-ı Horasan es-selâm (Mus. III/6)

1.11.4.5. Şeytan (İblis)

Meleklerin âlimiyken kibre kapılıp mel'ûn ve merdûd olmuştur. Klasik Türk şiirinde dîv-i racîm, şeytan, şeytânî'r-racîm, şeytân-ı mel'ûn ve merdûd şeklinde kullanımlara rastlıyoruz. Usûlî, Seyyid Nesîmî'nin gazeline tahmis yaptığı aşağıdaki şiirde besmele okunduğu takdirde, şeytanın vesveselerinin insana zararının dokunmayacağını ifade etmiştir.

⁶³ İskender Pala, a.g.e., s.102

⁶⁴ Vemâ hâlaktu-lcinne vel-inse illâ liya'budûn. (Ve ben, cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.) (ez-Zâriyât, 60/56)

Hamdüli'llâh buldu nâm-ı a'zamı kalb-i selîm
Sâlik-i râha ayan oldu sırât-ı müstakim
Ba'd-ezîn kâr edemez vesvâs-ı şeytânî'r-racîm
Okurum isminde bismi'llâhi'rrahmâni'rrahîm
Ey sıfatındır sıfatın kulhüvallahü ehad⁶⁵ (Mus. VII/2)

İnsanın topraktan yaratıldığını, kendisinin ise ateşten yaratıldığını söyleyip kibre kapılan şeytan; tüm melekler Hz. Âdem'e secde ettiği halde, ahsen-i takvîm olan Hz. Âdem'e secde etmemiştir. Allah, onu mel'ûn ve merdûd eylemiştir. Usûlî şiirlerinde bu hadiseler telmihte bulunmuştur.

Sûretin âyâtını yanlış okurmuş müdde'î
Ahsen-i takvîme gör şeytânı inkâr eylemiş (G. 55/2)

Sözün şeytân-ı mel'ûnun kabul edip eşiğinde
Beni merdûd eden şol mazhar-ı rahmâna aşk eyle (G. 116/4)

Göz açıp sûret-i rahmana sâfi hoş nazar kılınsın
Sücûd et bizden ol sûfî diyen şeytâna aşk eyle (G. 116/9)

Şair, Nesimî'nin gazeline yazdığı tahmiste şeytanın (dîv-i racîm), Kelâmullah'ın sırrını anlayamayacağını ifade etmiştir.

Ey Usûlî remz-i mâ evhâyı⁶⁶ bilmez her la'îm
Kim kelâmulâh sırrın anlamaz *dîv-i racîm*
Hoş buyurmuşdur sipeh-sâlâr râh-ı müstakîm
İlm-i hikmetden bilersen gel beri gel ey hâkim
Sen Nesîmî mantıkından dinle Fazlullâhı gör (Mus. VIII/9)

Bir sıkıntı ve belaya uğrayan kişilerin sabrının tükendiğini ifade etmek için söyledikleri duadır: Bismi'llahi'rrahmani'rrahîm. Lâ-havle velâ-kuvvete illâ bi'llâhi'l aliyyi'l'azîm.⁶⁷ Şair; aşağıdaki beyitte, "Lâ-havle velâ-kuvvete illâ

⁶⁵ De ki o Allah birdir. (el-İhlas, 112/1)

⁶⁶ Fe evhâ ilâ abdihi mâ evhâ. (Böylece O'nun kuluna vahyedeceği şeyi vahyetti.) (en-Necm, 53 /10)

⁶⁷ "Rahman ve rahîm olan Allah'ın adı ile başlarım. Kuvvet ve kudret ancak Allah'ındır." Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.540

bi'llâhi'l aliyyi'l'azîm duasının kuvveti ile şeytanın pazusunu kırarsan, Hz. Ali gibi hakikat mülkünün mâliki olursun.” demiştir.

Ali gibi hakikat mâlik oldun mülke bi'llâhi
Sıdınsa kuvvet-i lâhavl ile bâzû-yı şeytânı (G. 127/12)

1.12. DİN İLE İLGİLİ MEFHURLAR

1.12.1. DİN

Din: Allah'a inanma ve bağlanma anlamına gelir.⁶⁸ Usûlî, din ile ilgili kelimeleri şiirlerinde tenasüp sanatı yaparak kullanmıştır. Usûlî Divanı'nda bu kelimelerle ilgili; namaz, abdest, nur, küfür, taat, günah, züht, takva, Kâbe, büt, hac, tavaf vb. kelimeler zikredilmiştir. Şâh-ı din tamlaması ile kast edilen peygamberimiz Hz. Muhammed, Şâhbâz-ı kuds tamlaması ile kast edilen ise Cebrail'dir.

Şöyle sürdürü atını ol şâh-ı dîn
Şâhbâz-ı kuds okurdu aferin (Mrc. 1/76)

Eden her gördüğü şahsa niyâzı
Kabul olur mu bir dînde namâzı (P. 1/17)

1.12.2. İMAN

Allah'ın varlığını ve birliğini gönül ile tasdik, dil ile ikrara iman denir. Usûlî Divanı'nda din, kâfir, küfr, nur, ümitsizlik, taat gibi kelimelerle bir arada kullanılarak tenasüp yapılmıştır. Usûlî, iman ve küfür kelimelerini bir arada kullanarak tezat sanatı yapmıştır.

Usûlî, aşağıdaki beyitte imansız kelimesini “acımasız, taş kalpli” anlamında kullanmıştır.

Kanı şol ahd kanı bunca peymân
Hey îmansız yalan mıydı ol îmân (P.1/14)

---

⁶⁸ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.188

Usûlî, şiirlerinde iman ışığı anlamına gelen “nûr-ı îmân” tabirine yer vermiştir.

Bu hâkî cismimi candan ayırma
Ki ya'nî nûr-ı îmândan ayırma (Ş. 1/9)

Usûlî, imanı son nefeste ortaya çıkan kişinin imanının küfür, ibadet ve taatının günah olduğunu belirtmiştir.

Ey nice mü'minin dirilen kişi son nefes
Îmânı küfr ü tâatı yekser günâh olur (G. 17/4)

Usûlî, sevdiği kişiler ve din büyükleri için “dinim, imanım” kelimelerini kullanmıştır.

Gözümde nûr u tende cânım oldur
Severem dînim ü îmânım oldur (Ş. 1/144)

Zeynel Âbidindir gönlümde cânım
Muhammed Bakıra bakar bu cânım
Ca'fer-i Sâdıkdır dînim îmânım
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/8)

1.12.3. ŞERİAT

Şeriat: Doğru yol, Allah'ın emri, âyet, hadis ve icmâ-i ümmet esaslarına dayanan İslam dini kaideleri anlamlarına gelir.⁶⁹

Aşağıdaki beyitte şair “sağlam ip” anlamına gelen mecazi olarak İslam dini⁷⁰ anlamı taşıyan hablü'l-metîn tamlamasını kullanmıştır. Bu beyitte şair, ”Âlemlere rahmet olsun diye İslam dininin kuralları geçerli oldu.” demiştir.

Şer'î oldu şübhesiz hablü'l-metîn
Old'anunçün rahmeten li'l-âlemîn⁷¹ (Mrc. 1/103)

⁶⁹ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.991

⁷⁰ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.304

⁷¹ Ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil âlemin (âlemîne). (Seni Biz, sadece âlemlere rahmet olarak gönderdik.) (el-Enbiyâ, 21/107)

1.12.4. MÜMİN

Allah'ın varlığına ve birliğine kalben inanan, dili ile söyleyen kimseye denir. Usûlî, mümin kelimesini dinî terimlerle tenasüb yaparak kullanmıştır.

Pîrimin yolu çünkü Hak yoludur
Dönmezin niye döneyin pîrimden
Mü'minin ezelden kavli bellidir.
Dönmezin niye döneyin pîrimden. (Mus.VI/1)

Sûret-i Hakkı tavâf etmek dilersen rû-be-rû
Sûrete bakıp geri kalma kadem bas ilerü
Zâhiri ko âlem-i ma'nîye gel gir içerü
Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey Zâhid berü
Mü'minin kalbi içinde sen bu beytullâhı gör (Mus.VII/3)

1.12.5. MÜSLÜMAN

Müslümanın kelime anlamı selamette olan, İslam dinine mensup olan demektir.⁷² Mecazi olarak doğru, insafı, merhametli kişi anlamındadır.⁷³ Usûlî müslüman kelimesini şiirlerinde müselmân şeklinde kullanmıştır.

Usûlî şiirlerinde sevgilinin sıfatı olarak kâfir kelimesini insafsız acımasız, merhametsiz anlamında kullanmıştır. Acımasız sevgiliden ayrılan âşık, müslümalardan (insafı, merhametli kişilerden) medet ummakta haline müslüman-kâfir herkesin acımasını istemektedir.

Aşağıdaki beyitte Usûlî, müslüman ve kâfir kelimelerini tezat sanatı yaparak kullanmıştır.

Bildim bugün cân acısın canândan ayrıldım meded
Kâfir müselmân acısın sultândan ayrıldım meded (G. 15/1)

Usûlî, “Yenice Şehr-engîzi”nde Yeniceli Girbâzî’yi överken “yüzünü gören Âzer’in bile müslüman olacağını ifade ederek mübalağa sanatı yapmıştır.

Bir adına anın Girbâzî derler
Yüzün görse müselmân ola Azer (Ş. 1/139)

⁷² Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.741

⁷³ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.741

Usûlî kâfir kelimesi yerine kâfir kelimesi ile aynı anlama gelen bed-kîş kelimesini kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte sevgiliden (bed-kîş) ayrı düşen âşık (şair) ayrılık cehennemine kâfirlerin dahi girmesini istememektedir. Aşağıdaki beyitte şair, müselmân, kâfir, bed-kîş, dûzah kelimeleri arasında tenasüp sanatı yapmıştır.

Düşdüm ol bed-kîşden ayrı müselmânlar meded
Dûzâh-ı hicrana kâfirler giriftâr olmasın (G. 104/2)

1.12.5.1. Abdest, Namaz

Namaz kılmak için abdest almak gerekir. Tasavvufî anlamda abdest, insanı gönül kirlerinden arındırır. Gönlü kirden arındırmak; gözyaşı dökmekle olur. Usûlî'nin ifadesiyle: “Aşk sarhoşu ciğer kanı ile abdest alır.”

Namaza durmak ister aşk mesti
Ciğer kanından alır âbdesti (P. 2/10)

Usûlî Divanı'nda namaz, niyaz kelimesi ile bir arada kullanılmış; kible, din, secde, zühd ve takva gibi kelimelerle tenasüp oluşturmuştur.

Eden her gördüğü şahsa niyâzı
Kabul olur mu bir dînde namâzı (P.1/17)

Geceler arz edip dilden niyâzı
Seher kûyunda kılardım namâzı (Ş. 1/42)

İşim gücüm gece gündüz namâz ile niyâz idi
Düşicek aşk derdine usandım kâr u bârımdan (G. 95/4)

Namazı kaza etmek deyimi, dinî bir tabir olarak Usûlî'nin şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Sücûd et ol büte ey dil ko gitsin zühd ü takvâyı
Çü bildin kıbleni geçmiş namazın hep kazâ eyle (G. 118/2)

1.12.5.2. Câmi, Minber

Usûlî; şiiirlerinde, câmi' ve minberi güzellik unsuru olarak kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin benini; güzellik câmi'inin içindeki minbere ya da gümüşten bir puta benzetmiştir.

Gonce-i zanbak mı benin yâ ki ay üzre elif
Câmi-i hüsn içre yâ minber ya bir s m n vesen (K. 4/9)

1.12.5.3. Kible, Kibleg h

Klasik şiirde sevgili ve ona ait güzellik unsurları, kibleye benzetilir. Sevgili, âşığın kiblesidir. Çünkü sevgili, kendisine teveccüh edilendir.

Her taraftan kapına eyler teveccüh h s u  m
K'işiğindir kible-i h cet-rev -yı r zg r (ř. 1/46)

Yüzü Merve hâki n r-ı Hudâdır
Cemâli kible-i ehl-i safâdır (ř. 1/150)

Usûlî; sevgilinin yüzünü kibleye, kaşlarını kemere benzetmiştir.
Kaşların tükün eğer y d etse mescidde imâm
Kible hakkı ey sanem yüz döndüre mihr bdan (G. 109/3)

Usûlî'nin şiirlerinde; sevgilinin ve din büyüklerinin eşiği, kible olarak telakki edilmiştir.

Pel s-ı gam kime d m n ise ey dil sana yeğdir
Yüzün döndürme y rından eşiği çünki kiblemdir (G. 22/1)

Erenlerin zahmı câna merhemdir
şimden geri ölür isem ne gamdır
Pîrlerin eşiği çünki kiblemdir
D nmezsin niye d neyin pîrimden (Mus. VI/3)

 sit n n kibleg hından yüzüm döndürmezem
Hem be-Hakk-ı Ahmed-i Muhtâr senden d nmezen (G. 92/3)

Mugaylân-ı gam-ı dilber safâdır Merve hakkıçün
Başım gitse yüzüm döndürmezem ol kıblegâhımdan (G. 107/4)

1.12.5.4. Mihrap

Usûlî mihrap kelimesini; kible, mescid, imam gibi kelimelerle bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Kaşların takın eğer yâd etse mescidde imâm
Kible hakkı ey sanem yüz döndüre mihrâbdan (G. 109/3)

1.12.5.5. Hac

Şer'an, belirli şartları taşıyan iman sahibi kişilerin, Zilhicce ayında belirli kurallara uyarak, Mekke'de Kâbe'yi ziyaret etmesine, hac denir. Usûlî, İslam'ın beş şartından biri olan bu ibadeti, dinî anlamına uygun olarak şiirlerinde kullanmıştır.

Eğer hacca vara ol sûret-i pâk
Ede bin yerde kalbe câmesin çâk (Ş. 1/171)

1.12.5.5.1. Tavaf

Mekke ve Medine, kâfirler için haram mekânlardır. Onların Kâbe'yi tavaf etmesi haramdır. Sevgilinin kûyu, âşığın Kâbe'si olarak telakki edildiğinden âşık sürekli sevgilinin kûyunu tavaf etmektedir. Bu yüzden âşık; namahrem olanların, sevgilinin kûyunu tavaf etmesini istemez.

Tâ harîm-i kûyunu etmeye nâmahrem tavâf
Kesdi işbu dîde-i hûnî beyâban yolların (G. 94/2)

1.12.5.6. Kâbe ile İlgili Mefhumlar

Hz. Âdem tarafından yapılmış, Nûh tufanında göğe yükseltilmiş, Hz. İbrahîm tarafından yeniden inşa edilmiştir. Müslümanların kiblesi ve kutsal mekânıdır. Usûlî Kâbe kelimesini; tavaf, beytullah, hac gibi kelimelerle tenasüp yaparak kullanmıştır.

1.12.5.6.1. Kâbe (Beyt-i Mâmur, Beytü'l-Harem, Beytullâh)

Arefe gününün cumaya denk geldiği hacca, hacc-ı ekber adı verilmekte iken Usûlî, “müminin kalbi içindeki Beytullah’ı görebilmenin hacc-ı ekber” olduğunu ifade etmiştir.

Sûret-i Hakkı tavâf etmek dilersen rû-be-rû
Sûrete bakıp geri kalma kadem bas ilerü
Zâhiri ko âlem-i ma'nîye gel gir içerü
Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey Zâhid berü
Mü'minin kalbi içinde senbu beytullâhı gör (Mus. VIII/3)

1.12.5.7. Kurban

İslam’ın beş şartından biri olmasının yanı sıra, hacıların hacda kurban kesmesi münasebetiyle Kâbe ve kurban kelimeleri bir arada kullanılır.

Dediler Kâ'be-i kûyunda bugün kan oldu
Âşıkın var ise biri yine kurbân oldu (G. 139/1)

Kurban olmak deyimi; âşığın sevgili için canını kurban etmesi şeklinde, beyitlerde çokça ifade edilmiştir.

Vaslı devrinde bugün bayrama erdi her kişi
Ey Usûlî ben gedâ varam meğer kurban olam (G. 78/5)

Ûyd-i vasla cân verir çokdur Usûlîdir velî
Cânını bin şevk ile yoluna kurban eyleyen (G. 97/8)

Yârin cemâlini gördün ayağına yüzün sürdün
Usûlî bayrama erdin var cânını kurban eyle (G. 117/7)

1.12.5.8. Günah

Allah’ın yasakladığı eylemleri yapmaktır. Aşağıdaki beyitte; Usûlî, gün âh ve günâh kelimeleri arasında cinas sanatı yapmıştır.

Katında birgün âh etdim hatâ kıldım günâh etdim
Suçum afveyleyip kılsa şef â'at Mustafâ bârî (G. 131/6)

Usûlî aşağıdaki beyitte günah kelimesini; iman, küfr, taat, mümin gibi kelimelerle bir arada kullanarak tenasüp yapmıştır.

Ey nice mü'minim dirilen kişi son nefes
İmanı küfr ü tâ'atı yekser günâh olur (G. 17/4)

Şair; ayrıca bî-günah kelimesini mâ'sûm, günâhsız anlamında âşığın sıfatı olarak kullanmıştır.

Bî-günâh âşıkın öldürmeğe tîr-i gamzesi
Her hatâ kim işleye ayn-ı sevâb olmak gerek (G. 68/3)

1.12.5.9. Nur

Arapça'da ışık anlamına gelir. Klasik edebiyatımızda nur, parlaklık ve ışık ile ilgili tasavvurlarla şiirlerde yer alır. Nur, Usûlî'nin şiirlerinde de aynı hayal ve tasavvurlarla ifade edilmiştir. Şair, Allah'ın Tûr Dağı'na tecelli etmesinden dolayı Mûsâ, Tûr ve tecelli kelimelerini bir arda kullanmıştır.

Can u dil Mûsâsı gark etdi tecelli nûrına
Tûr idi seyrânımız dîdâr idi eğlencemiz (G. 40/4)

Zulmet-i jeng-i kudûretten cilâ ver kalbine
Âyinen sâf eyle ey nûr-ı tecellâ isteyen (G. 108/4)

Usûlî; peygamber efendimiz için nûr-ı pâk, nûr-ı Ahmed, nûr-ı Muhammedî, nûr-ı Mustafâ tamlamalarını kullanmış; Allah için ise nûr-ı Hak, nûr-ı ilahî, nûr-ı tecellâ, nûr-ı küll, nûr-ı ezel, nûr-ı Hudâ gibi tamlamalar kullanmayı tercih etmiştir.

Şevk-i dîdârınla ey nûr-ı cemâl-ı Mustafâ
Bir semâ' etdim ki cûşa geldiler abdallar (G. 34/3)

Nûr-ı Ahmed hürmetiyçün ey Ehad
Habs-i zulmânîde koyma tâ ebed (Mnc. 1/3)

Suretin âyine-i nûr-ı Hudâdır sevdiğim
Tal'atın envâr-ı zât-ı Mustafâdır sevdiğim (G. 86/1)

Görmesem ol nûr-ı pâkın Kâ'bede dîdârını
Nâr-ı âhım odlara yakar der u dîvârını (G. 136/1)

Şair, şiirlerinde nûr-ı îmân tamlamasını iyi dilek ve dua ifadesi anlamına gelecek şekilde, nur-bahş sözcüğünü ise methiye ifadesi olarak kullanmıştır.

Bu hâkî cismimi cândan ayırma
Ki ya'nî nûr-ı îmândan ayırma (Ş. 1/9)

Yeryüzüne olduğun re'y-i ref'lün nûr-bahş
El çekerse yeridir rûy-ı zemînden ger güneş (K. 2/21)

Usûlî; kasidelerinin methiye bölümünde övdüğü kişi için, “düşünce güneşinin ışığı ile cihanın aydınlandığını” söyleyerek onun düşünce gücünü mübalağalı bir şekilde ifade etmiştir.

Çarh-ı mesned ya'nî İsa Beg kim olmuşdur anın
Âfitâb-ı nûr-ı re'yinden cihan yekser güneş (K. 2/17)

Usûlî'nin şiirlerinde nur, sevgilinin yüzündeki parlaklığı, aydınlığı, ışığı ifade eden bir sıfat olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Pertev-i nûr-ı cemâlinle bana bir şevk ver
Yoluna îsâr edem can u cihâna bakmayam (G. 79/5)

Usûlî aşağıdaki beyitte, sevgilinin “nûr-ı ilahî” olduğunu söylemiştir.

Bugün nûr-ı ilahîsin Usûlînin penâhısın
Güzeller pâdişâhısın cefakâr olma sultânım (G. 91/8)

Usûlî aşağıdaki beyitte, gözdeki “nûr-ı basar”ın göz değmesine sebep olduğunu ifade etmiştir.

Hâk-i pâyin tûtiyâsına değe şâyed gözüm
İsterem ol gevheri nûr-ı basardan saklasın (G. 101/4)

Allah önce nûr-ı Muhammediye'yi yarattığı için bu nura,“ nûr-ı ezel” adı verilir. Bütün varlıklar bu nurdan yaratılmıştır. Usûlî, aşağıdaki beyitlerde “ nûr-ı ezel” tamlamasının kullanmıştır.

Hüsn-i cemâlin âyetin levh-i vücûda yazmağa
Nûr-ı ezel midâdımız nûn-ı kalem devâtımız (G. 38/2)

Saf kıldınsa gönül âyinesin âb gibi
Görünür nûr-ı ezel âbda mehtâb gibi (G. 143/1)

1.12.6. KÜFR, KÂFİR

Küfr: Allah'a ve onun dinine inanmama, inançsızlık, imansızlık anlamına gelir.⁷⁴ Kâfir ise küfrün ism-i fâili olup Allah'a ve Allah'ın dinine inanmayan anlamındadır.

Kâfir kelimesi klasik Osmanlı şiirinde acımasız, merhametsiz, vefasız anlamında sevgili için kullanılır. Hatta, sevgili kâfirden daha merhametsizdir. Usûlî, aşağıdaki beyitlerde kâfir kelimesini; acımasız, merhametsiz, vefasız anlamında kullanılmıştır.

Halime kâfirler etdi rahm sen rahm etmedin
Şöylemiydi ahdimiz ey dîni yok imanı yok (G. 62/2)

Dil alır sâhir imişsin cefâda mâhir imişsin
Vefâsız kâfir imişsin gidelim bârî şehrinden (G. 111/6)

Divan şiirinde küfr, renk itibarı ile sevgilinin saçını çağrıştırır. Bu çağrışımı Usûlî'nin şiirlerinde de görmek mümkündür:

Saçın küfründe olmasa başında sûfinin sevdâ
Hakikât kâfir-i mutlak durur yok dîni imanı (G. 129/2)

Usûlî şiirlerinde; mümin, taat, günah, din, iman, kâfir gibi kelimeleri bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Ey nice mü'minim dirilen kişi son nefes
İmanı küfr ü tâ'atı yekser günâh olur (G. 17/4)

⁷⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.533

Usûlî, kâfir-müslüman kelimelerini bir arada kullanarak tezat sanatı yapmıştır.

Bildim bugün can acısın canandan ayrıldım meded
Kâfir müselmân acısın sultândan ayrıldım meded (G. 15/1)

Klasik Türk şiirinde olduğu gibi Usûlî'nin şiirlerinde de mecâz-ı mürsel sanatı yapılarak sevgili yerine Çin putu tabiri kullanılmıştır. Âşık da Çin putuna gönül verdiği için kâfir veya müşrik olarak nitelendirilmiştir.

Bir büt-i Çîne gönül verdik ise ey Zâhid
Bize kâfir deme biz dahî Hudânın kuluyuz (G. 41/4)

Dîn ü dil vermek revâdır sen büt-i Çîne dedim
Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü büthânedem (G. 93/7)

Usûlî aşağıdaki beyitte, kâfir kelimesi ile aynı anlama gelen bed-kîş kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.

Düşdüm ol bed-kîşden ayrı müselmânlar meded
Dûzâh-ı hicrana kâfirler giriftar olmasın (G. 104/2)

1.12.6.1. Deyr

Deyr ve kilisâ içinde güzel resimler ve putlar bulunması hasebiyle klasik şiirimize konu olmuştur. Usûlî şiirlerinde; put gibi güzel olan sevgilinin bulunduğu yer anlamında, deyr-i dil (gönül kilisesi) tamlamasını kullanmıştır.

Yine bir büt-misâl et deyr-i dilde
Ki misli olmaya Çîn ü Çigilde (Ş. 1/109)

Deyr-i dilde ey sanem yâd olsa nâmın bir nefes
Her bucakdan şevk ile bir na'ra-i yâhû gelir (G. 30/4)

1.12.6.2. Büt

Klasik Osmanlı şiirinde büt; sevgilinin yüzünün güzelliğini ifade eder. İstiare sanatı yapılarak sevgili kelimesi yerine büt kelimesi kullanılır. Çinde yapılan putların

meşhur olması sebebiyle büt-i Çin tamlaması, Usûlî'nin şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Dîn ü dil vermek revâdır sen büt-i Çîne dedim
Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü büthânedem (G. 93/7)

Usûlî şiirlerinde istiare sanatı yaparak; sevgili yerine büt-i Çin, büt-i tersâ, büt, büt-i bî-cân gibi tamlamaları kullanmıştır.

Sen büt-i tersâyî koyup gayri yâre dil veren
Kâfir-i aşk oldu öldürsen gazâdır sevdiğim (G. 86/6)

Sücûd et ol büte ey dil ko gitsin zühd ü takvâyı
Çü bildin kıbleni geçmiş namazın hep kazâ eyle (G. 118/2)

Hulku olmayan güzel san sûret-i dîvârdır
Ey Usûlî bir büt-i bî-câna verme gönlünü (G. 130/5)

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF

Şairin Gülşenî'ye intisab ettiğini, tasavvufî bir muhitte yetiştiğini, daha önce ifade etmiştik. Usûlî, şiirlerinde tasavvuf kültürüne ait unsurlara, tasavvufa dair mefhumlara, tarikat ile ilgili kavramlara, mutasavvıf sanatçılara şiirlerinde yer vermiştir.

2.1. TARİKÂT İLE İLGİLİ MEFHURLAR

Rumeli coğrafyası pek çok tarikatın yayıldığı bir bölgedir. Bu sebeple, Rumeli'de tarikatların oluştuğu kültür şiire yansımıştır. Usûlî'nin şiirlerine bu kültüre ait unsurların, sirayet ettiğini söyleyebiliriz.

2.1.1. Abdal, Derviş, Kalender, Işık

Abdal: Arapça, bedel, bidl ve bedîl kelimelerinin çoğuludur. Kalender, dîvâne gibi kelimelerle bir arada kullanılmakla birlikte Usûlî Divanı'nda abdal-ı dil (gönül abdalı) şeklinde kullanımını da görmekteyiz.

Tekye-i aşka gir ey abdal-ı dil ko kâ'beyi
Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de evden ol (G. 75/6)

Derviş: Farsça fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah'a veren kişi anlamına gelmektedir. Usûlî aşağıdaki beyitlerde derviş kelimesini bu anlamda kullanmıştır.

Sûreta begsin velî dervîşlikdir sîretin
Zî-sa'adet devlet-i dünyâ vü ukbâ sende var (K. 3/24)

Hor bakma her nemed-pûşa sakın ey muhteşem
Her gedâyı Hızır gör her şahsa dervîşâne bak (G. 64/6)

Kalender, ışık: Dünya ile alakasını kesip Allah'a yönelen kimselere denir. Abdal kelimesi ile aynı anlamda kullanılır.⁷⁵ Kalender ve ışıkların nefislerini köreltmek için saç ve kaşlarını tıraş etmeleri ve bu şekilde dilenmeleri Usûlî'nin şiirinde de karşılaştığımız hususiyetlerdendir.

Abdal-ı pâ-bürehne mücerred kalenderiz
Kahbe cihâna bakmayıcı parsâlarız (G. 42/2)

Secdeler eylen gelin abdallar kim bunda bir
Tekye-i Hakda tıraş olmuş kalender var imiş (G. 51/6)

2.1.2. Dergâh, Tekye, Harâbât

Klasik şiirimizde tasavvufî anlamda; hânîkâh, tekye, savmaa, dergâh, meyhâne, meykede, harâbât Allah aşkının müridlere sunulduğu yer anlamı taşır. Usûlî Divanı'nda; dergâh, tekye, harâbât kelimeleri müridlerin ilahî aşka ve bir takım sırlara vâkıf oldukları yer anlamında kullanılmıştır.

---

⁷⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.265

Usûlî Divanı'nda aşağıdaki şiirlerde yer alan “dergâh-ı Hak” tamlaması, Hakk'ın huzuru anlamındadır.

Varmağa dergâh-ı Hakka ben fakîr
Senden artık mesnedim yok ey emîr (Mrc. 1/107)

Gayetî derd ü belâya canı mu'tâd eyleyen
Şevkin île sevdiğim âlemleri yâd eyleyen
Çağırıp dergâh-ı Hakka denli feryâd eyleyen
Elaman ey seng-dil zâlim elinden elaman (Mus. V/5)

Usûlî'nin şiirlerinde tekye kelimesi, ilahî aşk şarabının ve ilahî sırların müridlere sunulduğu yer anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Olmazsan Usûlî gibi ger vâlih u hayran
Bu tekyede bil vâkîf-ı esrâr olamazsın (G. 110/5)

Tekye-i aşka gir ey abdal-ı dil ko ka'beyi
Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de evden ol (G. 75/6)

Bî-hôd olanlara sunuldu bu meclisde kadeh
Duydu şol hayran olan bu tekyenin esrârını (G. 136/6)

Bu köhne tekyenin esrârın anlar
Bu meyden vâlih ü hayran olanlar (G. 23/5)

Usûlî aşağıdaki beyitte kendini “mihnet tekyesininin ihtiyar bir abdalı” olarak kabul etmiştir.

Kim durur derviş Usûlî der isen şâhim eğer
Tekyegâh-ı mihnetin bir ihtiyâr abdalıdır (G. 31/5)

Osmanlı toplumunda saçlarını ve kaşlarını tıraş eden Kalenderî dervişleri, tekyelerde yaşarlardı. Usûlî, Osmanlı toplumunun yaşayışına ait bu hususiyeti şiirlerinde dile getirmiştir.

Secdeler eylen gelin abdallar kim bunda bir
Tekye-i Hakda tıraş olmuş kalender var imiş (G. 51/6)

Şair, aşağıdaki beyitte günc-i harâbât tamlamasını dergâh anlamında kullanmıştır.

Dünyâ evini günc-i harâbâta değişmiş

Bir genc-i fenâ tâlibi vîrâneleriz biz (G. 43/2)

2.1.3. Pir, Pîr-i Mugân, Mürşit, Şeyh, Dede

Pir: Bir işte çok tecrübeli kişiler için kullanılan bir tabir olmakla birlikte pir; şeyh, yaşlı anlamına da gelir. Usûlî'nin aşağıdaki beyitlerinde pir kelimesi yaşlı anlamı taşır.

Oldum oğlan u kocaldım böyle mihnet görmedim

Geldi hayfâ pîrlik ol nev-cevânım gelmedi (G. 147/4)

Benzi sararmış başı ditrer âsâya dayanır

Devrden pîr-i za'îf olmuş durur benzer güneş (K. 2/8)

Usûlî'nin aşağıdaki şiirlerinde pir kelimesi; ermiş, veli, eren anlamındadır.

Gönülde çirk olan pîrden arınır

Hakkın sıfatı pîrlerden görünür

Pîri olmayanlar yarın yerinir

Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/5)

Biz de civân-ı sâlihiz pîr eteğini tutmuşuz

Ya'ni bu bahr-ı dehrden Hızır iledir necâtımız (G. 38/4)

Usûlî; aşağıdaki beyitte, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den himmet istemektedir.

Ayrıldım yârdan Usûlî meded deli oldum deli

Âh pîrim Muhammed Ali himmet eylen himmet eylen (G. 65/7)

Aşağıdaki beyitte şair, Nuh'un gemisine giren kişinin tufan korkusu yaşamayacağı gibi belâ dalgalarında boğulmaktan kurtulmak isteyen kişinin de bir pire teslim olması gerektiğini ifade etmiştir.

Necât istersen emvâc-ı belâdan pîre teslim ol
Ki çekmez keştî-i Nûha girenler havf-ı tufanı (G. 127/8)

Hz. Ya'kûb uzun yıllar oğlu Yûsuf'un hasretini çekmiştir. Pîr-i Ken'ân klasik Osmanlı şiirinde Hz. Ya'kûb için kullanılan bir tabirdir. Usûlî de aşağıdaki beyitlerde Hz. Ya'kûb için pîr-i Ken'an tabirine ver vermiştir.

Ayırıp can Yûsufun kardaşıcığından eyledi
Sana etdiğin bana ey pîr-i Ken'ân ayrılık (G. 60/4)

Ayırıldı pîr-i Ken'ânı bugün cân-ı azîzinden
Aceb mekkâr imiş Yûsuf diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Tasavvuf edebiyatında ve klasik Osmanlı şiirinde; aşk şarabı sunan pîr-i mugân, pîr-i meykede, pîr-i harâbât tamlamaları mürşid-i kâmil anlamı taşır. Aşağıdaki beyitte Usûlî, pîr-i mugân kelimesini bu anlamda kullanmıştır.

Kat'ı âkil geçinir ancak eyâ pîr-i mugân
Alalım aklın Usûlînin ü bî-hûş edelim (G. 83/7)

Mürşit: İrşâd eden, olgunlaştıran anlamına gelir. Müride telkinleri ile yol gösteren tarikat ehlidir. Aşağıdaki beyitlerde de mürşit; irşâd eden, olgunlaştıran anlamı taşımaktadır.

Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz mürşid-i aşka mürîd (G. 14/6)

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni Hızır mürşîd kıl
Bu zulmât-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvanı (G. 127/10)

Şeyh: Arapça, önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen bir kelimedir. Şeyhlik bazı tarikatlarda makam adıdır.⁷⁶ Usûlî şiirlerinde şeyh kelimesini din ve tasavvuf ulusu anlamında kullanmıştır.

Her hevâdan tövbeni kıldım kabul ey şeyh-i şehîr
Lîk mahbûb u şarâb-ı nâba hâşâ lâ etûb (G. 6/7)

---

⁷⁶ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.462

Ben özge derde uğradım bana bu pendî ko ey şeyh
Eğer bir himmetin var ise lutf et bir du'â eyle (G. 118/3)

Dede: Türkçe bir kelime olup Mevlevîlik'te, muhiblikten sonraki mertebedir. Muhib, dervîş olmaya ikrar verip çilesini tamamladıktan sonra, kendisine bir hücre verilir ve dede diye anılır. Dede, yeni muhibleri kendi liyakatine ve kabiliyetine göre "Mesnevî" okutarak, âyin meşkederek, ney üflemeyi, usûl tutmayı belletmek suretiyle yetiştirerek terbiye etme görevini icra eder.⁷⁷

Usûlî, dede kelimesini yukarıda açıkladığımız anlamda kullanarak "dede" redifli bir gazel yazmıştır. İbrahim Gülşenî Usûlî'nin şeyhidir. Gazelin son beytindeki "Zulmet-i zann içre yitirdi Usûlî yolunu" dizesini dikkate alarak Usûlî'nin bu gazeli şeyhi İbrahim Gülşenî için yazdığını söyleyebiliriz.

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen üryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş eğmeyen sultân dede

Vüs'at-i küllî bilip inkârını her bir hâsın
Kulağına koymayup deryâ olan ummân dede

Âşinâ-yı yemm-i vahdet kulzum-ı zât u sıfat
Dürr-i bahr-i ma'rifet deryâ-yı bî-pâyân dede

Ölmüş idik cehl ile âb-ı hayât-ı nutkdan
Bir nefesde feyz-i rûh etdin bize hey cân dede

Âlemin vîrânesin ilm ile ma'mûr eyledin
Âferin ey küntü kenzin gevherine kân dede

Kâf-ı Kur'ân mâ'nisin kalbinde tahrîr eyleyip
Hakk ile bâtil arasın fark eden furkân dede

---

⁷⁷ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.119

Zulmet-i zann içre yitirdi Usûlî yolunu
Huccetullâhsın delîl ol ana sen burhân dede (G. 122/1-7)

2.1.4. Semâ'

Semâ': Gönül coşkunu ve şevk neticesinde Mevlevîler'in müzik eşliğinde ayakta yaptıkları deverandır. Usûlî; semâ' ile ilgili olan abdal, bezm, nây-ı aşk kelimelerini bir arada kullanmıştır.

Şevk-i dîdârınla ey nûr-ı cemâl-ı Mustafâ
Bir semâ' etdim ki cûşa geldiler abdallar (G. 34/3)

Çarha girdi çarh u eşya tutdı bir kezden semâ'
Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem nây-ı aşk (G. 58/2)

2.1.5. Tâlib

Tâlib: Tarikâta girmeyi arzulayan kişi demektir. Şeyh; tâlibin tarikat ehli olduğuna inanırsa, tâlib tarikata girer ve mürid olur. Şair kendisini, "dünya evini harabat köşesine değişmiş, yokluk hazinesinin tâlibi" olarak telakki etmiştir.

Dünyâ evini günc-i harâbâta değişmiş
Bir genc-i fenâ tâlibi vîrâneleriz biz (G. 43/2)

2.2. TECELLÎ

Görünür olmak, ortaya çıkmak, belirgin olmak anlamına gelir. Usûlî aşağıdaki beyitlerde tecelli kelimesini; tasavvufî anlamda "belirgin olmak, ortaya çıkmak" şeklinde kullanmıştır.

Hâk-i cismim zerre zerre raksa girdi şevkden
Çün tecelli eyledi mihr-i cihân-ârâ-yı aşk (G. 58/11)

Ko bu sûretde olan kîl u kâli
Tecelli ede tâ ma'nâ cemâli (P. 1/23)

Cemâlim cânına kılta tecellî
Niçün almayasın andan tesellî (Ş. 1/71)

Ger tecelli etmek istersen gönül envârını
Gel götür bir dem aradan perde-i pindârını (G. 128/1)

Usûlî, aşağıdaki beyitlerde Allah'ın Tûr Dağı'na tecelli etmesi hadisesine telmih yapmıştır.

Cân u dil Mûsâsı gark etdi tecelli nûrına
Tûr idi seyrânımız dîdâr idi eğlencemiz (G. 40/4)

Gönül kim Tûr-i Sînâdır tecelli ma'denidir bu
Hezârân Pûr-i Sînânın güm olur bunda irfânı (G. 127/6)

Tecelli nûruna Tûrun vücûdu döymedi yâ Rab
Kelîmullâh Musânın ne pak taşdan durur cânı (G. 129/4)

Tûr-ı dilde hüsnün envârı tecelli gösterip
Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

Usûlî parlaklık ve saflık yönü ile gönlü, aynaya benzetmiştir. Gönlün kirlerden arınması için “gönül aynasını saf ve mücellâ kılalım.” demiştir. Ayrıca; tecelli, nur, ışık gibi parlaklık anlamı taşıyan kelimeleri birlikte kullanılarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Tâ ki yüz göstere evsâf-ı tecelli-i kadîm
Gönül âyinesini sâf u mücellâ kılalım (G. 85/2)

Zulmet-i jeng-i kudûretten cilâ ver kalbine
Âyinen sâf eyle ey nûr-ı tecellâ isteyen (G. 108/4)

Nice rûşen olmasın âyine-veş gönlüm gözüm
Kim demâdem tal'atın mihri tecellâsındadır (G. 24/2)

Papağanlara konuşma aynanın arkasından konuşularak öğretilirmiş. En güzel papağanlar ise Hindistan'dan getirilirmiş. Usûlî; “Söz papağanını yokluk Hindistanı'ndan çıkarıp tecelli aynasında konuşuralım.” diyerek aynanın arkasından papağana konuşma öğretme geleneğine şiirinde yer vermiştir.

Tûtî-i nâtıkayı Hind-i ademden çıkarıp
Yine mir'at-ı tecelli ile gûyâ kılalım (G. 85/3)

2.3. CEZBE, HÂL

Arapça'da kendine çekmek anlamına gelir. Tasavvuf ehlinin kalbinin, Allah aşkı ile neş'e ve coşkunluk içinde olmasına denir.

Buldu âşık cezbe-i aşk ile vecd ü hâller
Âhir olmadı mı ey vâ'iz bu kîl ü kâller (G. 34/1)

Ey Usûlî cezbessin salmış muhît-i lem-yezel
Katre iken cânım deryâ-yı dür-bâr eylemiş (G. 50/7)

Tasavvufta hâle gelmek: Sûfinin, sohbet, zikir sırasında veya yüksek manevi bir şahsın huzurunda, kendinden geçip cezbeyle gelmesine "hâllenmek" veya "hâle gelmek" denir.

Buldu âşık cezbe-i aşk ile vecd ü hâller
Âhir olmadı mı ey vâ'iz bu kîl ü kâller (G. 34/1)

Birazcık hâlden haylarız erenler için söyleriz
Ma'nâ denizin boylarız fenâlarız fenâlarız (G. 47/9)

Sadece konuşan, söylediklerini eyleme dökmeyen kişilere kâl ehli söylediklerini uygulayanlara da hâl ehli denir. Şair; aşağıdaki beyitlerde, hâl kelimesini bu anlamda kullanmıştır.

Ehl-i hâliz çekmeziz mâzî vü istikbâl gamın
Biz ne imrûzunda dünyânın ne ferdasındayız (G. 46/4)

Velî özüüm budur sâhib-kemâle
'Uyûbu setr edici ehl-i hâle (Ş. 1/121)

2.4. TECRÛT (TECERRÛD), KAT'-I TAALLUK, UZLET, HALVET

Dünya ile alakayı kesmek anlamına gelir. Kişinin kendini dünyaya ait her şeyden soyutlamasıdır. Müridin insan-ı kâmil olabilmesi için yapması gereken,

dünyaya ait olanı terk etmektir. Hak âşığının tecride girebilmesi için az konuşması, az uyuması, az yemesi ve riyazette bulunması gerekir.

Usûlî'ye göre günc-i uzlette bulunmalı, dünyayı terk etmeli, “cân ile Allah’a dost olup insanlarla ilişkiyi kesmelidir.” Kanâ’at hazinesi ile zenginleşmek gerekir. Kesretten uzaklaşıp vahdete yaklaşmalıdır.

Bendeni genc-i kanâ’atle ganî kıl kim varam
Günc-i uzletde yatam mîr-i zamane bakmayam (G. 79/6)

Cân ile Hakka enîs ol uzlet eyle nâsdan
Ey gönül insan isen kes ünsünü nesnâsdan (G. 102/1)

Aşağıdaki beyitte şair “uzlet köşesinde oturmak ne güzel vahdet imiş.” demiştir.

Ey gönül çok sözü ko kesret-i işgâli koyup
Günc-i uzletde oturmak ne güzel vahdet imiş (G. 53/4)

2.5. FAKR

Peygamber efendimizin “Fakrlık benim övüncümdür. (El-fakrî fahrî.)”⁷⁸ hadisi sebebiyle hak âşığı, fakr köşesinde kana’at hazinesinden nasiplenmek ister. Tasavvufî anlamda fakr, kulun Allah dışında kimseye muhtaç olmamasıdır. Kulun, maddi ve manevî bütün muhtaçlığının Allah’a olmasıdır.

Usûlî'nin şiirlerinde fakr kelimesi, yukarıda açıklandığı üzere yer almıştır.

Fakr ile teslim durur dünyâda bizim fahrimiz
Etmeziz ey hâce biz mâl-ı firâvân ile bahs (G. 10/3)

Kuluyuz âl-i abânın fakr ile
Fahr edüp tâc u kabâdan geçmişiz (G. 48/4)

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen üryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş eğmeyen sultân dede (G. 122/1)

---

⁷⁸ İskender Pala, a.g.e., s.155

2.6. KEŞF

Riyazet ile gönlünü kirlerden temizleyen Hak âşığının, kalp gözü açılır. Böylece Hak dostu, manevi hakikatleri kalp gözü ile keşfeder. Usûlî; aşağıdaki beyitlerde keşf kelimesini, manevi sırlara vâkîf olmak anlamında kullanmıştır.

Vaktidir ger keşf ola nûr-ı basar
Edesin yine havâdisten güzer (Mrc. 1/66)

Gel imdi ey sühân-perdâz-ı âlem
Deminden keşf kıl bir râz-ı mübhem (Ş. 1/131)

2.7. VİLÂYET

“Arapça, birine yaklaşma, yakınlık, akrabalık imaret, sultanlık, hüküm, valilik, gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir.” Nefsinden fani olduğunda, kulun Hak ile hareket etmesi, Kur'an-ı Kerim'deki "Allah mü'minlerin velisidir."⁷⁹ Âl-i İmran suresinin altmış sekizinci âyetine göre, tüm inananlar Allah'ın dostudur. Allah'ın, kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir.”⁸⁰

Usûlî vilâyet kelimesini aşağıdaki beyitlerde eren, evliya, hak dostu anlamında kullanmıştır.

Çün vilâyet tahtına bastı kadem
Didi kim üd'û ilallâh⁸¹ ey ümem (Mrc. 1/49)

Zâl-i dünyâyâ gönül verme Usûlî var imiş
Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş (G. 51/7)

Usûlî; vilâyet kelimesini, tasavvufî anlamının dışında il anlamında da kullanmıştır.

Gamzeden leşker çekip şehri vilâyet yıkmağı
Bu gönül tahtında hünkâr olmayınca bilmedin (G. 73/4)

⁷⁹ İne evlâ-nnâsi bi-ibrâhîme lellezîne-ttebe'ûhu vehâzâ-nnebiyyu vellezîne âmenû(k) va(A)llâhu veliyyu-lmu/minîn(e). (el-Âl-i İmran, 3/68)

⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.523

⁸¹ Allah'tan başka dönülecek yoktur, anlamına gelen Arapça cümledir.

2.8. HAYRET

Hakk'a âşık olan kişinin onun kudreti ve hikmeti karşısında duyduğu şaşkınlık halidir. Tasavvufta hayret makamı genellikle hayret vadisi (vadi- i hayret), hayret çölü (deşt-i hayret) gibi tamlamalarla ifade edilir. Usûlî, şiiirlerinde hayret vadisi ifadesinin yanı sıra hayret denizi (bahr-ı hayret) tabirine de yer vermiştir.

Kalıpdır bahr-ı hayretde bu cânım
Yetiş Hızır ol benim rûh-ı revânım (Ş. 1/165)

Yâ ilahî menzîl-i maksûda irgür râhımı
Nice bir bu vâdi-i hayretde sergerdân olam (G. 77/7)

Harîm-i yâre varırken eğer vâdî-i hayretde
Bilirsin Hayretî-i vâlih u hayrana aşk eyle (G. 116/6)

2.9. MELÂMET

Melâmet kınamak, kötölemek anlamına gelir. Hak âşığı; hep halk tarafından kınanır, kendisi de nefsinin kınar. Melâmîlik, tasavvufî bir ekol olmasının yanı sıra bir yaşam biçimini de ifade eder. Usûlî; aşağıdaki beyitlerde melâmet kelimesi ile ilgili olarak rüsvâ, rüsvâ-yı bâzâr, bî-ar, bî-nâmus kelimelerini zikretmiştir.

Satıp dermanını derd al melâmet şehri içinde
Deli gönlüm gibi rüsvây-ı bâzâr olmak istersen (G. 71/5)

Aşk şehrinde melâmet ehlinin sultanlığın
Sen de bî-nâmus u bî-âr olmayınca bilmedin (G. 73/5)

Usûlî'nin şiiirlerinde karşımıza çıkan melâmet ile ilgili tamlamalar şunlardır:
“melâmet şehri, melâmet hânkâhı, melâmet deryası.”

Yine oldu âlem içre her taraftan hây u hûy
Var ise girdi melâmet şehrine rüsvâ-yı aşk (G. 58/7)

Ey Usûlî hâdisât etfâli yer yer yügrüşür
Var ise girdi melâmet şehrine rüsvâ-yı aşk (G. 58/16)

Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz mürşîd-i aşka mürîd (G. 14/6)

Aldı etrâfımı deryâ-yı melâmet şöyle kim
Yâd kande âşinâ dahi gelimez yanıma (G. 124/3)

2.10. GAYB

Görünmeyen, bilinmeyen, gizli olan anlamına gelir. Gaybı ancak Allah bilir. Usûlî, gayb kelimesini ayne'l-yakîn, lâ-rayb, esrâr-ı gayb gibi kelimelerle bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Bulmasa ayne'l-yakîni gaybdan
Kurtulur mı kişi şekk ü raybdan (Mrc. 1/26)

Zât-ı insân gevher-i bî-gaybdır
Nüsha-i dîbâce-i lâ-raybdır (Mrc. 1/53)

Her zerre hâkin âyine-î gayb-bîn olup
Her üstühânın ehl-i dile yadigâr ola (G. 2/8)

Cevher-i ferdî dehânında nihân esrâr-ı gayb
Açmamış ol perdeyi bir ferde allâmu'l-guyûb (G. 6/2)

Usûlî Divanı'nda gayb dârü's-şifâsı, hastalık ve sıkıntılara çare aranan bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir dem ey Eyyûb-ı mihnet-dîde kaldır başını
Derdine dârü's-şifâ-yı gaybdan dârû gelir (G. 30/2)

Erdi merhem herkese dârü's-şifâ-yı gaybdan
Bu onulmaz derdime bulunmadı derman henüz (G. 39/8)

2.11. EZEL

Öncesiz, başlangıcı bilinemeyen anlamına gelir. Usûlî'nin aşağıdaki beyitlerinde ezel kelimesi; öncesi, başlangıcı bilinemeyen anlamındadır.

Ezel aşkıyla gelmişiz kendi hâlimiz bilmişiz
Ölmezden evvel ölmüşüz fenalarız fenalarız (G. 47/3)

Usûlî; şiirlerinde ezel bezmi, rûz-ı ezel ve ezel kelimelerini elest meclisi anlamında kullanmıştır.

Rûz-ı ezelde aşkını cânımda derc edem
Etmiş muhît kulzum-i ummâna bir hası (G. 137/5)

Çarha girdi çarh u eşyâ tutdı bir kezden semâ'
Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem nây-ı aşk (G. 58/2)

Şimdi mi dedim belî ancak belâ-yı aşkına
Tâ ezelden etmişem ikrâr senden dönmezem (G. 92/4)

Usûlî aşağıdaki beyitte Allah'ın varlığını açıklarken ebed, ezel, lâ-yezâl ve lem-yezel kelimeleri arasında tenasüp yapmıştır.

Varlığına ne ebed var ne ezel
Ol durur pes lâ-yezâl ü lem-yezel (Mrc. 1/30)

Usûlî, şiirlerinde tasavvufta Allah'ı ifade eden bir tabir olan "nâkkâş-ı ezel" tamlamasına yer vermiştir.

Dâr-ı dünyâda senin mislin güzel gelmez bana
Gerçi nakkâş-ı ezel yazmış güzel timsâller (G. 34/4)

2.12. CEVHER, ‘ARAZ

Cevher varlığı başka varlıklara bağlı olmayan, ‘araz ise bunun aksine varlığı başka bir varlığa bağlı olan anlamına gelir. Bu iki kelime, Usûlî'nin aşağıdaki beyitlerinde yukarıda tanımlandığı şekilde yer almıştır.

Cevhere bak kılma a'razın hutûtuna nazâr
Bu hutûtu seyr kıl ol nokta-i seyyârı gör (G. 28/7)

Allah evreni yaratmadan önce bir cevher yaratmıştır buna, cevher-i ferdî denir.⁸² Mecazi olarak sevgilinin dudağını ifade eder. Usûlî, aşağıdaki beytin birinci dizesinde “gaybın sırlarının sevgilinin cevher-i ferdî dudağında saklı olduğunu” belirtmiştir.

Cevher-i ferdî dehânında nihân esrâr-ı gayb
Açmamış ol perdeyi bir ferde allâmu'l-guyûb (G. 6/2)

Usûlî; cevher-i cân ve cevher-i aşk tamlamalarını kullanarak, soyut olan aşk ve can kavramlarının ne kadar değerli ve gizli olduğunu ifade etmiştir.

Safha-i hüsn içre konmuş nokta-i mevhûmdur
Yâ ki sırr-ı gayb yâhûd cevher-i cân yâ dehen (K. 4/12)

La'l-i yâre hem-kadeh olmuş yine benzer şarâb
Cevher-i câna safâlar verdi ol yâkut-i nâb (G. 8/1)

Cevher-i aşkına verdim nakd-i cânı sarf edip
Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

2.13. BELÂ

Arapça'da dert, sıkıntı, kötülüklerle imtihan edilme anlamını taşır. Belâ aynı zamanda evet, doğru gibi anlamlar taşır. Bu anlamına bağlı olarak elest meclisinde ruhlar Allah'ın “elestü bi-rabbiküm⁸³” sualine belâ (evet) diyerek daha elest

⁸² Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.100

⁸³ Ve iz ehaze rabbuke min benî âdeme min zuhûrihim zurriyyetehum ve eşhedehum alâ enfusihim, e lestu birabbikum, kâlû belâ, şehidnâ, en tekûlû yevmel kıyâmeti innâ kunnâ an hâzâ gâfilîn (gâfilîne). (Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları

meclisindeyken belâ çekmeyi kabul etmiştir. Âşık daha elest meclisinde iken, kendisine belâ getireceğini bildiği halde “aşk belâsına, belâ” demiştir.

Cân ile şöyle belâ dedin belâ-yı aşka kim
Her taraftan bin belâ gelse belâ gelmez sana (G. 3/8)

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i Ceffu'I-kalem
Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelir (G. 31/10)

Şimdi mi dedim belî ancak belâ-yı aşkına
Tâ ezelden etmişem ikrâr senden dönmezem (G. 92/4)

Klasik şiirimizde olduğu gibi Usûlî'nin şiirlerinde de âşık türlü belâlar çeker. “Âşıklık, katlanılması çok zor bir belâdır. Âşık gam ülkesinin sultanıdır, belâyâ müptelâdır.”

Bu aşk işi katı müşkil belâdır
Asâsı mâr u mârî ejdehâdır (P. 2/2)

Pâdişâh-ı vakt idim bir şahsa demezdüm belî
Bin belâyâ uğradım sana olaldan mübtelâ (G. 5/4)

Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü belâ
Mülk-i gam sultânıyam bana gerekmez taht u tâc (G. 11/6)

Usûlî şiirlerinde dünyanın cevri ve meşakkatle dolu bir yer olduğunu tasavvufî kültürün ifade ve söyleyişinden faydalanarak “Bu dünya koca karısının balı bile belâdır.” diyerek dile getirmiştir.

Usûlî balı belâdır bu dehr-i pîrezenin
Gülünde hârî vü gencinde mârî var ancak (G. 59/5)

Usûlî; belâ kelimesini dert, gam, ah, cevri ve benzeri kelimelerle bir arda kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

---

kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.) (el-A'raf, 7/172)

Durmadan leşker-i gam bu dil-i vîrâne gelir
Bilmezem kanda karâr eyleye bu denli belâ (G. 4/3)

Günc-i mihnetde yatar ölmeli bir hasteyem âh
Bu belâlarla eğer kalır isem vâh bana (G. 4/4)

Âşıkâ zehr-i belâ sunuldu halka ayş u nûş
Ellere zevk u safâ verildi bize cefâ (G. 5/6)

Kabrim değil durur görünen etti dest-i gam
Ben hâki çün nişâne-i tîr-i belâ-yı çarh (G. 13/5)

Usûlî; nazar olmak deyimini, göz belâsı şeklinde ifade etmiştir:
Kan olası göz belâsıyla getirdi başıma
Hâne-i sabrım yıkıldı dostlar hâlim harâb (G. 8/3)

Mutasavvıf bir şair olan Usûlî, aşağıdaki beyitte; “Cismini belâ taşıyla yıkmazsan, gönül mülkünü yapmaya mimar olamazsın” demiştir.

Cismini belâ taşıyla yıkmaz olursan
Yapmağa gönül mülkünü mi'mâr olamazsın (G. 110/4)

Tasavvufa göre insanın çektiği cevr ü meşakkatler insanı olgunlaştırır. Usûlî aşağıdaki beytinde tecrid sanatı yaparak “Usûlî, bu sırdan haberdar olmak istersen sen de belâ çek” demiştir.

Belâ çek zehrlere yut kimseye hergiz haber verme
Usûlî sen de bu sırdan haberdâr olmak istersen (G. 71/7)

Aşağıdaki beyitlerde şair; belâyı yiyecek olarak tasavvur etmiştir. Usûlî dert çekmekten o kadar mutludur ki “belâ okunu helva gibi yer; belâyâ o kadar âşinadır ki mihnet köşesi onun evi, dert ve belâ onun aşıdır.

Yer gönül tîr-i belâ peykânını hurma gibi
Tatlı tatlı nûş eder nîş-i gamı helva gibi (G. 142/1)

Ni'met-i dünyâya bakmadım Usûlî olalı
Günc-i mihnet meskenim derd ü belâ aşım benim (G. 89/5)

Usûlî'nin şiirlerinde âşğın mazmunu olan bülbülün en belirgin vasıflarından biri de belâlı olması, sürekli belâ çekmesidir.

Gül yüzünsüz gam hazanında belâlı bülbülün
Gönlü açılmaz gel ey taze gülistânım yetiş (G. 52/4)

Hâr-ı gamdan ben belâlı bülbülün çekdiklerin
Sen de bir serve hevâdâr olmayınca bilmedin (G. 73/2)

Döyemez ayrılık hârına diyü zârlıklar kıl
Belâlı bülbülünden ol gül-i handâna 'aşk eyle (G. 116/3)

Şair; "aşk meydanında at oynatan kişinin, önce belâ okuna canını fedâ etmesi gerektiğini" belirtir.

Evvêlâ cânın fedâ kılsın belâlar tîrine
Aşk meydânında şol fâris kim oynadır feres (G. 49/2)

Belâ kelimesi, yazılış itibarıyla bal ve bâlâ kelimesine benzer olduğu için Usûlî bu kelimeleri cinas sanatı yaparak kullanmıştır.

Yâ elifdir dest-i kudretten ya bâlâ yâ belâ
Yâ nihâl-i serv yâ nahl-i revân yâ nârven (K. 4/2)

Fitesi devr-i zamanın ol iki şehlâdadır
Her ne denli kim belâ bilirsen ol bâlâdadır (G. 25//1)

Usûlî'nin şiirlerinde gürk-i belâ, tîr-i belâ, belâ denizi, emvâc-ı belâ, belâ cündü, belâ seyli, râh-ı belâ, kûh-ı belâ, belâ ejdehası, seng-i belâ, bend-i zindân- ı belâ, zehr-i belâ, teşviş-i belâ, belâlar câmı gibi tamlamalar kullanılarak belâ somutlaştırılmıştır.

Hoş yudarsın zehr-i kahr ile belâlar câmın
Ey Usûlî çekmeye bir kimse ayağın senin (G. 70/5)

- Bî-nişân etdi tenimi tîg-i mihnet âh kim
Gelmez illâ canıma tîr-i belâ-yı rüzgâr (K. 1/25)
- Bend-i zindân-ı belâda kaldı bin derd ile âh
Olmadı kaldı Usûlî kuluna bir feth-i bâb (G. 8/7)
- Seng-i belâ başıma gelir ey püser lezîz
Senden bana ne gelse gelir ser-be-ser lezîz (G. 16/1)
- Zehr-i belâyile bizi besledi dehr mâderi
Derd iledir dirilgimiz şevk iledür hayâtımız (G. 38/8)
- Cihanda ni'met-i aşkın ne bilsin kıymetin sol kim
Belâ bâzârgâhunda döne döne mezâd olmaz (G. 44/6)
- Kapdı gönlüm Yûsuf'un gürk-i belâ hânım yetiş
Kurtar anı gel Alîlik eyle arslanım yetiş (G.52/1)
- Gözüm yaşı taşıdı yine himmet eylen himmet eylen
Düşdüm belâ denizine himmet eylen himmet eylen (G. 65/1)
- Belâlar ejdehâsından yüzün döndürme ey tâlib
Cihanda genc-i maksûda talebkâr olmak istersen (G. 71/2)
- Lenger-i sabrım alındı yeridir ten zevrâkın
Bâd-ı âhımla belâ bahrında berbâd eylesem (G. 90/3)
- Hâk cismim lerzeden vîrân olur bâri ana
Dildeki kûh-ı belâdan yer yer evtâd eylesem (G. 90/4)
- Bu râh-ı belâ sâlikine yâr olamazsın
Derd ehline sen yâr-ı vefâdâr olamazsın (G. 110/1)

Cevr ile her dem belâ seylin getirem başıma
Hâne-i sabrım gibi vîrân eden sensin beni (G. 133/2)

Belâ cündü durur mülk-i dili gâret kılan dâyim
Kara bağrımdaki yaşlar durur lâkin belâ başı (G. 140/2)

Çün düşürdün âkıbet bizi belâ girdabına
Bâri evvelden n'olaydı olmayaydık âşinâ (G. 5/3)

Geldi teşvîş-i belâ canda ferâgat kalmadı
Yağmalandı can u dil rahtî vü râhat kalmadı
Bî-mecâl oldu gönül hiç sabra tâkat kalmadı
Elamân ey seng-dil zâlim elinden elamân (Mus. V/3)

Olduk belâ okuna Usûlî nişâne kaş
Bâri cihanda olmasa nâm u nişanımız (G. 37/8)

Usûlî, belâ kelimesini aşağıdaki beyitte beddua ifadesi olarak kullanmıştır.

Ayağın toprağın yavuz nazardan saklasın Allah
Sana bed-hâh olanların başına bin belâ olsun (G. 100/2)

2.14. VAHDET, KESRET

Mutlak varlık Allah'tır. Vahdet, Allah'ın bir oluşunu ifade eden tasvvufî bir kelimedir. Tasavvuf edebiyatında ve klasik şiirimizde ifade edildiği üzere tüm varlıklar, Allah'ın kudretinin tecellisidir. Kâinata Allah'ın tecellisi olan tüm varlıklar, kesrettir. Kesret aslında vahdete delalet eder. Usûlî'nin şiirlerinde kesret ve vahdet kelimeleri yukarıda ifade ettiğimiz doğrultuda yer almıştır.

Kimini kesret hayâlâtında hayran eyleyip
Kimisin esrâr-ı vahdetden haberdâr eylemiş (G. 50/5)

Âlem-i vahdetde kesret dahi tutmuşdur makarr
Birbirinde münderic sankim nevât içre seçer

Zâhir olmamış idi hulk-ı melek hüsn-i beşer
Ol zaman kim lutf ile bir gevhere kıldım nazar
Zâhir ol gevherden oldu cümle eşya lâ-aded (Mus. VII/6)

Bî-nihayet bahra döndü gene zâtım vahdeti
Mecma'u'l-bahreyni gark etdi sıfatım vahdeti
Bî-cihetdir nutka gelmez genc-i zâtım vahdeti
Her kemâlâtı muhît oldu sıfatım vahdeti (Kıt'a 1)

Lâ te'ayyündür egerçi gene zâtım vahdeti
Kesret-i a'yânı keşf eyler sıfatım vahdeti
Keşf-i subhât-i celâl eylerse dâyim vahdeti
Kesret-i azdâdı mahv eyler sıfatım vahdeti (Kıt'a 2)

Ayrıca şair, vahdet ve kesret kelimeleri arasında tezat sanatı yapmıştır.
Ser-be-ser kesret-nükûşun âyet-i vahdet görür
Şol ki harf-i gayrdan levh-i derûnu sâdedir (G. 25/8)

Ey gönül çok sözü ko kesret-i işgâli koyup
Günc-i uzletde oturmak ne güzel vahdet imiş (G. 53/4)

Usûlî şiirlerinde gâr-ı vahdet, âlem-i vahdet, şâh-ı vahdet, kûy-ı vahdet, jeng-i kesret, esrâr-ı vahdet gibi tamlamaları kullanmıştır.

Mâ'nîde her zerre açmışdır dehân
Vahdet esrârını eylerler beyân (Mrc. 1/64)

Şîrâne gâr-ı vahdete gel sakın olalım
Bu rûbeh-i fenâyı nice bir yuvalarız (G. 42/7)

Farkı ref' etmiş ganiyy-i mutlak olmuş her vücud
Şâh-ı vahdet genc-i mahfisin çü îsâr eylemiş (G. 50/2)

Usûlî vahdet-i aşkın kemâl-i i'tidâlınden
Ne gark etdi cihanı su ne hûd kıldı zebân âteş (G. 56/9)

Kasd edicek ka'be-i maksûda kûy-ı vahdete
Bir kademde erişir pây-ı cihân-peymâ-yı aşk (G. 58/15)

Âşinâ-yı yemm-i vahdet kulzum-ı zât u sıfat
Dürr-i bahr-i ma'rifet deryâ-yı bî-pâyân dede (G. 122/3)

Jeng-i kesretten kimin k'âyînesi bî-gerd olur
Zerre-i nâçiz iken hurşîd-i âlem gerd olur (G. 20/1)

Kimini kesret hayâlâtında hayran eyleyip
Kimisin esrâr-ı vahdetden haberdâr eylemiş (G.50/5)

2.15. FENÂ, BEKÂ

Fenâ: yok olmak, geçici olmak anlamına gelen bekâ ise kalıcı olmak, ölümsüz olmak anlamına gelen Arapça kelimelerdir. Fenâ tasavvufta; ehl-i tasavvufun, Allah'ın varlığında kendi varlığını yok etmesidir. Buna fenâfillah makamı denir. Yukarıda ifade edilen kullanımların yanında Usûlî fenâ ve bekâ kelimeleri arasında tezat sanatı yapmıştır.

Zıll-ı zâildir bekâsı var sanma ey gönül
Ger bakabilsen erişmişdir fenâ-yı rüzgâr (K. 1/8)

Ömr-i bakî dilesen yog eyle ey dil varını
Bulunur çün kim fenâsından bekâ-yı rüzgâr (K. 1/17)

Buldu adlinden binâ-yı çâr-'unsur i'tidâl
Hüsn-i tedbîrinledir dâyim bekâ-yı rüzgâr (K.1/41)

2.16. HAKİKAT

“Gerçek” manasına gelen Arapça kelimedir. Tasavvufta tarikat, hakikat, şeriat, marifet olmak üzere dört makamdan bahsedilir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin “Makâlât” adlı eseri de tarikat, hakikat, şeriat, marifet adında dört ana bölümden

oluşur. Usûlî; hakikat, din, iman, kâfir, sûfî gibi kelimeleri tenasüp sanatı yaparak kullanmıştır.

Alî gibi hakikat mâlik oldun mülke billâhi
Sıdinsa kuvvet-i lâhavl ile bâzû-yı şeytâmı (G. 127/12)

Saçın küfründe olmasa başında sûfinin sevdâ
Hakikat kâfir-i mutlak durur yok dîni imanı (G. 129/2)

2.17. BÂTIN, ZÂHİR

Bâtının Arapça'da iç, öz, gizli gibi anlamları vardır. Dış anlamına gelen zâhir kelimesinin zıddıdır. Usûlî, aşağıdaki şiirlerde zâhir ve bâtin kelimeleri arasında tezat sanatı yapmıştır.

Zâhirimi meskenetle hâk kıl
Bâtınımı lîk nûr-ı pâk kıl (Mnc.1/13)

Ey Usûlî sırrı dâyim Hakdan özge nesne yok
Dillere zikri mülayim Hakdan özge nesne yok
Zâhir u bâtında kâyim Hakdan özge nesne yok
Seyyidin gönlünde dâyim Hakdan özge nesne yok
Ol fakirin hem dilinde her dem eydür yâ ehâd (Mus. VII/7)

Sûretinde dil sıfat-ı Hak görür Mecnûnu gör
Zâhiri Leylâdır amma bâtını Mevlâdadır (G. 25/3)

Bâtınımnda muhtefî olan ma'ârif dürlerin
Âleme îsâr edem bir bahr-ı bî-pâyân olam (G. 77/2)

2.18. NEFS

Nefs kelimesinin; rûh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukubet, arzu, murad gibi pek çok

anlamı vardır.⁸⁴ Tasavvufî anlamda kişinin arzu ve hevesleridir. Usûlî nefsin kötülüklerini kuyûd-ı nefis tamlamasıyla ifade eder.

Yâ ilah'il-âlemin dil-hasteyem
Bu kuyûd-ı nefis ile pâ-besteyem

Bende-i gam-ginini şad eylegil
Kayd-ı nefsâniden âzâd eylegil (Mnc.1/1-2)

Nefs Usûlî'nin şiiirlerinde; bazen ateşe, bazen köpeğe bazen de leşe konan bir akbabaya benzetilmiştir.

Salalım fark u fenâ kebkinе şehbâz-ı dili
Nice bir nefsimizin kelbine oş oş edelim (G. 83/5)

Elâ ey nefis-i âteş hû ne yanarsın cihan için
Çün anın varı bir demdir ne yellersin bir an için (G. 103/1)

Pervâz eder mi âlem-i ulvîde murg-ı rûh
Her cîfeye ki meyl ede bu nefis kerkesi (G. 137/2)

Usûlî, nefsin zehirli lezzetlerinden uzak durup dünya devletinden de feragat etmek gerektiğini belirtmiştir.

Geç ey dil nefis-i sümün lezzetinden
Ferahât kıl bu dünyâ devletinden (Ş. 1/8)

Şair aşağıdaki beyitte, “Ey hoca bizi nefis ve heveslerimize uyarız sanma, her bir nefeste Hak ileyiz Hakk’a uyarız.” demiştir.

Her bir nefeste Hakk ileyiz Hakka uyarız
Ey hâce sanma tâbi'-i nefis ü hevâlarız (G. 42/4)

Usûlî, peygamberimizin ” mûtû kable ente mûtû” hadisini iktibas ederek aşağıdaki şiiirlerde “ölmeden önce nefsi öldürmek” ifadesini kullanmıştır.

---

⁸⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.363

Ezel aşkıyla gelmişiz kendi hâlimiz bilmişiz
Ölmezden evvel ölmüşüz fenalarız fenalarız (G. 47/3)

Râzı ol nahnu kasemnâda yazılan kısmına
Yokluk erkânımı çek âlemde ism ü resmine
Tâ tecelli eyleye sırr-ı müsemmâ ismine
Ölmedin nefis öldürürse nice dolar cismine
Nefha-i rûhu ı-kudüsden mahz-ı rûhullâhı gör (Mus. VIII/5)

Şair, aşağıdaki beyitte nefsi yedi başlı ejderha olarak tasavvur etmiştir.
Ejdehâ-yı heft-serdür nefis-i hodgâm ey gulâm
Ceddini cennetden ihrâc eyleyen ol mârı gör (G. 28/6)

2.19. RİYA

İki yüzlü olmak, bir işte gösteriş yapmak, yapılan işte ihlaslı olmamak demektir. Ehl-i tasavvuf tarafından hoş görülmeleyen bir durumdur. Usûlî Divanı'nda riya ile ilgili olarak karşılaştığımız tek beyit aşağıdaki beyittir. Usûlî bu beyitte, riyakâr olmayan anlamına gelen bî-riyâ kelimesini kullanmıştır.

Bî-riyâ bendeleriz cevri ile ağlatma bizi
Göz göre arada kan etme benim begcegizim (G. 84/5)

2.20. TERK

Tasavvufta Allah'tan gayrı her şeyden vazgeçmektir. Terkin dört türü vardır: Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî ve terk-i terk.⁸⁵ Tasavvufta; terk-i dünya dünyaya ait olanı, terk-i ukbâ öteki âleme ait olanı, terk-i hestî varlığı, terk-i terk ise terk etmeyi bile terk etme anlamına gelir.

Bu sûret âlemin terk etmeden sen
Dedikleri yola hiç gitmeden sen (P. 1/12)

Varını terk eden erişdi bekâ mahfiline
Belî ser-menzil-i maksûda sebük-bâr yeter (G. 32/4)

---

⁸⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.490

Klasik şiirimizde âşığa iki tavsiyede bulunulur: sabır ya da sefer. Âşık sabır gösteremiyorsa sefer yapmalıdır. Usûlî aşağıdaki şiirde “sabra takat kalmadı terk-i diyâr et ey gönül” demiştir.

Bî-nevâsın gam makâmında karâr et ey gönül
Bârî var uzlet bucağın ihtiyâr et ey gönül
Sabra tâkât kalmadı terk-i diyâr et ey gönül
Bir vefâsız rahmi yok nâmerde cân vermek neden (Mus. VI/3)

Tasavvufî dünya görüşüne göre can u ten, dünya, makam, ism ü resm, benlik, şekk ü zann, ad u san gibi varlık ve kavramların terk edilmesi gerekir. Usûlî, bu varlık ve kavramların terk edilmesi gerektiğini şiirlerinde ifade etmiştir.

Şol vücûda âferîn olsun cihân mülkünde kim
İsm ü resmi terk edip evsâfi mahv-ı zât olur (G. 18/3)

Câmı terk eyle cihânı anma bu şehir aşkıdır
Kâtiline bunda âdeddir diyet verir katil (G. 74/5)

Ey gönül dîvânesin terk eyle sen cân u teni
Sana yaraşmaz kabâ üryân u bî-pîrehen ol (G. 75/4)

Bunluğu ko benliği terk eyleyüben ol şehin
İtlerinden olmağa sa'y et Usûlî sen sen ol (G. 75/10)

Aç Usûlî-veş benim ayne'l-yakînden dîdemi
Şekk ü zannı terk edip vehm ü gümâne bakmayam (G. 79/9)

Ad u sanı terk edip rüsvâ-yı aşk olsam yine
Bu cihân içre gönül ben dahi bir ad eylesem (G. 90/5)

Usûlî, terk kelimesini “bırakmak, yapmamak” anlamında da kullanmıştır.

Niyâz ehli isen terk eyle nâzı
Ki nâzda öğrenen bilmez niyâzı (P. 2/9)

Dilersen bulasın gamdan rehâyı

Gönülde âşık ol terket hevâyı

(Ş. 1/19)

2.21. ZİKR

Arapçadaki kelime anlamı hatırlamaktır. Allah'ı hatırdan çıkarmayıp Allah'ı tesbih etmektir. Zikr-i celî ve zikr-i hâfî olmak üzere iki türü vardır.⁸⁶ Tasavvufa âşinâ olan şair, şiirlerinde zikr kelimesini tasavvufî kültürümüze uygun şekilde kullanmıştır.

Ey Usûlî sırrı dâyim Hakdan özge nesne yok

Dillere zikri mülâyim Hakdan özge nesne yok

Zâhir u bâtında kâyim Hakdan özge nesne yok

Seyyidin gönlünde dâyim Hakdan özge nesne yok

Ol fakîrin hem dilinde her dem eydür yâ ehad

(Mus. VII/7)

Zikr-i illa'llâh ile verdinse câna revnâkı

Nefs zulmâtın koyup buldunsa nûr-ı mutlakı

Seyr edip mi'râc-ı rûhanîde gördünse Hakk'ı

Levh-i ihlâs eyledinse gönlünü ey müttakî

Kürsî-i rahmana ağdın anda arşullâhı gör

(Mus. VIII/7)

2.22. DÜNYA (Âlem)

Usûlî âlemi daha çok Allah'ın yaratıcı sıfatını ifade etmek için on sekiz bin âlem, Rabbü'l-âlemîn şeklinde kullanmıştır. Bu durumda âlem, Allah'ın yarattığı bir varlık olarak karşımıza çıkar.

On sekiz bin âlemi nüh-çarhı hem

Şeş-cihet şeş-rûzde kıldı rakem

(Mrc.1/11)

Geldi bir şeb dedi cibrîl-i emîn

Da'vet eyler seni Rabbü'l-âlemin

(Mrc. 1/72)

⁸⁶ İskender Pala, a.g.e., s.506

Gerçi Hakdır âlemi var eyleyen
Âdemi ma'nîdir izhâr eyleyen (Mrc. 1/58)

Onun şiirlerinde âlem kelimesi ile ilgili farklı tamlamalar: aşk âlemi, sûret âlemi, yokluk âlemi, âlem-i ulvî, âlem-i mâ'nâ, dü-âlem (iki dünya), karşımıza çıkmaktadır.

Eğer aşk âlemin kılsan temâşâ
Bulursun her bucakda nice gavgâ (P. 2/4)

Bizi sen iste bul firkât deminde
Fenâ şehrinde yokluk âleminde (P. 2/29)

Sûret ile bu arsada yel gibi yeleriz velî
Âlem-i mâ'nîye göre dâg gibidir sebâtımız (G. 38/7)

Ârif ol süflilere salma gönül şâhbâzını
Murg-ı kudsînin makâmı âlem-i bâlâ imiş (G. 54/7)

Var durur âlemde her sûretde bir mâ'nî-i hâs
Lîk sûret âlemine sığmadı mâ'nâ-yı aşk (G. 58/11)

Bir fakîriz kim gınâmız var inâdan çün bizi
Etdi müstağnî iki âlemden istignâ-yı aşk (G. 58/14)

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen üryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş eğmeyen sultân dede (G. 122/1)

2.23. DÜNYA (Cihân, Yer, Kara yer, Zemîn)

Klasik Osmanlı şiirinde ve tasavvuf edebiyatında dünya fani oluşu, aldatıcı oluşu gibi sebeplerle olumsuz ifadelerle nitelendirilmiştir. Aynı şekilde Usûlî de şiirlerinde, dünyaya ait zevklerin insanı Allah'tan uzaklaştırması yönüyle dünya için hâk-i rû-siyah, kahbe cihân gibi olumsuz ifadeler kullanmıştır.

Abdal-ı pâ-bürehne mücerred kalenderiz
Kahbe cihâna bakmayıcı pârsâlarız (G. 42/2)

Şair, dünyayı sofraya benzeterek “dünya sofrasının ne zehrinde ne de helvasındayız” demiştir.

Mest-i aşkız geçmişiz lezzât-ı fânîden tamâm
Dehr hânının ne zehrinde ne helvâsındayız (G. 46/5)

Aşağıdaki beyitlerde ise dünyayı bir misafirhaneye benzeten şair; dünya misafirhanesinin sofrasındaki nimetleri, zehir veya yılan zehrine benzetmiştir.

Çünkü mihmânına her lokmada bin zehr verir
Feleğin kâse-i çinisine vü hânına yuf (G. 57/5)

Hânına el sunma zehr-i mârdır ey kendiyi
Bu misâfir hâne-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/7)

Usûlî Divanı’nda yer alan Yenice şehr-engîzi adlı şiirde Usûlî, Yenice’nin ileri gelenlerini övmek için şâh-ı âlem tamlamasını kullanmıştır. Şair, bu beyitte “şâh-ı âlem” tabirini Mustafâ adlı kişiyi peygamber efendimizle olan isim benzerliği münasebetiyle zikretmiştir.

Biri ol şâh-ı âlem Mustafâdır
Yüzü âyîne-i şemsü'd-duhâdır (§. 1/138)

Toprak kültürümüzde devamlı ayaklar altında bulunması hasebiyle alçakgönüllülüğün sembolüdür. Usûlî; tasavvufta önemli bir yere sahip olan alçakgönüllülüğü ifade ederken, “Gerçi fazl ile gün gibi dünyaca meşhûruz yine de yüzümüz yerde dururuz ayak toprağıyız.” demiştir.

Fazl ile gerçi gün gibi meşhûr-ı âlemiz
Yerde durur yine yüzümüz hâk-pâlâruz (G. 42/5)

Şair; aşağıdaki beyitte bugün yer yerinden oynamak şeklinde kullandığımız “yer yerin kopdu” deyimine yer vermiştir.

Çün kıyam etdi ezelde kâmet-i bâlâ-yı aşk
Yer yerin kopdu sadâ-yı rabbiye'l-a'lâ-yı aşk (G. 58/1)

2.24. RİND, ZAHİT

Rind: Farsça, kayıtsız, laubali, akıllı, münkir vs. gibi özellikleri olan kişi anlamına gelir. Dışı melam, içi selim olan kişiye rind denir.⁸⁷ Rind, zahit ile birlikte klasik şiirimizde kullanılan mazmunlardandır. Rind için makamın, malın, dünyanın değeri yoktur. İki dünyayı terk edip Allah'a yönelmiştir. Rind, Allah aşkı ile sarhoş olmuş kişidir. Divan şiirinde şair, kendisini rind olarak nitelendirir.⁸⁸

Zahit ise dinin emirlerini yerine getiren dinin yasakladıklarından ve şüpheli şeylerden kaçınan kişidir. Dinin sadece emir ve yasakları ile ilgilenir, dar kalıplı bilgilere bağlıdır.⁸⁹ Zahit cennete kavuşmak için ibadet eder. Rind ise Allah aşkı ile cennetten bile vazgeçer. Rind klasik Osmanlı şiirinde yukarıda saydığımız vasıfları sebebiyle yüceltilirken, zahit kaba sofu olduğu için dini şekil itibarı ile algıladığı için eleştirilir. Zahit, âşığa sık sık dini konularda öğütler verir, onu ayıplar. Zahit, rindi anlamaktan acizdir; çünkü rind gönül ehlidir, zahit ise akli ile hareket eder. Zahit bu sebeple aşkın mahiyetini anlayamaz.

Usûlî rind ve zahit mazmunlarını yukarıda açıkladığımız tasavvur ve hayallere uygun şekilde şiirlerinde kullanmıştır:

Sohbet-i rindâna erenler edeb tahsîl eder

Ol ulu meyhâneye varan kişi uslu gelir (G. 30/8)

Âlemde mey-i aşk ile mestâneleriz biz

Ta'n eyleme zâhid bize dîvaneleriz biz (G. 43/1)

Terk-i meydense safâsı sûfinin

Rind-i mey-hârız safâdan geçmişiz (G. 48/5)

Usûlî'nin ifadesiyle: "Zahidin gönlü, hep aklın dedikodu ikliminde dolaştığı için örümceğin ağına düşmüş sinek gibidir."

Kîl u kâl-i akla dolaşdı dil-i zâhid yine

Ankebûtun târına düşdü sanasan bir zübâb (G. 7/5)

⁸⁷ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.401

⁸⁸ İskender Pala, a.g.e., s.390

⁸⁹ İskender Pala, a.g.e., s.501

Ayrıca Usûlî, ‘hacc-ı ekber (en büyük hac) yapabilmek için mü’minin kalbi içindeki Beytullâh’ı gör’ diyerek zahide telkinde bulunur.

Sûret-i Hakkı tavâf etmek dilersen rû-be-rû
Sûrete bakıp geri kalma kadem bas ilerü
Zâhiri ko âlem-i mâ'nîye gel gir içerü
Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey zâhid berü
Mü'minin kalbi içinde sen bu beytullâhı gör (Mus. VIII/3)

2.25. BAZI MUTASAVVIFLAR

2.25.1. Mansûr (Hallâc-ı Mansûr)

Fenâfillah mertebesine ulaşarak “Ene'l-Hak” dediği için darağacında asılan bir mutasavvıftır. Usûlî'nin şiirlerinde telmih sanatı yapılarak bu durum hatırlatılır. Ayrıca Usûlî berdâr, ser-i dâr, hâlet-i Mansûr, “Ene'l Hak” gibi kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Ehl-i tahkîke eriş Hakkı muhakkak görmeğe
Hâlet-i Mansûra bak râz-ı Ene'l-Hak görmeğe
Saykal et mir'ât-ı kalbi sırr-ı muğlak görmeğe
Münkir-i rü'yet değilsen sûret-i Hak görmeğe
Bakdığınca her nazarda ayn-ı zâtullâhı gör (Mus. VIII/8)

Âşıkı bî-ser ü pay ile ser-i dârlığı
Rif'at u meretebe *Mansûra* ser-i dâr yeter (G. 32/3)

Âşık olmayınca ey dil şekv u zevki duymadın
Hâlet-i *Mansûru* berdâr olmayınca bilmedin (G. 73/6)

2.25.2. Bâyezid (Mürşid-i Bistâm), Cüneyd

Usûlî, bu iki evliyanın ismini aşağıdaki beyitlerde bir arda zikretmiştir. “Aşk gamına kul olmayanın Bağdat şehrinde Cüneyd-i Bağdadî veya Bistam-ı Bayezîd olsa bile velâyet şahı olamayacağını ifade etmiştir.”

Kul olmayan gam-ı aşka velâyet şâhı olmazmış
Gerek Bagdâd şehrinde Cüneyd ü Bâyezid olsun (G. 99/4)

Ehl-i diller zümresinden olamaz ehl-i hevâ
Ey Usûlî her Yezîd olmaz Cüneyd ü Bâyezîd (G. 14/8)

2.25.3. Gülşenî (Şeyh İbrahim Gülşenî)

İbrahim Gülşenî, Gülşenîlik tarikatının kurucusudur. “Diyarbakır’da doğmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra Halvetî şeyhi Ömer Rûşenî ile tanışıp ona intisâb etmiştir. Erdebil hanedanının baskısı üzerine Diyarbakır’a oradan da Mısır’a gitmiştir. Orada Gülşenîlik tarikatını kurmuştur. Şöhreti kısa sürede çok geniş bir alana yayılan İbrahim Gülşenî 1533 yılında Mısır’da vefat etmiştir.”⁹⁰ “Usûlî’nin Mısır’da İbrahim Gülşenî’ye intisâb ederek onun mürîdi olduğu, uzun süre hizmetinde bulunduktan sonra Gülşenî’nin vefatından sonra Vardar Yenicesi’ne döndüğü ifade edilir.”⁹¹ Usûlî Şeyh İbrahim Gülşenî için yazdığı mersiye de “Ey hâk-i rû-siyâh kanı Gülşenî kanı/O ma’rifet güherinin ma’deni kanı” diyerek ona duyduğu muhabbeti ve saygıyı ifade etmiştir. Şairin, şeyhinin vefatından duyduğu üzüntüyü ifade etmek için söylediği mersiyeden aldığımız beyit onun şeyhine duyduğu saygının ifadesidir:

Ey hâk-i rû-siyâh kanı Gülşenî kanı
Ol ma’rifet güherlerinin ma’deni kanı (Mus. I/1)

Usûlî, aşağıdaki beyitte ise Gülşenî’nin veli bir zat olduğunu ifade etmiştir.

Zâl-i dünyâyâ gönül verme Usûlî var imiş
Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş (G. 51/7)

---

⁹⁰ Mustafa İsen, a.g.e.,s.13

⁹¹ Mustafa İsen, a.g.e.,s.13

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMİYET (TOPLUM)

3.1. ŞAHISLAR

3.1.1. Tarihî Şahsiyetler

3.1.1.1. Osmanlı Sahası Dışındaki Padişah ve Devlet Adamları

Şair, şiirlerinde Osmanlı padişahlarının adına yer vermemiştir. Divanda; şiirlerde ismi zikr edilen kişiler, şairin yaşadığı çevreden kişilerdir. Usûlî, Rumeli'nin fethedilmesinde çok önemli rolü olan Evrenos Bey'in soyundan gelen Abdi Bey'e şiirlerinde yer vermiştir. Usûlî Divanı'nda yer alan “rüzgâr” redifli kaside, Osmanlı devlet adamlarından Defterdar İskender Çelebi'ye sunulmuştur. “Güneş” redifli kaside Evrenosoğulları'ndan İsa Bey adına yazılmıştır. “Bahariyye” adındaki kaside ise Evrenosoğulları'ndan Abdi Bey için kaleme alınmıştır.⁹²

3.1.1.1. Evrenosoğullarından Abdi Bey

Usûlî, Vardar Yenicesi'nin ileri gelenlerinden olan Evrenosoğullarından Abdi Bey'in yardımını görmüştür. “Rüzgâr” redifli kasidesini Evrenosoğullarından Abdi Bey'e sunmuştur.⁹³ Ayrıca “kasîde-i bahâriyye” adlı kasidesinde yer alan aşağıdaki beyitlerde de Evrenosoğullarından Abdi Bey'den övgüyle söz eder. Usûlî Divanı'nda Evrenosoğullarından Abdi Bey'in dışında başka bir devlet adamının ismine rastlamadık.

Abdi Beg kim Evrenos oğlanlarından ol durur
K'eyledi âba ü ecdâdın tarîkin ihtiyâr (K. 3/22)

Evranos evlâdının nâmı seninle anılır
Ba'd-ezîn sen mîr ile fahr eylesin hîş ü tebâr (K. 3/38)

⁹² Mustafa İsen, a.g.e., s.21

⁹³ Mustafa İsen, a.g.e., s.13

3.1.1.2. ŞAİRLER

3.1.1.2.1. Selmân

Ünlü İranlı şairdir. Kasideleri ile ünlüdür. Klasik şiirimizde şairler, kendilerini Selmân- ı Sâvecî'ye benzetirler ve kendi sanatını, şairliğini överler. Usûlî aşağıdaki beyitte kendi sanatını övmüştür.

Müsellem tuttular şi'rin Usûlî
Usûl-i nazmda Selmân olanlar (G. 23/9)

3.1.1.3. SANATKÂRLAR

3.1.1.3.1. Mâni

Mâni'nin Çinli ünlü bir ressam olduğu Erjeng ve Nigârîstân'ın ise onun iki meşhur eseri olduğu ifade edilir. Usûlî aşağıdaki beytinde ünlü ressam Mâni'nin adını ve eserlerini zikretmiştir.

Ger ul'l-epsâr isen levh-i vücûdunda bugün
Mâni vü Erjengi gör nakş-ı nigârîstâna bak (G. 64/3)

3.1.2. TARİHÎ-EFSANEVÎ ŞAHSİYETLER

3.1.2.1. CEM

Şarabı bulduğuna inanılan İran padişahıdır. Ayrıca Cem'in olağanüstü güzellikte bir kadehi olduğu belirtilir.⁹⁴ Klasik Osmanlı şiirinde câm, şarap, sahip olduğu güç ve azameti sebebiyle birçok şiirde yer alan Cem, Usûlî'nin aşağıdaki beytinde meşhur kadehi sebebiyle karşımıza çıkmaktadır.

Görüp iblisi sen âdem sanırsın
Sifâl-i huşki câm-ı Cem sanırsın (P. 2/22)

---

⁹⁴ İskender Pala, a.g.e., s.97

3.1.2.2. DÂRÂ, DÂRÂB

İran'ın Keyâniyân sülalesinin sonuncu padişahı olup İskender ile yaptığı savaşta yenilmiş ve öldürülmüştür.⁹⁵ Babası Dârâb'ın ismi, Usûlî'nin aşağıdaki beytinde İskender ile birlikte zikredilmiştir:

Ol Süleymânsan ki dîv alırsa mülk-i hâtemin
Nice bin İskender ü Dârâb fermânındadır (G. 26/6)

Seylden leşker çekip kaldırdı âteşden alem
Yakdı vü yıkdı vücûdum âlemin Dârâ-yı aşk (G. 58/5)

3.1.2.3. İSKENDER

Makedonya kralı Büyük İskender ve İskender-i Zülkarneyn klasik şiirimize konu olmuştur.⁹⁶ İskender-i Zülkarneyn Hızır ve İlyas ile birlikte âb-ı hayatı araması fakat âb-ı hayatı bulamaması münasebetiyle klasik Osmanlı şiirinde yer bulmuştur.

Makedonya kralı Filip'in oğlu olan İskender ise, büyük bir devlet kurmuştur. Bu vesile ile klasik Osmanlı şiirinde adına kahramanlık mesnevileri yazılmıştır. Şair aşağıdaki beyitlerde; övdüğü kişileri, azametini ve gücünü sembolü olan Büyük İskender'e benzetilmiştir.

Ya'ni defterdâr-ı gayb İskender-i sâni k'anun
Zâtının seyrânehidir mâverâ-yi rüzgâr (K. 1/35)

Tâc-ı zerrîn urunup geçti zümürüd tahtına
Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş (K. 2/3)

Ol Süleymânsan ki dîv alırsa mülk-i hâtemin
Nice bin İskender ü Dârâb fermânındadır (G. 26/6)

3.1.2.4. RÜSTEM (Rüstem-i Destan, Rüstem-i Zâl, Rüstem-i Zûr-âver)

Zâl'in oğlu olan Rüstem, İran'ın meşhur kahramanlarından. Zâl saçları, kaşları ve kirpikleri beyaz doğunca babası Sam, onun kendi oğlu olmadığını düşünüp

⁹⁵ Cemal Kurnaz, Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara, 2012, s.93

⁹⁶ Cemal Kurnaz, a.g.e., s.94

onu Elburuz Dağı'na bırakmıştır. Rüstem oğlu Söhrâb ile savaşırken hile yaparak Söhrâb'ı öldürmüştür. Söhrâb ölürken Rüstem'in babası olduğunu öğrenir.⁹⁷ Usûlî; klasik Osmanlı şiirinde vefasız ve hileci vasfı ile karşımıza çıkan Zâl'i, şiirlerinde aynı şekilde vefasız ve hileci olarak ifade etmiştir. Şair, aşağıdaki beyitlerde Zâl ve Rüstem'i aynı beytin içinde zikretmiştir.

Ey nice Rüstemleri gûra koyup âlemlere
Eyledi destan bu Zâl-ı bî-vefâ-yı rüzgâr (K.1/11)

Er isen ihtiyât eyle acûz-ı dehrin âlinden
Ki Rüstemler zebûn eyler bu Zâlin özr ü destanı (G. 127/11)

3.1.2.5. YEZÎD

Emevî devletinin ikinci hükümdarı olup Muaviye'nin oğludur.⁹⁸ Hz. Hüseyin'in Kербela'da şehit edilmesi hadisesinde, Yezid'in dahli bulunduğu düşünüldüğünden Yezid, İslam dünyasında şiirlerde olumsuz şekillerde karşımıza çıkar. Şair; aşağıdaki beyitlerde Yezîd kelimesini, beddua unsuru olarak kullanmıştır.

Semend-i nâz ile etdikçe cevân
Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

Bu hüsn ü bu cemâl ile güzeller şâhısın şâhım
Yolunda cân u baş terkini urmayan yezîd olsun (G. 99/2)

Bunun yanı sıra, Usûlî karşılaştırma yaparak Yezîd'in Cüneyd-i Bağdadî ve Bâyezîd-i Bestamî ile bir olmadığı gibi heves ve arzularının esiri olan kişilerin de gönül ehli kişilerle eşit olmadığını vurgulamıştır.

Ehl-i diller zümresinden olamaz ehl-i hevâ
Ey Usûlî her Yezîd olmaz Cüneyd ü Bâyezîd (G. 14/8)

3.1.2.6. ZÂL

Zâl yaşlı anlamına gelmektedir. Saçı, kaş, kirpikleri beyaz olarak doğduğu için kendisine Zâl isminin verildiği söylenir. Sam'ın oğlu, Rüstem'in babası olduğu

⁹⁷ Cemal Kurnaz, a.g.e., s.93

⁹⁸ İskender Pala, a.g.e., s.495

ifade edilir.⁹⁹ Destan sözcüğü, hile anlamına geldiği için aşağıdaki beyitte destan sözcüğü ile bir arada kullanılmıştır.

Cihanın hâli hod cümle hıyeldir
Bu Zâlin özrü destanı meseldir (Ş. 1/16)

Usûlî, şiirinde dünya için “yaşlı dünya” anlamına gelen “zâl-i âlem” tabirine yer vermiştir.

Meğer bir gece kim bu zâl-ı âlem
Kara giymişdi vü tutmuşdu mâtem (Ş. 1/53)

Zâl yaptığı hile ile Rüstem’i yenmiştir. Destan sözcüğünün “hile” anlamı taşıdığı düşünüldüğünde Usûlî’nin şiirlerinde Rüstem, Zâl ve destan kelimeleri arasında tenasüp yapılmıştır.

Ey nice Rüstemleri gûra koyup âlemlere
Eyledi destan bu Zâl-ı bî-vefâ-yı rüzgâr (K. 1/11)

Er isen ihtiyat eyle acûz-ı dehrin âlinden
Ki Rüstemler zebûn eyler bu Zâlin özr ü destanı (G. 127/11)

3.1.3. MASAL KAHRAMANLARI, ONLARLA İLGİLİ UNSUR ve MEFHURLAR

3.1.3.1. LEYLÂ, MECÛN (Kays, Kays-ı Âmirî)

Leyla’nın; “Mecnunun akrabalarından olduğu, Benî Âmir kabilesine mensup olduğu söylenir.”¹⁰⁰ Mecnûn’un ise “Benî Âmir kabilesinden şair, Kays bin el-Mülavvahü’l-Âmirî’nin lakabı olduğu ifade edilir.”¹⁰¹ Leylâ vü Mecnûn, edebiyatımızdaki en meşhur aşk mesnevilerinden biridir. Klasik Osmanlı şiirinde olduğu gibi Usûlî Divanı’nda da Leylâ ve Mecnûn, bu yönü ile karşımıza çıkmaktadır.

Nice Mecnûn nice Vâmık başa bir kıssa geldi kim
Anılsın tâ ebed kalsın gönül devr-i zaman içre (G. 126/3)

⁹⁹ Cemal Kurnaz, a.g.e., s.93

¹⁰⁰ İskender Pala, a.g.e., s.300

¹⁰¹ İskender Pala, a.g.e., s.313

Beni bir görme ey leylî-hırâmım gayrilerle tek
Başımı kâse-i Mecnûn gibi sı inkisârım yok (G. 63/6)

Aşağıdaki beyitlerde ise Usûlî, Leylâ ile Mecnûn'un aşkını tasavvufî anlamda kullanmıştır.

Âşık-ı şûrîde anar zülf ü hâlin hâletin
Dîde-i Mecnûna sor şol sırrı kim Leylâdadır (G. 25/7)

Sûretinde dil sıfat-ı Hak görür Mecnûnu gör
Zâhiri Leylâdır amma bâtını Mevlâdadır (G. 25/3)

Usûlî şiirlerinde; Leylâ kelimesi gece anlamı taşıdığı için zülf ve hâl (ben), Mecnûn kelimesi ise deli anlamına geldiği için zincir, deli, şûrîde kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Söylenen dillerde şimdi Leylî vü Mecnûn değil
Zülfün ile bu dil ü dîvânenin ahvâlidir (G. 31/4)

Aşağıdaki beyitte şair, Mecnûn'un kelime anlamından hareket ederek halk arasındaki bir inancı, şiirinde dile getirmiştir. Bu inanışa göre ilkbahar gelince delilerin çılgınlığı artarmış.

Gül yüzün görse Usûlî şevkden Mecnûn olur
Hâlet artar nev-bahâr olsa belî dîvânede (G. 125/7)

3.1.3.2. FERHAD (Kûh-ken), ŞİRİN, HÜSREV

Klasik şiirimizde “Hüsrev-Şîrîn”, “Leylâ-Mecnûn”, “Vâmık-Azrâ” aşkı ve aşk için çekilen cefâları telmih yolu ile ifade eden belli başlı mesnevi kahramanlarıdır.

Hüsrev İran'ın ünlü hükümdarlarından birinin adıdır.¹⁰² “Hüsrev ü Şîrîn” mesnevisinde olaylar Hüsrev, Şîrîn ve Ferhad arasında geçmektedir. Ferhad Şîrîn'e kavuşmak için Bî-sütun Dağı'nı delmiştir.

Usûlî Divanı'nda, Şîrîn sevgiliyi sembolize eder. Klasik Osmanlı şiirinde yer aldığı gibi şairin aşağıdaki beytinde Şîrîn; hem sevgilinin dilinin tatlılığını ifade

¹⁰² Cemal Kurnaz, a.g.e., s.99

eder hem de mesnevi kahramanı anlamını taşır. Şair; Şîrîn, leb, dehen kelimeleri arasında iham sanatı yapılmıştır.

Bugün Ferhâd-ı aşkım ben gönülde kûh-ı gam senden
Bana ey Hüsrev ü Şîrîn-dehen dağlarca minnetdir (G. 33/4)

3.1.3.3. VÂMIK, AZRÂ

Usûlî Vâmîk ve Âzra ismini aşk konulu mesnevinin kahramanları olmaları hasebiyle âşık ve mâ'sûk anlamına gelecek şekilde kullanmıştır.

Kimi âşık kimisi ma'sûk olmuş
Kimi Azrâ kimisi Vâmîk olmuş (Ş. 1/29)

3.1.3.4. ÂB-I HAYAT, ZULÛMÂT

Ölümsüzlük suyu Usûlî'nin şiirlerinde âb-ı zülâl, âb-ı hayvân tamlamaları ile ifade edilmiştir.

Şair; Hızır, zulmât, âb-ı hayat kelimelerini tenasüp sanatı yaparak kullanmıştır.
Vücûdumdur kara toprak misâli
Akıdabile mi âb-ı zülâli (Ş. 1/113)

Usûlî, Yenice şehir-engîzinde Yenice'nin ulularını överken Hızır ismi ile birlikte Süleyman ismini zikreder. Şair, mübalağa sanatı yaparak âb-ı hayvânın bile onların yanında ölümlü olduğunu belirtmiştir.

Birisi Hızır u birisi Süleyman
Ölümlüsü buların âb-ı hayvan (Ş. 1/160)

Usûlî âb-ı hayat kelimesine tasavvufî bir anlam yükleyerek ölümsüzlük suyunu (Allah aşkı) arayacak kişinin kendisine kâmil bir kişiyi yani Hızır'ı, mürşid kılması gerektiğini söylemiştir:

Eriş bir kâmil insâna ki ya'ni Hızır mürşid kıl
Bu zulmât-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvanı (G. 127/9)

3.1.4. DİĞER ŞAHISLAR

Usûlî “Şehr-engîz-i Yenice” isimli şiirinde, pek çok kişinin ismini zikreder. Şehr-engîzlerde o şehrin ileri gelenleri hakkında bilgi verilir. Bu itibarla Usûlî; Yenice’nin önde gelen kişilerinden, esnaflarından, din ve tasavvuf büyüklerinden övgü ile söz eder. Ayrıca, Memi Şah adında bir kişiye sitemkârâne bir üslupla yazdığı musammatı vardır.

3.1.4.1. Yûsuf Bâli

Şair, aşağıdaki beyitte Yusuf Bâli adındaki kişiyi över. Hz. Yusuf’un güzelliği ile meşhur olması ve isim benzerliği sebebiyle “Güzellik ülkesinin sultanı şimdilik Yusuf Bâlidir” demiştir.

Mısr-ı hüsnün şimdilik sultânı Yûsuf Bâlidir
Can ile ol hâce-i hüsnün kulu olmahdır (G. 31/1)

3.1.4.2. Terzi Mustafâ

Usûlî Yenice’nin esnaflarından biri olan Terzi Mustafa’dan övgü ile söz etmiştir.

Ser-âmed biri Terzi Mustafâdır
Cemâli matla'-ı subh u safâdır (Ş. 1/138)

3.1.4.3. Girbazî

Usûlî Girbazî’yi överken “Âzer şayet onun yüzünü görse müslüman olur” diyerek mübalağa sanatı yapmıştır.

Bir adına anın Girbazî derler
Yüzün görse müselmân ola Âzer (Ş. 1/139)

3.1.4.4. Zerger Memi

Altın işçisi olan Zerger Memi mübalağa sanatı yapılarak ay ile güneşin ona dilenci olduğu söylenerek övülmüştür.

Biri Zerger Memi ol hüsn genci
Meh ile mihr ol gence dilenci (Ş.1/177)

3.1.4.5. Voyvodaoğlu Mustafâ

Yenice şehir-engîzinde kendisinden övgü ile söz edilenlerden biri de Usûlî'nin “gönül mülkünde beydir, padişaktır.” dediği Voyvoda oğlu Mustafâdır.

Biri voyvoda oğlu Mustafâdır

Gönül mülkinde begdir pâdişâdır (Ş. 1/166)

3.1.4.6. Fîrûze-zâde

Yine Yenice'nin ileri gelenlerinden olduğunu düşündüğümüz Fîrûzede-zâde şairin övgü ile bahs ettiği ve duada bulunduğu kişilerdendir.

Biridir anların Fîrûze-zâde

Günü firûz ola ömrü ziyâde (Ş.1/173)

3.1.4.7. Memi Şah

Usûlî'nin Memi Şah için yazdığı aşağıdaki şiiirden hareket ederek şairin sevdiği saydığı bu kişiden zulüm gördüğünü ve bu sebeple bu kişiye sitem dolu bu şiiri yazdığını söyleyebiliriz. Şiir aşağıda verilmiştir:

Tâze beğsin dostum gel almağıl ahım benim
Pâdişâhsın kuluna zulm eyleme şâhım benim
Ger garîb isem ne var yok mudur Allâhım benim
Hay efendim sevdiğim ömrün Memi şâhım benim

Âh kim ağyârı ol seli kendiye yâr eyledi
Ben gedâsını aceb derde giriftâr eyledi
Yakdı hasret ayrılık çâk cânıma kâr eyledi
Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şâhım benim

Geceler sol çekdiğim yâ şâhdan korkmaz mısın
Ey kaşî yay yoksa tîr-i âhdan korkmaz mısın
Zulm edersin yok yere Allâhdan korkmaz mısın
Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şâhım benim

Demezem kim bu dil-i bî-çâreme bir çâre kıl
Yüreğimi tig-i mihnetlerle pâre pâre kıl
Dönmezem senden gerekse bağrımı bin pâre kıl
Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şâhmı benim

Eşiğin taşı başıma efser-i devlet yeter
İtlerinle hemdem olduğum bana hürmet yeter
Kuluna kul olduğum ben bendene izzet yeter
Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şâhım benim

Ben Usûlîyem ki dâr-ı firkata saldın beni
Gönlümün dâyim cehennem odu oldu meskeni
Kâfir olmadı ne var bî-çâre sevdiyse seni
Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şâhım benim (Mus. IX/1-6)

3.1.4.8. İsâ Beg

Usûlî'nin kasidesinde kendisinden övgü ile söz ettiği kişilerden biri de İsa Bey'dir.

Çarh-ı mesned ya'nî İsâ Beg kim olmuşdur anın
Âfitâb-ı nûr-ı re'yinden cihân yekser güneş (K. 2/17)

3.1.4.9. Şehriyâr

Şairin Yenice şehr-engîzinde övdüklerinden biri de Şehriyârdır.

Düşer mi bencileyin bir gubâra
Ki kul olabilesin Şehriyâra (Ş. 1/152)

3.1.4.10. Ahmed Bâli, Sîne-çâk, Seyd' Ahmed-i Dîvâne, Hayretî-i Vâlih

Ahmed Bâli, Sîne-çâk, Seyd' Ahmed-i Dîvâne, Hayretî-i Vâlih Usûlî'nin yüz on altıncı gazelinde bahsettiği kişilerdendir. Aşağıdaki beyitlerden yola çıkarak bu kişilerin tasavvufî muhitten olduğu anlaşılmaktadır.

Yüz urup Sîne-çâke sinemin çâkını şerh eyle
Hem Ahmed Bâlîye billâh dervişâne aşk eyle (G. 116/7)

Eğer zencîr-i mihnetde nedir hâli diyü bir gün
Sorarsa ben kulun Seyd' Ahmed-i Dîvâne aşk eyle (G. 116/8)

Şair, Hayretî-i Vâlih ile ilgili olan aşağıdaki beyitte tasavvufî bir anlam taşıyan vâdî-i hayret (hayret vadisi) tamlamasını kullanmıştır.

Harîm-i yâre varırken eğer vâdî-i hayretde
Bilirsin Hayretî-i vâlih u hayrana aşk eyle (G. 116/6)

3.2. KAVİMLER

3.2.1. HİNDÛ, HABEŞ

Klasik şiirimizde olduğu gibi Usûlî'nin şiirlerinde de siyah renginden dolayı Hindû ve Habeş; gece, saç ve yüzdeki bene teşbih edilir. Sevgilinin yüzü Rûm'a, saçı Çin'e, yüzündeki ben Habeş çocuğuna ya da Hindû'ya benzetilir.

Yâ ser-âmed bir habeş mahbûbudur yâ dâm-ı dil
Yâ ki rişte-i ömr yâ mergûl yâ müşk-i Hoten (K. 4/3)

Hâller midür yüzünde yâhûd etfâl-i Habeş
Yâ Hoten sultânı mülk-i Rûma salmış tâhten (K. 4/11)

3.2.2. ACEM

Acem ülkesi, ma'mûr bir ülke olduğu için divan şairlerince Acem mülkü bayındır bir memleket olarak ifade edilmiştir. Usûlî Divanı'nda Acem kavmi bu yönü ile karşımıza çıkar. Usûlî İmâm Mûsâ er-Rızâ'yı övmek maksadıyla yazdığı müseddeste onu "Acem mülkünün hocası ve Yesrib (Mekke) denizinin incisi" olarak nitelendirmiştir.

Ey muhît-i kulzüm-i cûd-ı sehâ kân-ı kerem
Gevher-i ummân-ı Yesrib hâce-i mülk-i Acem
Zerre-i çarh-ı velâyet dürr-i deryâ-yı kadem
Ger basarsan yeridir ebsâr-ı ahababa kadem
Asl-ı pak ü zübde-i erkân-ı nesl-i muhterem
Es-selâm ey hazret-i sâh-ı Horasan es-selâm (Mus. III/3)

3.2.3. TÜRK

Usûlî aşağıdaki beyitte kaşın altındaki gözü “ok atan bir Türk’e” benzetmiştir.

Kaşın altında gözün bir türk-i tîr-endâzdir
Yâ meğer mirrîh kılmış kavs burcunda vatan (K. 4/8)

3.2.4. TATAR

En güzel müşk (misk) Tatar’dan (Hıtâ) elde edilmiş. Klasik Osmanlı şiirinde bu durum, şiirlerde ifade edilmiştir. Usûlî aşağıdaki beyitte Tatar müşklerinin kokusunun, her tarafı kapladığını ifade etmiştir.

Rûm içinde Çîn adın anmak hatâdır şimdi kim
Her kenara râyegân olmuş durur müşk-i tatar (K. 3/13)

3.2.5. ÇİN

Büt, klasik şiirimizde sevgilinin büte benzetilmesi, hatta sevgili yerine büt kelimesinin kullanılmasından dolayı geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Çin’in bütleri meşhur olduğu için Çin bütü tabiri, klasik şiirimizde olduğu gibi Usûlî’nin aşağıdaki beyitlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Usûlî büt, kâfir, müşrik, büthâne, din gibi dinî anlam taşıyan kelimeleri bir arada kullanmıştır.

Bir büt-i Çîne gönül verdik ise ey zâhid
Bize kâfir deme biz dahî Hudânın kuluyuz (G. 41/4)

Dîn ü dil vermek revâdır sen büt-i Çîne dedim
Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü büthânedan (G. 93/7)

3.3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER

3.3.1. HİND (HİNDİSTAN)

Hindistan’ın papağanları meşhurdur. Aşağıdaki beyitte Usûlî, “Söz papağanını yokluk Hindi’nden çıkarıp tecelli aynasında konuşuralım” demiştir.

Tûtî-i nâtkâyı Hind-i ademden çıkarıp
Yine mir'at-ı tecelli ile gûyâ kılalım (G. 85/3)

3.3.2. ÇİN

Klasik şiirimizde Çin; putlarının güzelliği, uzak bir ülke olması sebebiyle şiirlerde yer alır. Çin; Usûlî'nin şiirlerinde de bu özellikleri sebebiyle ifade edilmiştir.

Yenice şehridir Vârdâr içinde
Ki misli ne Hitâda var ne Çinde (Ş. 1/22)

Yine bir büt-misâl et deyr-i dilde
Ki misli olmaya Çîn ü Çigilde (Ş.1/109)

Rûm içinde Çîn adın anmak hatâdır şimdi kim
Her kenara râyegân olmuş durur müşk-i tatar (K. 3/13)

3.3.3. HUTEN

Huten, en güzel misklerin Çin'in bu bölgesinden elde edilmesinden dolayı klasik şiire konu olmuştur. Aynı şekilde Usûlî'nin şiirlerinde de Hutten, ceylanlarından elde edilen güzel misk kokusu sebebiyle beyitlerde yer almıştır.

Yâ ser-âmed bir habeş mahbûbudur yâ dâm-ı dil
Yâ ki rişte-i ömr yâ mergûl yâ müşk-i Hoten (K. 4/3)

Hâller midür yüzünde yâhûd etfâl-i Habeş
Yâ Hoten sultânı mülk-i Rûma salmış tâhten (K. 4/11)

Çin seherden yine enfâs-ı sabâ-bû gelir
Yine sahrâ-yı Hotenden bir güzel âhû gelir (G. 30/1)

3.3.4. MISIR

Hız. Yûsuf'un Mısır'a sultan olması, Mısır'da zindana atılması, Nil nehrinin Mısır'da bulunması, klasik şiirimizde Mısır'ın yaygın bir şekilde kullanımına imkân sağlamıştır. Mısır kelimesinin sözlük anlamı: Ülke ve memlekettir. Usûlî Divanı'nda Mısır kelimesi ile;

tasavvufî anlamda Mısr-ı cân, gönül Mısr'ı, Mısr-ı fenâ, Mısr-ı hüsn gibi tamlamalar oluşturulmuştur.

Olmaz Usûlî feth-i bâb Nil oldu bu çeşm-i pür-âb
Kaldı gönül Mısrı harâb sultândan ayrıldım meded (G. 15/5)

Her kimin bir sencileyin Yûsuf-ı Ken'ânı yok
Gönlü bir mısr-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/1)

Söz açma kevn ü mekândan bize bir haber ver cândan
Yûsufu kurtar zindândan Mısr iline sultân eyle (G. 117/3)

Tasavvufî bir cereyana bağlı olan Usûlî “Cân azîzini varlık makamından kurtarıp bu vücudum Mısrı'na, Yusuf gibi sultan olayım.” niyazında bulunmuştur.

Eyleyip cân-ı azîzi câh-ı hestîden halâs
Bu vücûdum mısrına Yûsuf gibi sultân olam (G. 77/3)

3.3.5. İREM

Allah'a şirk koşan Şeddat, İrem bağlarını yaptırmıştır. Fakat bu bahçe yerle bir olmuştur. İrem, klasik Osmanlı şiirinde bu hadise sebebiyle yer alır. Usûlî, İrem Bağı'nın Allah'ın azameti ve kudreti karşısında ancak bir efsaneden ibaret olduğunu belirtmiştir.

Hıdmetinde nüh-felek pervânedir
Bûstânında irem efsânedir (Mrc. 1/8)

3.3.6. İRAN, HORASAN

Klasik Osmanlı şiirinde Horasan ve Acem toprakları övülen kişinin hükmettiği topraklar olarak karşımıza çıkar. Usûlî de İmâm Mûsa er-Rızâ'yı överken onu “Horasan şâhı” olarak nitelendirir.

Tal'atın envânını sırrımda peyda eyledin
Matla-ı candan güneş gibi tecellâ eyledin
Bu Usûlî lâl idi medhinle gûyâ eyledin
Lutf edip bir ölmüşe cân verdin ihyâ eyledin
Bir nazarda kûr-i mâder-zâdı bînâ eyledin
Es-selâm ey hazreti şâh-ı Horasan es-selâm (Mus. III/7)

3.3.7. MEKKE, MERVE

Divan şiirinde yüz, Kâbe'ye benzetilir. Safâ ve Merve Mekke'nin doğusunda iki tepenin adıdır. Hac ibadeti yerine getirilirken hacılar, bu iki tepe arasında yedi kez gelip giderler. Buna sa'y denir. Usûlî şiirlerinde Safâ ve Merve kelimelerini bir arada kullanmıştır. Ayrıca "Merve hakkı için" şeklinde bir tabire şiirlerinde oldukça sık yer vermiştir.

Yüzü Merve hâki nûr-ı Hudâdır
Cemâli kible-i ehl-i safâdır (Ş.1/150)

Olmayan âyîne-veş jeng-i hasedden sîne-sâf
Merve hakkı sûfiyâ bilmez safâ-yı rüzgâr (K. 1/20)

Merve hakkıçün safâ yüzünü görmezsem eğer
Sûfiyâ âyîneni saf etmedinse pâsdan (G. 102/3)

Mugaylân-ı gam-ı dilber safâdır Merve hakkıçün
Başım gitse yüzüm döndürmezem ol kiblegâhımdan (G. 107/4)

3.3.8. KERBELÂ

Klasik Osmanlı şiirinde ve halk şiirinde Kerbelâ, Hz. Hüseyin'in şehid edildiği yer olması münasebetiyle şiirlerde zikredilmiştir. İslam âleminde Kerbela olayını anlatan çok sayıda şiir yazılmıştır. Usûlî, şiirlerinde Kerbelâ ile birlikte; Âl-i abâ, Hasan, Hüseyin, Ali kelimelerini bir arada kullanıp tenasüp sanatı yapmıştır.

Şükr Hakka kim yine bir mehlîkâdır sevdiğim
Nûrdur başdan başa şems-i duhâdır sevdiğim
Sâyesinde pâdişâhım bir hümâdır sevdiğim
Serv-kad mahbûblarda muntehâdır sevdiğim
Yâ Hasan yâhûd Hüseyin-i *Kerbelâdır* sevdiğim
Lahmûke lahmî Aliy-yi Murtezâdır sevdiğim
Sûret-i rahman ale'l-arş istevâdır sevdiğim
Kıble hakkı ka'be-i ehl-i safâdır sevdiğim
Deyr-i dilde bir büt-i lu'bet-nümâdır sevdiğim
Hâşeli'llâh dostlar nûr-ı Hudâdır sevdiğim
Ben Muhammed ümmetiyem Mustafâdır sevdiğim (Mus. II/1)

Hakikât pîrleri Âl-i abâdır
Hasan Hüseyin cânlara safâdır
Benüm şâhım şehîd-i *Kerbelâdır*
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/7)

Sevgili, uğruna can verilir. Usûlî bu durumu “Sevdiğim! Eşiğinin her taşı, insan başı; mahallenin her köşesi Kerbelâdır.” diyerek ifade etmiştir.

Eşiğin toprağının her taşı âdem başıdır
Kûyunun her kûşesi bir Kerbelâdır sevdiğim (G. 86/5)

3.3.9. VÂDÎ-İ EYMEN

Vâdî-i eyemen, kutlu yer anlamına gelen Hz. Mûsa'nın Tûr Dağı'nda Allah'ın tecellisine mazhar olduğu yerin adıdır. Usûlî aşağıdaki beyitte, Vâdî-i Eymen tamlamasını kullanmıştır.

Âteş-i aşk ura gönlünde nefes
Görüne vâdî-i Eymenden kabes (Mrc. 1/67)

3.3.10. ADEN

Klasik şiirimizde sevgilinin dişleri inciye benzetilir. En güzel inciler ise Aden Körfezi'nden çıkarılır. Usûlî, aşağıdaki beyitte sevgilinin dişlerini Aden incisine benzetmiştir.

La'lin altında güher dendanları mı bu yahûd
Dürc-i la'lin içre derc olmuş durur dürr-i Aden (K. 4/13)

3.3.11. RÛM

Klasik Osmanlı şiirinde Rûm, beyazlık yönü ile yüze benzetilir. Aynı zamanda Osmanlı topraklarını, Anadolu'yu ve bu topraklarda yaşayan milleti ifade eder. Usûlî, şiirlerinde Rum kelimesini bu hayal ve tasavvurlarda kullanmıştır.

Kulun seyr eylemişdir Rûmu Şam'ı
Beğendi lîk bir âlî makâmı (Ş. 1/21)

Temaşâ ederek bu nakş ü rengi
Ki geh Rûmî görünür gâh zengî (Ş. 1/62)

Rûm içinde Çîn adın anmak hatâdır şimdi kim
Her kenara râyegân olmuş durur müşk-i tatar (K. 3/13)

Hâller midür yüzünde yâhûd etfâl-i Habeş
Yâ Hoten sultânı mülk-i Rûma salmış tâhten (K. 4/11)

3.3.12. KARAMAN

Mevlana'nın bir müddet Karaman'da yaşaması hasebiyle Usûlî aşağıdaki beyitte, Karaman'dan bahseder.

Bin niyâz ile sabâ ben hâk-pâdan yüz sürü
Hazret-i Monlâya varırsan Karaman yolların (G. 94/7)

3.3.13. VÂRDÂR, YENİCE

Usûlî Vârdâr Yenicesi'ndendir. Yaşadığı yer olması sebebiyle Usûlî, Divanı'nda pek çok yerde Yenice'den söz eder. Usûlî Divanı'nda yer alan “Yenice Şehr-engîzi”nde; Yenice'yi överken “Vârdâr içinde Yenice şehrinin bulunduğunu, benzerinin ne Çin'de ne de Hitâ'da bulunmadığını” söyler.

Yenice şehridir Vârdâr içinde
Ki misli ne Hitâda var ne Çinde (Ş. 1/22)

Yenice şehrinin dilberlerini
Serîr-i hüsnde serverlerini (Ş. 1/94)

Yeniceden esen seher yelleri
Bana sultân Mustafâdan haber ver
Unutdu mu gurbetteki kulları
Bana sultân Mustafâdan haber ver (Mus. X/1)

4.4. İÇTİMAİ HAYAT

Usûlî'nin şiirlerinde toplumsal yaşam tüm boyutları ile şiirlerde ifade edilmiştir. Şimdi toplumsal yaşamla ilgili Usûlî Divanı'nda yer alan bazı başlıklara değinelim:

3.4.1. PADİŞAH VE ÇEVRESİ

Sosyal hayatın Osmanlı toplumunda şiire yansıyan yönlerinden biri de devlet yönetimidir. Ülke topraklarının tek hâkimi padişaktır. Klasik Osmanlı şiirinin algı ve hayal dünyasında ise gönül ülkesinin sultanı, sevgilidir. Sevgiliden cömertlik ve ihsan beklenir. Usûlî'nin şiirlerinde, padişah ve sultan sevgiliyi, gedâ, gulâm ya da kul ise âşığı ifade eden mazmunlar olarak karşımıza çıkar.

Yoluna cânın fedâ kılma Usûlî ol perî
Sana yâr olmaz ki sensin bir gedâ ol pâdişâ (G. 5/7)

Ne sihr etdin ne hoş tatlı dilin var pâdişâhım kim
Yine bir sözle kendine Usûlî'yi gulâm etdin (G. 66/7)

Yoluna can vermedir zevki Usûlînin heman
Pâdişâhım sen anı sanma zarardan incinir (G. 36/5)

3.4.2. REZM

Şavaş anlamına gelen bu kelime Usûlî Divanı'nda Evrenosoğullarından İsa Bey için yazılan¹⁰³ kasidede yer alır. Şair memdûhunun hem bezmde, hem rezmde başarılı olduğunu ifade etmiştir.

Rezme binsen kılıcın salar yamanca bendedir
Bezme insen meclisin içinde zer-sâgar güneş (K. 2/33)

3.4.2.1. Kan

Âşık; klasik şiirimizde çilekeştir, acı çeker. Bu sebeple âşık; her zaman kan yudar, ciğeri kan ile doludur, kanlı gözyaşı akıtır, kanını sevgilinin ayağına sebil eder. Bu tasavvur ve hayallere Usûlî'nin şiirlerinde de rastlıyoruz:

Ey boyun tûbâ vü hâk-i âsitânın selsebîl
Ayağın toprağına canım feda kanım sebil (G. 74/1)

Kıyalım baş ile câna yaşımız boyayıp kana
Aşk oduna yana yana gel gurbete gidelim gel (G. 76/3)

Kan kelimesi ile ilgili olarak Usûlî, yüreği kan ile dolmak, kan dökmek, kan yutmak, kanını yere karmak, bağı kan ile dolmak gibi deyimleri şiirlerinde zikretmiştir.

Kıyma kuluna sultânım karma kara yere kanım
Diyetdir bu benim cânım sen de ölürsün ben de ölürün (G. 113/4)

Bu deryada ne diller gark olupdur
Nicenin bağı kan ile dolupdur (P. 1/6)

Nice zahmet çeker kesb-i kemâl edince bir ârif
Belî çok kan yudar kân eyleyince bir güher peydâ (G. 1/11)

Döksün ko kanımı kim olur tîr-i gamzesi
Yüz bin benim gibi kişinin hûn-bahâcığı (G. 145/2)

---

¹⁰³ Mustafa İsen, a.g.e., s.21

Usûlî; aşağıdaki beyitte, aşırı susamışların su içmesini ifade eden kana kana su içmek deyimini âşığın bir vasfı olarak kana kana kan içmek şeklinde kullanmıştır.

Girmek istersen meydâna iç kanını kana kana
Aşk oduna yana yana ciğerini biryân eyle (G. 117/5)

Usûlî şiirlerinde; renk benzerliği sebebiyle kan, lale ve gül kelimesine; kan ile ateşe, kan ve kadehe (mey) aynı tasavvur ve hayal içinde yer vermiştir.

Bir avuç toprağım kaldı miyân-ı âb u âteşden
Eridi su gibi bağrım yürekde oldu kan âteş (G. 56/2)

Dest ura dâmânına ey gül senin her hâr u ben
Gonce-veş kanlar yudam bülbül gibi nâlân olam (G. 78/2)

Câm-ı la'lindir demâdem cânı medhûş eyleyen
Kana kana kanını bî-dillerin nûş eyleyen (G. 114/1)

Şair; aşağıdaki beyitte, aşk sarhoşunun namaz kılmak için ciğer kanı ile abdest aldığını ifade etmiştir.

Namaza durmak ister aşk mesti
Ciğer kanından alır âbdesti (P. 1/10)

Usûlî aşağıdaki beyitte, âşıkların sevgiliye kavuşmak için çektiği cevr ü meşakkatleri ifade etmek için “âşıkların mezhebinde kanun yoktur, kan vardır.” demiştir.

Aşk ile can verme yeğdir zühdü âdet kılmadan
Mezheb-i uşşâkda kânun olamaz kan olur (G. 19/3)

Ayrıca aşağıdaki beyitte Usûlî; “kanı sorulmaz” deyimini hem kanının hesabı sorulmaz, hem de kanı çekilmez, akmaya devam eder anlamında kullanarak mugâlata-ı ma’neviye sanatı yapmıştır.

Kesilir nice bin başlar sorulmaz kimsenin kanı
Ki zîrâ aşk şehrinde igen mazlûma dâd olmaz (G. 44/4)

Usûlî, Kâbe’de kurban kesme geleneğinden hareket ederek “Kâbe kûyunda bugün yine kan olduğunu söylediler. Âşığın var ise biri yine kurban oldu.” demiştir.

Dediler ka'be-i kûyunda bugün kan oldu

Âşıkın var ise biri yine kurbân oldu (G. 139/1)

3.4.2.1.1. Savaş Aleti ve Eşyası

Osmanlı toplum yaşamı ve Osmanlı kültürü, Usûlî’nin şiirlerine yansımıştır. Bu dikkatle, toplumda önemli bir yere sahip olan savaş ve savaş aletlerinin onun şiirlerinde fazlasıyla yer bulduğunu gözlemledik.

3.4.2.1.1.1 . Ok (Tîr, Sehm, Hadeng, Navek)

Klasik şiirimizde sevgili, yay gibi kaşı ile âşığın kalbine kirpikleri (ok) fırlatır. Aynı şekilde Usûlî’nin şiirlerinde de kirpikler, ok olarak tasavvur edilmiştir.

Sînemde çekdi tîr-i müjen şeklini gözün

Gören dedi ki oh ne güzel yadigâr olur (G. 35/5)

Klasik şiirimizde, sevgilinin gamzesi oka benzetilir ve kattâl olarak vasıflandırılır. Bu kullanıma, Usûlî’nin şiirlerinde de rastlıyoruz.

Bî-günâh âşıkın öldürmeğe tîr-i gamzesi

Her hatâ kim işleye ayn-ı sevâb olmak gerek (G. 69/3)

Döksün ko kanımı kim olur tîr-i gamzesi

Yüz bin benim gibi kişinin hûn-bahâcığı (G. 145/2)

Çâk cânın almayınca komadı Usûlînin

Allah ki kıldı tîr-i müjen yaygaracığı (G. 145/5)

Usûlî, aşağıdaki beyitte oku; doğruluk ve düzgünlüğü ifade etmek için kullanmış: ”Ok gibi doğru olan kullarının belini cevr eli ile keman etme benim beyceğizim.” demiştir.

Ok gibi togru olan kullarının kametini

Dest-i cevr ile keman etme benim begcegizim (G. 84/9)

Usûlî'nin şiirlerinde ok; tîr-i gamze, belâlar tîri, tîr-i maksûd, tîr-i kahr, zahm-i tîr, tîr-i mihr-i yâr, tîr-i müje, tîr-i gam, tîr-i bârân-ı gam, nişâne-i tîr-i belâ-yı çarh, havf-ı tîr, tîr-i âh gibi tamlamaların içinde kullanılmıştır. Bu tamlamalar, zihnimizde okun öldürücülük vasfını çağrıştırır. Okun hedefinde ise hep ya âşık ya da âşığı sembolize eden can ve gönül vardır.

Tîr-i maksûdu dahi bir kez nişânda görmedik
Kametin yâ kıldın ey pîr-i dutâ-yı rüzgâr (K. 1/21)

Havf-i tîrinden felekde nesr-i tâyir per döker
Zahm-ı tîrinden hazân bergi gibi ditrer güneş (K. 2/32)

Geceler sol çekdiğim yâ şâhdan korkmaz mısın
Ey kaşı yay yoksa tîr-i âhdan korkmaz mısın
Zulm edersin yok yere Allâhdan korkmaz mısın
Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şahım benim (Mus. IX/1)

Tîr-i mihr-i yâr ile ey dil serâser revzen ol
Dâima ey hâne-i tarîk anınla rûşen ol (G. 75/1)

Kaçma tîr-i yârdan devlet nişânındır gönül
İzzet et sadre geçir andan hatâ gelmez sana (G. 3/7)

Açılır gök kapısı yağmurda derler lâcerem
Tîr-i bârân-ı gamındandır bu câna feth-i bâb (G. 7/3)

Kabrim değil durur görünen etti dest-i gam
Ben hâki çün nişâne-i tîr-i belâ-yı çarh (G. 13/5)

Evvelâ cânın fedâ kılsın belâlar tîrine
Aşk meydânında sol fâris kim oynadır feres (G. 49/2)

Şair; aşağıdaki beyitte kaşı yaya, gözü ise ok atan Türk'e benzetmiştir.
Kaşın altında gözün bir türk-i tîr-endâzdır
Yâ meğer mirrîh kılmış kavs burcunda vatan (K. 4/8)

Gönül dert çekmekten hoşnuttur. Usûlî, bu sebeple “Gönül belâ okununun peykânını hurma yer gibi yer.” demiştir.

Yer gönül tîr-i belâ peykânını hurma gibi
Tatlı tatlı nûş eder nîş-i gamı helva gibi (G. 142/1)

3.4.2.1.1.2. Kılıç (Şemsîr, Tiğ, Hançer, Bıçak)

Klasik şiirimizde olduğu gibi Usûlî Divanı’nda da kılıç; kesici, kan dökücü niteliğe sahip olması sebebiyle tîğ-ı mihnet, tîğ-ı kazâ, tîğ-ı cefâ, tîğ-i gam, tîğ-ı aşk, gibi tamlamalar oluşturmuştur.

Ey dil ü cân mülkünü zulm ile vîrân eyleyen
Ve’y cefâ tîgin çekip nâhak yere kan eyleyen (G. 97/1)

Hasminin cânına tîr-i kahr atar lîkin tutar
Zâtına tîg-i kazâyı def için isper güneş (K. 2/28)

Âteş-i hicrân ile bağrımı biryân eyledin
Tîg-i mihnetle yüreğim toptolu kan eyledin
Zulm ile yakdın gönül mülkünü vîrân eyledin
Elaman ey seng-dil zâlim elinden elaman (Mus. V/2)

Klasik şiirimizde aşk için çekilen acılar âşık için mutluluk vesilesidir. Aşağıdaki beyitte Usûlî “Kavuşmanın zevkini tatmadım, bilmem fakat gam kılıcın bir ruh gıdasıdır, canıma lezzet bağışlar.” diyerek aşk için çekilen acıların önemini belirtmiştir.

Zevk-i vaslı tatmadım bilmem velî tîg-i gamın
Bir gıdâ-yı rûhdur lezzet bağışlar cânıma (G. 124/4)

Osmanlı toplumunda kılıca su verme geleneğinin klasik şiire aksetmesi ile oluşan “tîğ- ı âbdâr“ tamlamasının Usûlî Divanı’nda da kullanıldığını tespit ettik.

Hasta cânım buldu tîg-i âbdârından hayât
Dirliğe derler sebebdir bu cihan içinde âb (G. 8/6)

Usûlî yâr ve yar kelimelerini cinaslı kullanmıştır. Şair “ Ey yâr! Mihnet kılıcı ile can u gönülden yüreğimi yarsan bile senden dönmem.” diyerek sevgili anlamına gelen “yâr” kelimesi ile parçalamak anlamına gelen “yar” kelimesi arasında cinas sanatı yapmıştır.

Can u dilden yar kim ey yâr senden dönmezem
Tîg-i mihnetle yüreğim yar senden dönmezem (G. 92/1)

Ta'n-ı ağyar bana yetdi be yârâ sen de
Sinemi tîg-i cefâyile yeter yar yeter (G. 32/2)

Usûlî “Aşk kılıcı ten gömleğini paramparça etti. Gam dikenini bundan sonra eteğime el vuramaz.” diyerek gam dikenini ve aşk kılıcını kesicilik yönü ile kıyaslamış aşk kılıcının daha keskin olduğunu ifade etmiştir.

Pâre pâre eyledi ten câmesini tîg-i aşk
Hâr-ı gam şimden geri dest uramaz dâmânıma (G. 124/5)

Sûsen (susam) bitkisi, yaprakları ve şekli itibarıyla hançeri andırdığı için Usûlî'nin şiirlerinde de süsen, hançere benzetilmiştir.

Gamından gönlüm açılmaz ki nâgâh seyr-i bağ etsen
Gözüme har u hançerdir cemâlsiz gül ü süsen (G. 105/3)

Usûlî; kılıç ve bıçak kelimesini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.
Elde yâ bir tîg hâzır kıl ya bir keskin bıçak
Yâhud etme vazgel şol bir ahriyân ile bahs (G. 10/9)

Usûlî, aşağıdaki beyitte hançer ve güneş arasında renk yönünden benzerlik kurup “Güneşi sağlı sollu gamzelerden hançer takınmış ay yüzlü, sırma saçlı bir güzel” olarak tasvir etmiştir.

Mâh yüzlü sırma saçlı bir güzel mahbûbdur
Saglu sollu gamzelerden takunur hançer güneş (K. 2/4)

3.4.2.1.1.3. Yay, Keman

Klasik şiirimizde yay sevgilinin kaşı, ok ise kirpikleri olarak düşünülür. Sevgili her an âşîğın kalbine kaşı ile ok (kirpik) fırlatmaktadır. Yay, Usûlî Divanı'nda bu tasavvurlara uygun şekilde kullanılmıştır.

Geceler sol çekdiğim yâ şâhdan korkmaz mısın
Ey kaşı yay yoksa tîr-i âhdan korkmaz mısın
Zulm edersin yok yere Allâhdan korkmaz mısın
Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şâhım benim (Mus. IX/1)

Erişmesin visâlin ıydine dil ey kemân-ebrû
Eşiğinde eğer bin cân ile olmazsa kurbânın (G. 72/3)

3.4.3. AV (SAYD, ŞİKÂR)

Osmanlı toplum yaşamında av ve avcılık ile ilgili kavramlar önemli bir yer teşkil eder. Şair, avcılık ile ilgili inanış ve gelenekleri şiirinde dile getirmiştir.

İte avlanmaz âhû-yı tâtârî
Hümâ olur mu her zâğın şikârı (P. 1/20)

Usûlî, aşağıdaki beyitlerde av ve avla ilgili kavramları tasavvufî anlamda kullanmıştır.

Me'ânî saydgâhında şikâr almağa ârifler
Bugün mihnet tuzağında Usûlî yine bir bendir (G. 22/5)

Gir gönül kâfına ankâ-yı hakâyık kıl şikâr
Ey Usûlî dâm-ı tezvîr ü riyâdır kâl u kîl (G. 74/9)

Dünyanın fâni oluşunu, tuzaklarla dolu oluşunu şair, “Dünyanın tuzaklarına aldanma ki kötü yerdir. Pek çok av avlamış şahinler göçer bu yuvadan (dünyadan)” diyerek ifade etmiştir.

Dâmına tutulma dünyânın ki bûm-ı şûmdur
Nice şahinler şikâr etmiş göçer bu lânedden (G. 93/8)

3.4.4. BEZM

4.4.4.1. Meyhâne (Meykede, Harâbât, Humhâne, Külbe-i Hammâr)

Tasavvufta meyhâne, ilahi aşk kadehinin sunulduğu yerdir. Bu dikkatle, Usûlî meyhâne kelimesi ile klasik şiirimizde olduğu gibi Allah aşkının sunulduğu dergâhı kastetmiştir.

Sohbet-i rindâna erenler edeb tahsîl eder
Ol ulu meyhâneye varan kişi uslu gelir (G. 30/8)

Aldanmamışız mansıb u câhına cihânın
Dervîşleriz sâkin-i meyhâneleriz biz (G. 43/3)

Ka'be-i kûyundadır ancak safâsı cânımın
Gönlüm eğlenmez ne mescidde ne hûd meyhânede (G. 125/2)

3.4.4.2. Şarap (Mey, Cur'a)

Sevgilinin güzelliği, âşığı sarhoş eder. Klasik şiirimizde kullanılan bu tasavvura, Usûlî'nin şiirlerinde de rastlıyoruz. Usûlî, aşağıdaki beytinde” Ağzından çıkan sözler meğer Kevser şarabıymış. Bir yudumu ile gönlümü ebedi sarhoş ettin.” diyerek sevgilinin sözlerinin güzelliğini vurgulamıştır.

Dehânından çıkan sözler meger Kevser şarâbıdır.
Ki bir cur'ayla cânımı yine mest- i müdâm etdin (G. 66/4)

Mey, tasavvufta Allah aşkını sembolize eder. Usûlî'nin şiirlerinde mey, tasavvufî anlam taşıdığı zaman; mey- i aşk, rindân, rind-i mey-hâr, sûfî, tekye, bekâ meyi gibi tasavvufî ifadelerle bir arada kullanılmıştır.

Öldürürler it gibi bir lahza vermezler âmân
Meclis-i meyde rakîbâ etme rindân ile bahs (G. 10/8)

Bu köhne tekyenin esrârın anlar
Bu meyden vâlih ü hayran olanlar (G. 23/5)

Âlemde mey-i aşk ile mestâneleriz biz
Ta'n eyleme Zâhid bize dîvâneleriz biz (G. 43/1)

Terk-i meydense safâsı sûfinin
Rind-i mey-hârız safâdan geçmişiz (G. 48/5)

Bekâ meyini gözet bakma câm-ı gerdûna
Bu hum hamrının ey dil humârı var ancak (G. 59/4)

Usûlî'nin aşağıdaki beytinde mey-i kattâl: Öldürücü şarap anlamına gelir. Şair,“ Ey sâki şu öldürücü şarabı içelim. Bir iki gün kederli günleri unutalım.” demiştir.

Sâkiyâ şol mey-i kattâli getir nûş edelim
Bir iki gün gam-ı eyyâmı ferâmûş edelim (G. 83/1)

Ayrıca, aşağıdaki beyitte de sevgiliye ait güzellik unsurlarından göz büyücü ve fitneci vasfı ile âşığı sarhoş edip meyhâne köşelerinde i'tikâfa girmesine sebep olmuştur.

Şol iki mest u siyekâr gözün fitneleri
Eyledi mu'tekif-i gûşe-i meyhâne beni (G. 134/3)

Şair, meyi tasavvufî anlamının dışında rengi sebebiyle kana benzetmiştir. Hûşe-i cismini ârâyiş eder birkaç gün
Kanım yere karar sonra mey-i nâb gibi (G. 143/7)

3.4.4.3. Kadeh (Ayak, Dolu, Câm, Peymane, Sifâl, Kâse)

Usûlî, çoğu kez mecâz-ı mürsel sanatı yaparak kadehi söyleyip içindeki şarabı kastetmiştir. Şair, kadeh anlamına gelen ayak ve dolu kelimelerine de şiirlerinde yer vermiştir.

Zehr-i kahr ile felek tasın tolular içmeğe
Bezm-i mihnetde bulunmadı ayakdaşım benim (G. 89/2)

Hoş yudarsın zehr-i kahr ile belâlar câmını
Ey Usûlî çekmeye bir kimse ayağın senin (G. 70/5)

Aşkına aşk doluları içilsin
Mest olup cân ile serden geçilsin
Gayet hussadayın gönlüm açılsın
Bana sultân Mustafâdan haber ver (Mus. X/3)

Usûlî, âşığın başını, kadehe (kâse-i ser) benzetmiştir.
Öliceğ eşğinde başım olsa
Mahallen itinin bârî sifâli (G. 138/4)

Beni bir görme ey leylî-hırâmım gayrilerle tek
Başımı kâse-i Mecnûn gibi sı inkisarım yok (G. 63/6)

Ben ölüp hâk olıcak erbâb-ı aşkın bezmine
Kâse olmazsa acebdir bu sınık başım benim (G. 89/4)

Kâse-i ser hicr ile peymâne-i hâk oldu gel
Hey bizimle ahd ü peymanın ferâmûş eyleyen (G. 114/3)

Rivayete göre Cem'in üzerinde hikmetli sözler bulunan meşhur bir kadehi varmış. Usûlî bu dikkatle "İblisi görünce onu insan sanırsın topraktan yapılan kuru bir kadehi, Cem'in kadehi sanırsın." demiştir.

Görüp iblisi sen âdem sanırsın
Sifâl-i huşki cân-ı Cem sanırsın (P. 2/22)

Şair, peymâne ve peymân kelimeleri arasında cinas sanatı yapmıştır.
Kâse-i ser hicr ile peymâne-i hâk oldu gel
Hey bizimle ahd ü peymânın ferâmûş eyleyen (G. 114/3)

Usûlî kadehi; rengi sebebiyle sevgilinin dudağına, yakuta, altın ve güneşe benzetmiştir.

La'l-i yâre hem-kadeh olmuş yine benzer şarâb
Cevher-i câna safâlar verdi ol yâkut-i nâb (G. 8/1)

Nergisin görür mü gözü kimseyi k'olmuş yine
Destine zerrîn kadeh başına tâc-ı zer-nigâr (K. 3/11)

Rezme binsenkılıcın salar yamanca bendedir
Bezme insen meclisin içinde zer-sâgar güneş (K. 2/33)

Ulü'l-elbâb, akıl sahipleri anlamına gelen bir tamlamadır.¹⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette bu tamlama yer alır. İçki içmeyen kişileri ifade eden bir tabirdir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudak kadehinin akıl sahiplerinin aklını başından aldığı ifade etmiştir.

Ey leb-i câmin ıraklardan lebâbeb arz eden
Şevk ile cân-ı ulü'l-elbâbı bî-hûş eyleyen (G. 114/2)

Tasavvufî anlamı düşünülürse Usûlî Divanı'nda kadeh, genellikle Allah aşkı anlamında kullanılmıştır. Bu sebeple, şair kelimeyi tasavvufî tasavvura göre kullanıldığından tekye, peymâne-i Hak, bezm gibi kelimelerle tenasüp yapmıştır.

Bî-hôd olanlara sunuldu bu meclisde kadeh
Duydu şol hayran olan bu tekyenin esrârını (G. 136/6)

Bu sûret âlemi bâkî değildir
Ayak alıcıdır sâkî değildir (P. 2/21)

Ârif isen komagıl elden safâ câmin müdâm
Sınsa çarhın kâsesi kalbe getirme inkisâr (K. 3/16)

3.4.4.4. Mum (Şem', Çerağ)

Şem', gece ile ilgili kavramlarla birlikte bir aydınlatma aracı olarak bazen de pervâne ve şem' arasındaki ilişkinin bir aşk mazmunu olması hasebiyle Usûlî'nin şiirlerinde sıkça karşımıza çıkar. Klasik Osmanlı şiirinde kullanılan bu mazmuna göre

¹⁰⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.508

sevgili bir mum, âşık ise mumun etrafında mumun ateşinde yanmak için çırpınan bir pervânedir. Bu mazmun Usûlî'nin şiirlerinde hem beşerî hem de ilahî aşkı ifade etmiştir.

Girmesin aşk oduna perrîn sakınsın Cebre'îl
Biz bu şem'a yanıcı pervâneyiz pervâ neden (G. 93/5)

Yanıp yakıl huzurunda gönül göynüklerin söyle
Bu ben pervânededen ol şem'a yana yana aşk eyle (G. 116/2)

Aşk oduna yandı ser-tâ-pâ gönül pervâne-vâr
Hâlim ey pervâne var ol şem'a yana yana de (G. 125/5)

Göricek hüsnün tcellîsin nice doysun gönül
Şem'ile tutuşmağa tâkât mı var pervânedede (G. 125/6)

Usûlî; şiirlerinde şem' kelimesini, tasavvufî anlamda “vahdetin şem'i” şeklinde kullanmıştır.

Gam değil etfâl senginden deli dîvâne kıl
Vahdetin şem'ine can at kendini pervane kıl
Aşk camından dili la ya' kul u mestâne kıl
Geç enâniyyet sözünden gönlünü vîrâne kıl
Nice şey tîzcek bulursun küntü kenzullâhı gör (Mus. VIII/4)

Şair, teşbih-i belîğ sanatı yaparak sevgilinin yanağı için “şem-i ruh” ifadesini kullanmıştır.

Gözümüzden ayırdı şem'-i ruhun
Bizi dinsiz kodu bu imansız (G. 45/3)

Usûlî'nin şiirlerinde mum, ışık kaynağı olmasının yanı sıra yakıcılık vasfı ile karşımıza çıkar.

Ben ol şem'-i cihân-sûzum çerâg-ı âlem efrûzum
Sözüm sûzundan olmuşdur dehânımdan zeban âteş (G. 56/5)

3.4.5. MUSİKÎ

Usûlî Divanı'nda musiki denilince aklımıza öncelikle tasavvuf müziğinin en önemli unsurlarından biri olan “ney” gelir. Ney tasavvuf kültüründe inleyen sesi ile insan-ı kâmilî sembolize eder. Tasavvuf inancına göre insanoğlu yaratıcıdan ayrılıp yeryüzüne gönderilmiştir. Ney de sazlıktan koparılıp vatanından ayrı düşmüştür. Bu sebeple iniltili sesler çıkarır. Usûlî ise “Sevgilinin mihnet kılıcı ile âşîğın sinesinde binlerce delik açıp âşîğ gam bezminde inleyen bir ney yaptığını” ifade etmiştir.

Tîg-i mihnetle delikli sînemi sad-çâk eden

Bezm-i gamda ney gibi nâlân eden sensin beni (G. 133/4)

3.4.6. SÜSLENME

3.4.6.1. Kıymetli Madenler ve Taşlar

Usûlî şiirlerinde altın, gümüş, la'l, inci gibi maden ve taşları şiirlerinde ifade etmiştir. Bu madenler bazı kıyafetlerin süslenmesinde ya da süs eşyası olarak kullanılmıştır.

3.4.6.1.1. Altun (Zeheb, Zer)

Şair; altunlu libas, altun kaba, altun tûb, zer-sâgar gibi tamlamalardan anlaşılacağı üzere “altın” a bazı eşyaların süslenmesinde kullanıldığı için şiirlerinde yer vermiştir.

Çıkarıp yine altunlu libâsı

Gedâ-veş eğnine almış palası (Ş. 1/54)

Zengbârın kafasın feth etdi altun tûb ile

Leşker-i nûr ile yağma kıldı sertâser güneş (K. 2/2)

Şems-i dülbendîni sardı geydi altunlu kabâ

Göstere tâ kim cihân halkına zîb u fer güneş (K. 2/5)

Rezme binsen kılıcın salar yanınca bendedir
Bezme insen meclisin içinde zer-sâgar güneş (K. 2/33)

Usûlî aşağıdaki beyitlerde renk benzerliği sebebiyle güneş için “mihr-i gerdûn” tamlamasını kullanmıştır

Olupdur kimyager mihr-i gerdûn
Ki hâki bir nazarda etdi altun (Ş. 1/81)

İzine yüz sürelden mihr-i gerdûn
Sa'âdet buldu oldu işi altun (Ş. 1/178)

Usûlî Divanı'nda altın değerli bir maden olması yönü ile bâzâr, sikke gibi ticaret ve ekonomi ile ilgili kelimelerle bir arada kullanılmıştır.

Tâ ki bir altun ile bâzâr-ı dehri germ ede
Sikke-i nâm-ı şerîfinle bula zîver güneş (K. 2/45)

Usûlî, “Ey hoca! İnci ve altınlarını arz etme çünkü biz âşıkların nazarında değerli olan inci ve altın değil, kanlı gözyaşı (kızıl renkli gözyaşı) ve sarı benizdir.” diyerek aşk için çekilen çilenin, dökülen gözyaşının âşık için altından daha değerli olduğunu ortaya koymuştur.

Varra ey hâce yeter la'l u zerin arz etme kim
Âşıkız biz bizde eşk-i sürh u rûy-ı zerd olur (G. 20/2)

3.4.6.1.2. Gümüş (Sîm, Nukre)

Altın gibi gümüş de süs eşyalarında kullanılması ve değerli bir maden olması sebebiyle Usûlî'nin şiirlerinde yer almıştır.

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp
Sîm-keşdür çârsû-yı çarhda benzer güneş (K. 2/6)

Seyre gel bağa safa geldin diyü her bir dıraht
Durup ayag üstüne başına sîm etsin nisâr (K. 3/15)

Usûlî; sîm kelimesi ile serv-i sîm-ten, serv-i sîm-endâm, sîmîn sanem tamlamalarında olduğu gibi sevgilinin endâmını ve ve ten güzelliğini ifade etmiştir.

Şeb-külâh üstünde dülbendin görenler dedi kim
Başına bir deste gül koymuş o serv-i sîm-ten (K. 4/18)

Dest şevkiyle nice cân cübbesi olur fenâ
Eğnine ey serv-i sîmîn-ten kabâ aldıkda sen (K. 4/19)

Ben olayın sâye-veş hâk-i siyehde pâyimâli
Bu cihân durdukça dur ey serv-i sîm-endâm sen (K. 4/23)

Kâfir etdiler beni feryâd bu büthâned
Dîn u dil gâret ider sîmîn sanemler var imiş (G. 51/4)

Şair, sîm, zer, seng, meder gibi kelimeleri bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Me'âdindir kamu eşyâ eder öz kendi zâtından
Kimisi sîm ü zer zâhir kimi seng ü meder peydâ (G. 1/2)

3.4.6.1.3. La'l

Usûlî'nin şiirlerinde la'l; renk itibarıyla, şarap, kadeh, Kevser suyu, gül, gonca ve sevgilinin dudağına benzetilmiştir.

La'l-i yâre hem-kadeh olmuş yine benzer şarâb
Cevher-i câna safâlar verdi ol yâkut-i nâb (G. 8/1)

Şair; la'li, inci kutusuna benzetir ki bu durumda dişler inci kutusunun içindeki Aden incisi gibidir. Aden ve çevresinden çıkarılan inciler çok meşhur olduğu için dürr-i Aden tabiri, Usûlî'nin şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır.

La'lin altında güher dendânları mı bu yahûd
Dürc-i la'lin içre derc olmuş durur dürr-i Aden (K. 4/13)

3.4.6.1.4. İnci (Dürr, Lü'lü)

Dürr, denizdeki istiridyeye yağmur damlasının düşmesiyle meydana gelir. Sadeften çıkan tek ve büyük inciye dürr-i yektâ, dürr-i yetîm, dürr-i yekdâne ya da dürr-i şehvâr adı verilir. Usûlî aşağıdaki beyitte, sevgiliyi beyaz inciye benzetmiştir.

Gevher-i yekdâne-i cismine cânlardır sadef
Dürr-i beyzâsın seni her bed güherden saklasın (G. 101/6)

Usûlî Divanı'nda dürr kelimesinin tasavvufî anlamda kullanımına misal teşkil etmesi hasebiyle aşağıdaki beytin açıklamasını veriyoruz: "Hakikat incisinden haber almak istersen şu gönülde dalgalanan sonsuz deryaya bak."

Almak istersen eğer dürr-i hakâyıktan haber
Şol gönülde mevc uran deryâ-yı bî-pâyâna bak (G. 64/4)

Usûlî dürr kelimesini; dürr-i bî-pâyân, dürr-i bî-bahâ, dürr-i pâk, dürr-i Aden, ma'den-i dürr-i semîn, dürr-i yetîm, dürr-i beyzâ gibi tamlamaların içinde kullanmıştır.

Fikretin gavvâsı çün daldı hakâyık bahrına
Her kelâmın oldu dürr-i bî-bahâ-yı rüzgâr (K. 1/43)

La'lin altında güher dendânları mı bu yahûd
Dürr-i la'lin içre derc olmuş durur dürr-i Aden (K. 4/13)

Usûlî'nin şiiirlerinde dürr kelimesi; tasavvufî anlam taşıdığı zaman dürr-i hakâyık, ma'rifet denizi, dürr-i bahr-i ma'rifet, dürr-i beyzâ gibi tamlamaların içinde yer almıştır.

Dürr-i ebhâr-ı ma'ârifdir sözün
Bu tılısmın gizli gencidir özün (Mrc. 1/56)

Âşinâ-yı yemm-i vahdet kulzum-ı zât u sıfat
Dürr-i bahr-i ma'rifet deryâ-yı bî-pâyân dede (G. 122/3)

Ehl-i dillerden erer her gevher-i maksûda el
Bu mukarrer ma'den-i dürr-i semîn deryâdadır (G. 25/12)

Usûlî, kendi sanatını övdüğü aşağıdaki beyitte sözlerini lü'lü-i şehvâra benzetmiştir.

Tab'-ı dür-bârın Usûlî bahr-ı irfân olduğun
Sözlerin lü'lü-yi şehvâr olmayınca bilmedin (G. 73/8)

Usûlî aşağıdaki beyitte dürr kelimesini hem dürr-i yetîm, hem de babası vefat etmiş anlamında kullanmıştır. Bu beyitte şair, mugâlata-i ma'neviye sanatı yapmıştır. Bu sebeple beyit: “Pek çok inci sedefden ayılınca yetim kaldı. Ayrılık sebebiyle pek çok gözyaşı akıtıldı ve deryalar oluştu.” anlamına gelecek şekilde açıklanabileceği gibi; “Pek çok inci sedeften ayrılınca dürr-i yetim meydana geldi. Ayrılık sebebiyle pek çok gözyaşı akıtıldı ve deryalar oluştu.” şeklinde de ifade edilebilir.

Ey nice dürrü sedefden ayırıp kıldı yetîm
Ey nice göz yaşın etdi bahr-ı umman ayrılık (G. 60/3)

3.4.6.2. Güzel Kokular

Usûlî Divanı'nda misk, anber, gül-âb, müşkîn gibi kokulardan bahsedilmiştir. Misk ve anber saç ve kaşlara sürülür. Renkleri siyahtır. Bu vesile ile siyah saç, turre, kaş, anber, misk kelimeleri bir arada kullanılmıştır.

Sünbül-i bâg-ı cihan yâ turre yâ tarrâr-ı can
Yâ tırâz-ı anberîn yâ misk yâ müşkîn resen (K. 4/4)

Her diyâr'a kim erişse rûy-ı mûyundan eser
Toprağı misk ü suyu anın gül-âb olmak gerek (G. 69/4)

Usûlî, misk kokusunun nerede olursa olsun kendi kokusunu belli edeceğini ifade etmiştir.

Hüsn-i hulkun halka zâhirdir ne lâzım söylemek
Kande ise misk hûd kendüyi eyler aşikâr (K. 3/26)

3.4.7. GİYİM-KUŞAM

Kabâ, dâmen, tâc-ı zerrîn, sîm-keş giyim kuşam ile ilgili olarak Usûlî Divanı'nda karşılaştığımız kelimelerdir. Şair, fakrın sembolü olarak kabâ kelimesini kullanmıştır. Usûlî: “Fakirlik meydanında gerçek şu ki kabâdır varımız.” demiştir.

Fakr meydânından hak bu kim kabâdır varımız
Bunca şevketle şeh-i zerrîn-kabâ-yı rüzgâr (K. 1/19)

Usûlî; tâc-ı zerrîn tamlamasını, sultanların gücünü azametini ifade etmek maksadıyla şiirlerinde kullanmış, zerrîn ve sîm kelimelerine ise renk olarak güneşi andırdıkları için şiirlerinde yer vermiştir.

Tâc-ı zerrin urunup geçti zümürüd tahtına
Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş (K. 2/3)

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp
Sîm-keşdür çârsû-yı çarhda benzer güneş (K. 2/6)

Gündüzün zerrîn kabâsın çâk kıl
Gecenin zülf-i siyâhın hâk kıl (Mnc.1/15)

Bahar gelince güzeller, rengârenk kıyafetlerini giyer. Aynı şekilde tabiat, ilkbahar gelince türlü türlü çiçeklerle kendisini süsler. Usûlî aşağıdaki beytinde bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:” Menekşe her yandan baş çıkarınca dağın eteği kendisini lalelerle kaplamış.”

Her yakadan baş çıkarmışdır benefşe şöyle kim
Lâlelerde hod pür etmiş dâmenini kûhsâr (K. 3/10)

Dâmen, klasik şiirimizde kıyafet olmanın yanı sıra “pâk-dâmen” iffetli; ter-dâmen ise iffetsiz anlamında kullanılmıştır. Usûlî'nin aşağıdaki beytinde pâk-dâmen kelimesi, “namuslu” anlamındadır.

Er isen pâk-dâmen pâk-bâz ol
Hamişe serv gibi ser-firâz ol (P. 1/32)

3.4.8. SOFRA VE YİYECEKLER

Klasik Osmanlı şiirinde âşğın azığı, cevr ü meşakkattir. Aşağıdaki beyitte, Usûlî bu durumu dile getirmiştir. “Güzellik sofrasında her türlü nimet bulunur. Fakat o sofradan âşğın nasibi, dert ve mihnettir.” demiştir.

Ne denli ni'met istersen bulunur hânı-ı hüsn içre
Velâkin âşğın andan nasîbi derd ü mihnetdir (G. 33/6)

Usûlî; sofraya ve yiyeceklerle ilgili olarak yetiştiği tasavvufî çevrenin etkisiyle dünyayı sofraya ve misafirhaneye benzetmiştir. Şair, aşağıdaki beyitlerde: “Allah aşğının sarhoşuyuz, fânî lezzetlerin hepsinden geçmiştiz. Dünya sofrasının ne zehrinde ne de helvasındayız ” diyerek dünyaya ait zevklerin hepsini terk ettiğini ifade etmiştir.

Mest-i aşğız geçmiştiz lezzât-ı fânîden tamâm
Dehr hânının ne zehrinde ne helvâsındayız (G. 46/5)

Aşağıdaki beyitte Usûlî; “Misafirine her lokmada bin zehir verdiği için feleğın çini kâsesine ve sofrasına yazıklar olsun!” diyerek feleğın çini kâsesine ve sofrasına bedduada bulunmuştur.

Çünkü mihmânına her lokmada bin zehr verir
Feleğın kâse-i çinisine vü hânına yuf (G. 57/5)

Şair bu beyitte ise fânî dünyaya ait nimetlere tutulmamak gerektiğini ifade etmiştir.

Şu fânî ni'metin olma zebûnu
Ki âlûde ola zehr ile hânı (Ş. 1/14)

“Felek misafirine her lokmada bin zehir verir.” “Ey bu dünya misafirhanesinde konaklayan! Feleğın sofrasına el uzatma, bu sofraya hep yılan zehridir.” demiştir.

Hânına el sunma zehr-i mârdır ey kendiyi
Bu misafir hâne-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/7)

3.4.9. MİMARİ

Usûlî Divanı'nı incelediğimizde mimari ile ilgili pek çok terimin kullanıldığına tanık olduk. Bunlardan biri olan beyt kelimesinin; beytü'l-hazen, Beytullah, beyt-i ankebût, beytü'l-mukaddes tamlamaları içinde dinî mahiyette ifade edildiğini tesbit ettik. Beytü'l-hazen Hz. Ya'kûb'un uzun yıllar evlat acısı ile çile çektiği mekânın adıdır. Beyt-i ankebût (örümcek evi) ise İslam peygamberinin hicret sırasında Hz. Ebubekir ile sığındığı Sevr mağarasını ifade eder. Beytullah ve beytü'l-mukaddes ise Kâbe'yi ifade eden tabirlerdir.

Beytü'l-hazendedir kamu Ya'kûb gibi bu halk
Kapdı meğer ki Yûsufu bu gürk-i cân-şikâr (Mus. I/1)

Çâr isminden bu şeş sû kubbe bulmazsa sübût
Payidâr olmaz binâsı hem-çü *beyt-i ankebût*
Feyz-i cûdundan erişir cisme kuvvet câna kut
Evvel u âhir hüve'l-hayyü'l-lezîsîn lâyemût
Zâhir u bâtın hüve'l-bâkîsin Allâhü's-samed (Mus. VII/3)

Sûret-i Hakkı tavâf etmek dilersen rû-be-rû
Sûrete bakıp geri kalma kadem bas ilerü
Zâhiri ko âlem-i ma'nîye gel gir içerü
Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey Zâhid berü
Mü'minin kalbi içinde sen bu *beytullâhi* gör (Mus. VIII/3)

Tasvîr-i gayre kılma mahall kalb-i akdesi
Esnâma mesken eyleme *beytü'l-mukaddesi* (G.137/1)

Büthâne ve humhâne aşağıdaki beyitlerde tasavvuf mazmunu olarak Allah aşkının sunulduğu tekke, dergâh anlamı taşır. Usûlî, bu beyitlerde mescid ve humhâne kelimelerini aşk şarabının sunulduğu yer anlamına gelecek şekilde kullanmıştır.

Yer yogise mescide bize gam değil ey dil
Çün mu'tekif-i kûşe-i hûmhâneleriz biz (G. 43/5)

Kâfir etdiler beni feryâd bu büthânedede
Dîn u dil gâret ider sîmîn sanemler var imiş (G. 51/4)

Ka'beyi büthânededen fark eylemezse vechi var
Dost dîdârın görür her yerde can bînâ-yı aşk (G. 58/13)

Usûlî'nin şiirlerinde dünya, gam misafirhânesi (konuk evi) olarak düşünülür. Ayrıca şairin; gönül evi (hâne-i dil), sabır evi (hâne-i sabr) gibi tamlamaları kullandığını gözlemledik.

Kan olası göz belâsıyla getirdi başıma
Hâne-i sabrım yıkıldı dostlar hâlim harâb (G. 8/3)

Cümle âlem kâmrân şenlik kamu il memleket
Hâne-i dil zulm-i cevrinle yatar vîrân henüz (G. 39/6)

Rıhlet etse can adem râhına doğru vaktidir
Bu misâfir-hâne-i gamda nice mihmân olam (G. 77/6)

Aşağıdaki beyitte şair; hâne-i dil, bâne-i kazâ, tâk-ı mukarnes tamlamalarında mimarî terimleri bir arada kullanmıştır.

Cây idi yâre hâne-i dil bâne-i kazâ
Yapmamış idi dahi bu tâk-ı mukarnesi (G. 137/3)

3.4.10. TABÂBET

Klasik şiirimizde âşık, aşk acısı çekmekten mutludur. Ancak aşk acısı çeken kalb, zamanla hasta olur. Usûlî Divanı'nda dil-i bîmâr, mübtelâ-yı derd-i bî-dermân, marîzu'l-kalb, gam-ı aşk gönül hastalıkları karşımıza çıkar.

Kûşe-i mihnetde dahi hasta yatarmış garîb
Hâlini sorsam dil-i bîmârı görsem gâh gâh (G. 119/6)

Ey marîzu'l-kalb bu şerbetle sakın kendine
Emsem etme semm-i kâtilden şifâ gelmez sana (G. 3/3)

Mübtelâ-yı derd-i bî-dermân eden sensin beni
Bî-dil u bî-sabr u bî-sâmân eden sensin beni (G.133/1)

Gam-ı aşk ile bîmâr ol belâlar ihtiyâr eyle
Eğer şol yareli gönlüne tîmâr olmak istersen (G. 71/3)

Osmanlı toplumunda darü'ş-şifâlarda gönül hastalıkları tedavi edilmeye çalışılmıştır. Ancak aşağıdaki beyitte Usûlî; “Âşığın derdinin dermanı; dert imiş, onu hemen derdine derman et.” demiştir.

Derd imiş dermân-ı âşık derde derman et hemân
Derd-i derd derman demiş bu derde bu derdâ-yı âşk (G. 58/9)

Osmanlı toplumunda hastalar, darü'ş-şifâlarda tedavi edilmiştir. Bu kurumlar, günümüzün hastaneleri gibi hizmet vermiştir. Usûlî aşağıdaki beyitte: “Detli Usûlî sıkıntı köşesinde öldü gitti, ne yazık ki devrin darü'ş-şifâsı açılmadı.” demiştir.

Günc-i mihnetde helâk oldu Usûlî derdmend
Âh kim açılmadı dârü'ş-şifâ-yı rüzgâr (K. 1/28)

Usûlî'nin şiirlerinde de Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi gibi sevgilinin hoş sözleri de hasta gönüllere şifa verir. Ayrıca, sevgilinin dudakları da darü'ş-şifâ olarak düşünülmüştür.

Dil su'âl eyler lebin dârü'ş-şifasından şifâ
Oldu derde dürd ile erişdi şâfi cevâb (G. 8/2)

Ey ki mürde dillere şîrîn-keâmın rûh-bahş
Mantıkından illet-i câna şifâ-yı rüzgâr (K.1/38)

Usûlî aşağıdaki şiiri, İmâm Musâ er-Rızâ'yı övmek amacıyla yazmıştır. Eskiden, tedavisi olmayan hastalıklar keramet ehli kişilerin duası ve Allah'ın şâfi sıfatının tecelli etmesiyle tedavi edilirmiş. Günümüzde de, halk arasında bazı kişiler için nefesi kuvvetli tabiri kullanılır. Bu dikkatle Usûlî, aşağıdaki şiirde İmâm Musâ er-Rızâ'nın kerametlerini anlatırken “Şifa veren nefesinle kör ve sağır şifa buldu.” demiştir.

Bir nefesde cûb-1 huşkî eyledin tâze seçer
Zâhir oldu nakş-1 ikdamın senin fevka'l-hacer
Buldu enfâs-ı şifâ-bahşınla sıhhat kûr u ker
Emrine râm ins ü cinn hükmüne tâbî bahr u ber
Zî-kerâmet zî-hüner zî-mu'cize şakku'l-kamer
Es-selâm ey hazret-i şâh-1 Horasan es-selâm (Mus. III/6)

Hz. Eyyûb'un hastalıktan vücudunda yaralar çıkmış hatta vücudundaki yaralara kurt düşmüştür. Hz. Eyyûb hastalığı karşısında sabır göstermiş ve şâfi olan Allah'ın inayeti ile şifâ bulmuştur. Usûlî aşağıdaki beyitte Hz. Eyyûb ile ilgili yukarıda ifade ettiğimiz hususu dile getirmiştir.

Bir dem ey Eyyûb-1 mihnet-dîde kaldır başını
Derdine dârü'ş-şifâ-yı gaybdan dârû gelir (G. 30/2)

3.4.11. ALIŞVERİŞ

Alışveriş ile ilgili pek çok tabir klasik şiirimize aksetmiştir. Usûlî Divanı'nı incelediğimiz vakit; aşk bâzârı, çarsû-yı çarh, belâ bazargâhı, meta'-1 vasl, nakd-i ömr, dükkân-1 kevn, cevher-i aşk, nakd-i can, mezâd, sûd u ziyân, harîdâr, meta', sarf etmek vb. kelimelerin ve tamlamaların kullanıldığını tespit ettik.

Kıl Usûlîye siyâset aşk bâzârında kim
Her gedâ valsın metâ'ına harîdâr olmasın (G. 104/5)

Cihanda ni'met-i aşkın ne bilsin kıymetin şol kim
Belâ bâzârghâhında döne döne mezâd olmaz (G. 44/6)

Nakd-i ömrü harc edem derdim metâ-1 vaslına
Ey dirîgâ araya düşürdü hicran ayrılık (G. 60/7)

Cevher-i aşkına verdim nakd-i cânı sarf edip
Bu dükân-1 kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

3.4.12. YAZI İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Klasik şiirimizde yazı ile ilgili birçok hususiyet dile getirilmiştir. Usûlî Divanı'nda da yazı ile ilgili olarak: defter, kilk, hâme, devât, levh, kitâb, varak, bâb, rakem, harf, imlâ, inşâ, nâme, tomar kelimeleri kullanılmıştır. Defterini dürmek, hat çekmek gibi deyimlerin yanı sıra nâme-i ikbâl, nâme-i uşşâk, defter-i ebter, defterdâr-ı gayb, levh-i dil gibi tamlamaların Usûlî tarafından kullanıldığını gözlemledik.

Olmadın levh u kalem dahi hat-ı ma'sûk ile
Levh-i dilde yazılı dîvân u defter var imiş (G. 51/2)

Aç gönül levhini vü tayy et zamanın defterin
Kâyinât esrârı hûd ser-cümle dîvânındadır (G. 26/5)

Dürülür çün kamu defterleri tomar gibi
Dehr sultânlarının defter ü dîvânına yuf (G. 57/3)

Name-i âlemde hat çekdim vücûdum nâmına
Yeridir ger defter-i uşşâkda unvân olam (G. 77/9)

Ya'ni defterdâr-ı gayb İskender-i sâni k'anun
Zâtının seyrângehidir mâverâ-yi rûzgâr (K. 1/35)

Şair; aşağıdaki beyitte ise “halka kara yazılı ayrılık mektubunu okurdu” diyerek hem ayrılığın kara olduğunu, hem de mektuptaki yazıların siyah renkli olduğunu ifade etmiştir.

Okurdu halka hasret nâmesini
Kara yazılı fırkat nâmesini (Ş. 1/155)

Kara yazılı kılma hâme gibi
Kuru sevdaya salma nâme gibi (Ş. 1/127)

Usûlî, Alî Mûse'r-Rıza'yı övmek amacıyla yazdığı şiirlerinde” nâme-i ikbâl” tamlamasına yer vermiştir:

Nâme-i ikbâlde nâmi Alî Mûse'r-Rızâ

Kendi şâh-ı evliya ceddi Aliyyü'l-Murtazâ

Oldu lâmi' safha-i vechinde nûr-ı Mustafâ

Zât-ı pâkinde tecelli etdi sırr-ı hel etâ

Buldu kuvvet lâcerem ser-pence-i Âl-i aba

Es-selâm ey hazret-i şâh-ı Horasan es-selâm (Mus. III/2)

Usûlî, aşağıdaki şiirinde âşık için bir övgü vesilesi olarak düşünölebilecek olan “nâme-i uşşâk” tamlamasını kullanmıştır.

Nâme-i uşşâka nâmın senin unvân iken

Tab'-ı nakkâdın bugün ser-defter-i irfân iken

Mülk-i istiğnada şaha başına sultân iken

Bir vefâsız rahmi yok nâmerde cân vermek neden (Mus. IV/6)

Şair, aşağıdaki beyitte divanında hatalı yazıların olmamasını temenni etmiştir.

Umaram yazılmaya dîvânına hatt-ı hatâ

Ey Usûlî ref' olur derler kalem dîvânedен (G. 93/9)

Şair; hem belâ kelimesinin elest meclisindeki anlamına îhâm-ı tenasüp yaparak belâ kelimesini “evet” anlamında, hem de âşığın en belirgin vasfı olan mücevver, musibete uğramış anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Kâtiplerin kalemlerini kâğıttan hiç kaldırmadan, düşünmeksizin, hemen yazdıkları yazıya ceff-el-kalem denir.¹⁰⁵ Usûlî bu tabiri kullanarak çektiği cevr ü meşakkatlerin ezelde hemen, çok hızlı bir biçimde yazıldığını ifade etmiştir.

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i ceffu'l-kalem

Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelir (G. 30/11)

3.4.13. SİHİR, EFSÛN, TILSIM

Sihir, büyü ve tılsım ile ilgili; hazinelerin tılsım ile korunması, sihir yaparken ateşe üzerlik tohumu atılması, tılsım için muska yazılması ve insanların bu muskayı

¹⁰⁵ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s. 129

üzerinde taşınması gibi pek çok inanış klasik şiirimizde kullanılmıştır. Usûlî Divanı'nda büyücülük, klasik Osmanlı şiirinde olduğu gibi sevgilinin vasfı olarak karşımıza çıkar.

Aşağıdaki beyitlerde Usûlî; sevgilinin gözlerini, büyücü ve sihirbâz olarak nitelendirmiştir.

Gerçi bağladı gözün gözüme uyku yolların
Ol iki sehârî âsîb-i seherden saklasın (G. 101/2)

Sevgili gözleri ile, şirin sözleri ile aşğa sihir yapar ve âşığı kendine köle eder.

Ne sihr etdin ne hoş tatlı dilin var pâdişâhım kim
Yine bir sözle kendine Usulî'yi gulâm etdin (G. 66/7)

3.4.14. OYUNLAR

3.4.14.1. Gûy u Çevgân (Savlecân)

At üstünde ucu kıvrık uzun bir sopa ve bezden yapılmış bir top ile oynanan gûy u çevgân oyunu, Usûlî'nin şiirlerinde; klasik şiirimizdeki kullanımına uygun şekilde, aşk meydanında âşığın, başını gûy (top) eylemesi gerektiği tasavvuru ile karşımıza çıkar.

Başın çevgân-ı aşka tob edersen
Gönül bu arsa-i meydân senindir (G. 29/2)

Aşk çevgânına âşıklar başın tób eylemiş
Ey Usûlî merd isen sen dahi bu meydâne bak (G. 64/7)

Aşk çevgânına âşıklar başın tób eylemiş
Âlem içre ben de bu meydâna aşk olsun derin (G. 98/7)

Şâh-ı kudret sundu devlet savlecânın destine
Dostum âşıkların başı hep meydânındadır (G. 26/7)

3.4.14.2. Satranç (Şatrenç)

Osmanlı toplumunda en yaygın oyunlardan olan satranç, Usûlî Divanı'nda tasavvufî anlamda kullanılmıştır. Divanda, satranç ile ilgili karşımıza çıkan tek beyit aşağıdaki beyittir. Şair bu beyitte: “Mana meydanında eğer at sürersen pek çok mürşid-i kâmilî mat edersin.” demiştir.

Sürersen nat'-ı ma'hîde eğer at
Edersin sen nice ferzâneyi mat (Ş. 1/91)

3.4.14.3. Tavla (Nerd)

Tavla şansa dayalı bir oyundur. Dünyada insanın bazen şansı yâver gider, bazen de talihi kişiye gülmez. Bu sebeple dünya; klasik Osmanlı şiirinde tavla tahtası olarak düşünülür. Ayrıca Usûlî “gam tavlasından dünyada kimse açılış yapamadı, git muradın nakşını bu tavla tasından umma.” demektedir.

Kimse bulmadı felekde şeşder-i gamdan küşâd
Var yürü umma muradın nakşını bu tâsdan (G. 102/4)

Aşağıdaki beyitte, “Yıldızlar tavla zarını tavla tahtasına dizmişken dünya onların oyununu bozdu.” demiştir.

Bu nat'a mühreyi dizmişken ahter
Dağıtdı oyunun bu tâs-ı şeşder (Ş. 1/76)

3.4.15. BAZI TIPLER VE MESLEK ERBÂBİ

Usûlî, o dönem toplumu içerisinde yer alan bazı tiplere ve mesleklere şiirlerinde yer vermiştir. Şimdi divanda yer alan bu mesleklere ve bazı tiplere göz atalım:

3.4.15.1. Sâki

Sâki, içki meclisinde içki sunan anlamına gelir. Ay yüzlü, gül yanaklı olarak tasvir edilen sâki, aslında sevgilidir. Bu sebeple; içki meclisi gül bahçesi, kadeh gül, şarap bülbül, sâki ise bağbân olarak tasavvur edilir. Klasik Osmanlı şiirinde bu tasavvurlarda kullanılan sâki, sadece aşağıdaki beyitte karşımıza çıkmıştır:

Sâkinin sunduğu mey, aşığın gamını dağıtır. Aşağıdaki beyit bu durumu ifade etmektedir.

Sâkiyâ şol mey-i kattâli getir nûş edelim
Bir iki gün gam-ı eyyâmı ferâmuş edelim (G. 83/1)

3.4.15.2. Mest (Ser-hoş, Mey-perest)

Klasik Türk edebiyatında mey, sâki, meyhâne, muğ-beçe, pîr- i mukan vb. varlıklar etrafında tasavvufî tasavvurlar oluşturulmuştur. Meyhâne, Allah aşkının sunulduğu yer olan dergâhı; mey, Allah aşkını; sâki, muğ-beçe ve pîr-i mukan ise kişinin Allah aşkı ile sarhoş olmasına vesile olan kişiyi sembolize eder. Ser-hoşluk âşığın vafıdır, o aşk ile mest olmuştur. Usûlî'nin şiirlerinde de bu tasavvurlar ile karşılaşırız.

Mest-i aşkız geçmişiz lezzât-ı fânîden tamâm
Dehr hânının ne zehrinde ne helvâsındayız (G. 46/5)

Âşık-ı dîvâneyem hiç neyledigim bilmezem
Mest-i aşkam sen dahi hûşyâr sanmışsın beni (G. 132/5)

Mest ü bî-hôd gezer idim görüp ahvâlimi yâr
Dedi hey yâr görün aşkı ne güzel hâlet imiş (G. 53/2)

Âşık tarzı Türk halk edebiyatında âşığa rüyasında aşk dolusu sunulur. Âşığa er dolusu sunuldu ise hem kahraman hem âşık olur, eğer pîr dolusu sunulmuş ise vefalı bir âşık olur. Usûlî'nin aşağıdaki şiirinde ise “aşk dolusu” ifadesi âşığı mest edip candan geçiren, gönlün gamını dağıtan mahiyette karşımıza çıkmıştır.

Aşkına aşk doluları içilsin
Mest olup cân ile serden geçilsin
Gayet hussadayın gönlüm açılsın
Bana sultân Mustafâdan haber ver (Mus. X/3)

Âşık, aşk şarabı ile sarhoştur. Tasavvufî anlamda mest, ilahî aşk sarhoşudur. Usûlî'nin tabiri ile aşk sarhoşu abdestini ciğer kanı ile alır.

Namaza durmak ister aşk mesti
Ciğer kanından alır âbdesti (P. 2/10)

Sarhoş kişi; şuursuz davranıp etrafındaki kişilere zarar verdiği için toplum tarafından ayıplanır. Sarhoş kişinin akli başında olmadığı için kendini insanlara rezil edecek davranışlarda bulunur. Usûlî, mest kelimesine yukarıda ifade edildiği şekilde şiirlerinde yer vermiştir.

Deme usluysan râzını meste
Yakın olma sakın şehvet-pereste (P. 1/15)

Yürürdüm gâh mest ü gâh ayık
Bakıp hâlîme tan'lardı halâyık (§.1/48)

Düşdü bâzâr-ı hârâbata gönül mest ü harâb
Etdi âlemlere rüsvây bu dîvâne beni (G. 134/3-4)

Sevgilinin sözleri Kevser şarâbıdır ve bir yudumu ile âşığı sonsuza kadar sarhoş eder.

Dehânından çıkan sözler meger Kevser şarâbıdır.
Ki bir cur'ayla cânımı yine mest- i müdâm etdin (G. 66/4)

3.4.15.3. Pehlevân (Yel)

Klasik Osmanlı şiirinde şairler, sanatlarını överken kendilerini şiir sanatının veya şiir ülkesinin pehlivanı olarak görürler. Usûlî Divanı'nda pehlevân kelimesinin geçtiği bir beyit vardır. Şair bu beyitte kendisine “Ey Usûlî gam yeme sanatında pehlivan ol. Aşk cânbâzı isen Allah işini rast getirsin.” demektedir.

Ey Usûlî san'atında pehlevân ol gam yeme
Aşk cânbâzı isen Allah onara kârını (G. 128/10)

3.4.15.4. Misafir (Mihmân)

Kültürümüzde misafire çok önem verildiği için klasik şiirimizde mihmân farklı tasavvurlar içinde kullanılmıştır. Usûlî Divanı'nda; misafirliğin kısa olanının makbul olması inancı, dünyanın fâniliğini ifade etmek için dünyanın misafirhâne olarak düşünülmesi (misâfir-hâne-i dehr), âşığın gam misafirhânesinde (misâfir-hâne-i gam) mihmân olmak istemesi gibi tasavvurlarla karşılaştık. Fakat şairin;

dünyanın bir misafirhâne, insanın da bu misafirhânedeki mihmân olması tasavvurunu daha çok kullandığını gözlemledik.

Yoluna git oturmak kasdın etme
Bu evden tîz göçer mihmân olanlar (G. 23/8)

Çünkü mihmânına her lokmada bin zehr verir
Feleğin kâse-i çinisine vü hânına yuf (G. 57/5)

Rihlet etse cân adem râhına doğru vaktidir
Bu misâfir-hâne-i gamda nice mihmân olam (G. 77/6)

Hânına el sunma zehr-i mârdır ey kendiyi
Bu misâfir hâne-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/7)

3.4.15.5. Çocuk (Tıfl, Oğlan)

Usûlî; aşağıdaki beyitlerde oğlan sözcüğünü, çocuk anlamında kullanmıştır. Çocukların helvayı sevmesi aşağıdaki beyitte “çocuk taze helva yemekten zevk alır âşık ise gam yemekten haz alır.” şeklinde ifade edilmiştir.

Kim oğlan hazz eder helvâ-yı terden
Velî âşık gamı yeğ yer şekerden (P. 2/16)

Usûlî, aşağıdaki beyitte ise Hz. Yûsuf’un kardeşleri tarafından kıskanılıp oyun oynamak bahanesiyle götürülüp kuyuya atılması olayını hatırlatmıştır.

Ayırıldı pîr-i Ken’ânı bugün cân-ı azîzinden
Aceb mekkâr imiş Yûsuf diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Usûlî, Evrenosoğullarından Abdi Bey’i överken: “Abdi Bey ki Evrenos oğlanlarındandır. Baba ve dedelerinin yolundan gitmeyi tercih etti.” demiştir.

Abdi Beg kim Evrenos oğlanlarından ol durur
K'eyledi âba ü ecdâdın tarîkin ihtiyâr (K. 3/22)

3.4.15.6. Kattâl

Klasik şiirimizde gamzeler, her an âşığn gönlüne ok (kirpik) atar. Gamze ve göz öldürücüdür. Aynı tasavvura, Usûlî Divanı'nda da rastlıyoruz.

Kan ile doldurdu ağzın yâremin bugün yine
Söyleşemez kimse gamzenle cihan kattâlidir (G. 31/3)

Eldir alır dil metâ'ını gözünden sakının
Hüsn bâzârına gelmiş ol iki kattâller (G. 34/8)

Usûlî'nin aşağıdaki beytinde ise mey, öldürücülük vasfı ile karşımıza çıkmıştır.

Sâkiyâ şol mey-i kattâli getir nûş edelim
Bir iki gün gam-ı eyyâmı ferâmuş edelim (G. 83/1)

3.4.15.7. Pir

Yaşlı anlamına gelir. Pîr-i Ken'an, Hz. Yakub'un lakabıdır. Hz. Yakup, ömrünün yaşlılık demlerini oğlunun hasretini çekerek geçirmiştir. Usûlî'nin şiirlerinde bu durum hatırlatılmıştır.

Ayırdı Pîr-i Ken'ânı bugün cân-ı azîzinden
Aceb mekkâr imiş Yûsuf diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Usûlî Divanı'nda güneş ve dünya beli iki büklüm olmuş bir yaşlıya benzetilmiştir.

Tîr-i maksûdu dahi bir kez nişânda görmedik
Kâmetin yâ kıldın ey pîr-i dutâ-yı rûzgâr (K. 1/21)

Benzi sararmış başı ditrer asâya dayanır
Devrden pîr-i za'îf olmuş durur benzer güneş (K. 2/8)

Klasik Osmanlı şiirinde; âşık sevgilinin her cefasını çeker, sevgiliye kavuşma zamanını bekler. Usûlî aşağıdaki beyitte: "Çocuk oldum, yaşlandım böyle cefa görmedim. Ne yazık yaşlılık geldi çattı, o körpe sevgili gelmedi." diyerek ömür boyu

sevgiliyi beklediğini, yaşlılığın dahi geldiğini ancak sevgilinin gelmediğini ifade etmiştir.

Oldum oğlan u kocaldım böyle mihnet görmedim
Geldi hayfâ pîrlik ol nev-cevânım gelmedi (G. 147/4)

3.4.15.8. Levend

Osmanlı toplumunda yeniçeri askerlerinin denizci olanlarına levend adı verilir. Usûlî Divanı'nda ise ayyaş (sarhoş) anlamında gönlün sıfatı olarak kullanılmıştır.

Aşk odından dûd-ı âhım çarh-ı mînâyı geçer
Çeşminin merdümleri bahri vü deryâyı geçer
Sûretin nakşî ile tab'im heyûlâyı geçer
Bu deli gönlüm *levend* oldu vü şeydâyı geçer
Başına aşkın hevâsı düşdü sevdâyı geçer
Âlem-i fikretde aklım gerçi hod-râ-yı geçer
Aşk bâzânnda cânım hayli rüsvâyı geçer
Bir büte yüz urdu gönlüm şimdi tersâyı geçer
Kimi İsâyı bu halkın kimi Mûsâyı geçer
Cân verir la'lin şarâbına Mesîhayı geçer
Ben Muhammed ümmetiyem Mustafâdır sevdiğim (Mus. II/2)

Aşka uyaldan beri gitdi *levend* oldu gönül
Buldugumca gâh gâh dîvâne aşk olsun derin (G. 98/6)

3.4.16. TELAKKİ ve İNANIŞLAR

Usûlî Divanı'nda yer alan Osmanlı toplum yaşamına ait bazı telakki ve inanışları ifade etmeye çalışalım:

3.4.16.1. Kimya

Değişik iksirlerden altın elde etmeyi amaçlayan ilimdir. Usûlî Divanı'nda güneş, bir bakışta toprağı altına dönüştürdüğü için kimyager olarak düşünülmüştür.

Olupdur kimyager mihr-i gerdûn
Ki hâki bir nazarda etdi altun (Ş. 1/81)

Taş ve demiri parçaladığı için tîzâb (kezzâb) kelimesi kimya ile ilgilidir. Usûlî, aşağıdaki beyitte kalbin demirini eriten kezzap gibi kelamın taş kalplisine belâgat kılıcını çek.” demiştir.

Çek belâgat kılıcın sözdeki her seng-dilin
Ahen-i kalbine te'sîr ede tîz-âb gibi (G. 143/10)

3.4.16.2. Ölüm

Usûlî, ölümü somutlaştırarak ifade etmeye çalışmıştır.” Ölüm yelleri esmezse, ömür ekinini biçmezse, ecel askeri basmazsa seni bırakır mıyım?” demiştir.

Ölüm yelleri esmezse ömr ekinini biçmezse
Ecel leşkri basmazsa kor muyun seni kor muyun (G. 112/5)

Usûlî; ölümü ifade ederken “dest-i ecel” tamlamasını da kullanmıştır.

Çün fenâ etdi kabâ-yı ömrümü dest-i ecel
Ey kefen ben hasta-yı üryâna gel pîrâhen ol (G. 75/5)

Güzel eğlencedir bâzâr-ı dehrin sûd u sevdâsı
Eğer ta'cîl edip dest-i ecel dirmezse dükkânı (G. 127/5)

3.4.16.3. Uyku (Hâb)

Usûlî Divanı'nda uyku ile ilgili olarak gaflet uykusu (hâb-ı gaflet), baht gözünü uyku tutması, hâb- ı adem gibi deyim ve tamlamalar kullanılmıştır.

Gehî ceşm âb u cismi tâb dutdı
Yine bahtım gözünü hâb dutdı (Ş. 1/68)

Şol kara bahtım gibi uykuya varsa gözlerim
Tal'at-ı yâri düşümde bari görsem gâh gâh (G. 119/3)

Hâb-ı gafletden beni bîdâr kıl
Rahmetin bağında ber hor-dâr kıl (Mnc. 1/10)

Uyanıp hâb-ı ademden her çiçek kaldırdı baş
Çın seherden yüzüne su sepdî çün ebr-i bahâr (K. 3/8)

Uykunun o dönem toplumunda küçük ölüm olarak telakki edilmesi hasebiyle hâb-ı adem yani ölüm uykusu tabiri kullanılmıştır. Tasavvufta killet-i ta'âm (az yemek), killet-i kelâm (az konuşmak), killet-i nevm (az uyumak) anlayışının etkisiyle uyku hoş görülmez. Bu sebeple Usûlî'nin şiirlerinde başta gaflet uykusu olmak üzere uyku ile ilgili tasavvurlar hep olumsuz mahiyette kullanılmıştır.

Doludur gönlüm gözüm mihrinle mâhım sanma kim
Kalbime gaflet girer yâ çeşmime uyku gelir (G. 30/3)

Gerçi bağladı gözün gözüme uyku yolların
Ol iki sehârî âsîb-i seherden saklasın (G. 101/2)

Nakş-ı tendir can cemâlinin nikâbı ref kıl
Mihr-i âlem-tâb-ı vechinden sehâbı ref kıl
Çeşm-i dilden gafleti terk eyle hâbı ref kıl
Bu ikilik perdesinden geç hicâbı ref' kıl
Gel bu birlik revzeninden bak bu sîrullâhı gör (Mus. VIII/2)

Hâb-ı hoş nice gelir çeşmine uş üstümüze
Boşanıp akdî ecel leşgeri seylâb gibi (G. 143/5)

3.4.16.4. Bayram (İyd)

Usûlî tıpkı klasik Osmanlı şirinde olduğu gibi vuslatı bayram olarak telakki etmiştir. Kısaca onun şiirlerinde bayram, âşığın sevgiliye kavuşmasıdır. Bu münasebetle, bayram kelimesi zikredilince âşık sevgili için canını kurban etmek ister.

Vaslı devrinde bugün bayrama erdi her kişi
Ey Usûlî ben gedâ varam meğer kurbân olam (G. 78/5)

Yârin cemâlini gördün ayağına yüzün sürdün
Usûlî bayrama erdin var canını kurbân eyle (G. 117/7)

3.4.17. DİĞER EŞYA

Osmanlı toplumunda sosyal hayata dair her ne varsa, klasik Osmanlı şiirine yansımıştır. Bu sebeple, günlük yaşamda kullanılan; lenger (lenger-i sabr), ceres, mühre gibi eşyaların Usûlî Divanı'nda da kullanıldığını gözlemledik.

3.4.17.1. Lenger (Çapa)

Aşağıdaki beyitte şair, denizciliğe ait bir tabir olan demirlemek ya da demir atmak deyimini sabrı çağrıştırmaya hasebiyle “lenger-i sabrım” tamlaması içinde kullanmıştır.

Lenger-i sabrım alındı yeridir ten zevrakın
Bâd-ı âhımla belâ bahrında berbâd eylesem (G. 90/3)

3.4.17.2. Ceres (Zil)

Aşağıdaki beyitte Usûlî, kervanların yolculuk yaparken kullandığı bir alet olan ceres ile ilgili olarak “Ey Usûlî! Can ve gönül kervanı yolculuktur. Figan ve inleyişlerimi ceres yapmanın vaktidir.” diyerek beyte tasavvufî anlam yüklemiştir.

Ey Usûlî kârbân-ı can u dil rihletdedir
Vaktidir sen de figân u nâlemi kılsan ceres (G. 49/7)

3.4.17.3. Mühre

Aşağıdaki beyitte şair, “Yıldızların boncuklarını çevik hırsız çaldı, bu feleklerin hokkabazlık yaptığını sanırsın.” demiştir.

Nücûmun mühresini düzd-i çâlâk
Sanasın hokkabâz idi bu eflâk (Ş. 1/58)

SONUÇ

Usûlî Divanı üzerinde, din tasavvuf ve cemiyet bağlamında yaptığımız inceleme neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaştık:

Usûlî'nin şiirlerinde sade bir dil kullanılmıştır. Şiirlerinin dili halk şiirinin dil ve söyleyiş özelliklerine benzemektedir. Usûlî; diğer klasik Osmanlı şairlerinden farklı olarak bazı şiirlerini milli veznimiz olan hece ölçüsü ile yazmıştır.

Rumeli'nin Osmanlı toprağı olmasının ardından bu topraklara giden Sarı Saltuk, Gül Baba gibi erenlerin; Mevlevîlik, Bektaşîlik, Gülşenîlik gibi tarikatların etkisiyle o bölgede din ve tasavvuf kültürünü benimsemiş bir muhit oluşmuştur. Bu manevi ortamda yetişen Usûlî'nin şiirlerini incelediğimiz zaman, onun gönlü tok bir kişiliğe sahip olduğunu ve din-tasavvuf kültürüne vâkıf olduğunu söyleyebiliriz.

Usûlî'nin bazı şiirlerinde din ve tasavvuf ile ilgili kelime ve kavramlar, mutasavvıf gezgin şairlerin dil ve ifade biçimlerine benzemektedir. Gezgin mutasavvıf şairlerden Yunus Emre'nin şiirlerinde yer verdiği gönül yıkmanın Allah'ın evini yıkmak olduğu telakkisini, Usûlî'nin şiirlerinde de görmekteyiz.

Usûlî'nin bazı şiirlerinde ise din ve tasavvufa ait kavramlar klasik Osmanlı şiirinde kullanılan pîr-i muğan (şeyh), meyhane (tekke), şarap (aşk şarabı) gibi mazmunlar çerçevesinde ifade edilmiştir.

Usûlî'nin şiirlerinde dikkatimizi çeken bir diğer husus, onun Eski Anadolu Türkçesi'ne ait emir kipi eki olarak kullanılan -gıl, -gil ekine, -icek zarf-fiil ekine ve sı- gibi fiillere, şimden gerü, eydür gibi kelimelere yer vermesidir.

Usûlî Divanı'nda dikkati çeken bir diğer husus da Varsak boyuna mensup âşıkların hece ölçüsü ile söyledikleri varsağı nazım şeklini aynı sadelikte kullanmış olmasıdır.

Usûlî'nin şiirlerinde, On İki İmam ve Âl-i abâ ile ilgili şiirlere sıkça rastlıyoruz.

Cemiyet hayatı, Usûlî'nin şiirlerinde hem dinî-tasavvufî tasavvurlarla hem de klasik Osmanlı şiirinin hayal dünyası içinde ifade edilmiştir. Misal vermek gerekirse, Usûlî “şâh” kelimesini hem sevgilinin mazmunu olarak, hem de “Şâh-ı din” tamlaması içinde Hz. Muhammed'i kastederek dinî tasavvur içinde kullanmıştır.

Usûlî Divanı'nda yer alan “Yenice Şehr-engîzi” adlı şiirde o dönem Osmanlı cemiyet hayatının Rumelideki yansımalarını gözlemledik. Usûlî bu şiirinde;

Yenice'nin esnaflarını, örf, adet ve inanışlarını kısaca Rumeli Yenicesi'nin cemiyet hayatını şiire aksettirmiştir.

Şair, divanında cemiyetle ilgili olarak tarihî şahsiyetlerden, şairlerden, sanatkârlardan, efsanevî şahsiyetlerden, süs eşyalarından, sofraya ve yiyeceklerden, oyunlardan, ülke ve millet isimlerinden, giyim-kuşamdan, alışverişten, tıp biliminden, mesleklerden o dönemin telakki ve inanışlarına kadar cemiyetle ilgili bütün kültürel unsurları şiirlerinde ifade etmiştir.

Genel itibarı ile Usûlî Divanı'nda din tasavvuf ve cemiyet ile ilgili mefhumlar sadece Rumeli'ye ait değildir. Şair; cemiyet, din ve tasavvuf mefhumlarını tüm Osmanlı kültürünü temsil edecek mahiyette kullanmıştır.

“Usûlî Divanı'nda Din Tasavvuf ve Cemiyet” isimli çalışmamızda yaptığımız incelemeler sonucunda; XVI. yüzyılda Rumeli sahasında yetişen Usûlî'nin, Osmanlı toplumunun cemiyet unsurlarını, din ve tasavvuf algısını klasik Osmanlı şiirinin hayal dünyası içinde şiirlerinde temsil ettiği kanaatine ulaştık.

KAYNAKLAR

- Aclûnî, İsmâ'îl Muhammed, **Keşfu'l Hafâ**, 2 cilt, Kahire, 1351.
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Otto Yayınları, Ankaral, 2016.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, **Necati Bey Divanı'nın Tahlili**, 2. baskı, İstanbul, Kitabevi Yay. 2001.
- , **Yahya Bey ve Divanından Örnekler**, Ankara, 1983.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 19.Baskı, Ankara, 2002.
- DİLÇİN, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2000.
- İPEKTEN, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994.
- İSEN, Mustafa, **Usûlî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.
- , **Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Ankara, Akçağ Yay. 1997.
- KURNAZ, Cemal, **Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012.
- LEVEND, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, 4. basım, Enderun Yayınları, İstanbul, 1984.
- ONAY, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatından Mazmunlar**, Hazırlayan: Cemal Kurnaz, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- ÖZKAN, Ömer; **Divan Şiiri'nin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, İstanbul, Kitabevi Yay. 2007.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, 10.Baskı, Leyla İle Mecnun Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat, **Nev'î Divanı'nın Tahlili**, Ankara, 2001.
- SOLMAZ, Süleyman, **Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

-----, **Nev'î ve Ehl-i Beyt Hakkında Yazdığı Terkib-i Bend**,
Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi Forschungzeitschrift über Alevitentum und
Bektaschitentum

Journal of Alevism-Bektasism Studies

Revista për hulumtime Alevive dhe Bektashive, Sayı 11, 2015.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, 9. baskı,
İstanbul, Dergâh Yay. 2011.

-----, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 10. basım, Çağlayan
Kitabevi, İstanbul 2003.

TATLISU, Ali Osman, **Esmâü'l-Hüsna Şerhi**, Ankara, 1963.

TOLASA, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Ankara, 2001.

TÖKEL, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar
Mitolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı
Yayınları, Ankara, 1.C.1988-44.C.2013.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi,
İstanbul, 2002.

YILMAZ, Mehmet, **Kültürümüzde Âyet ve Hadisler** (Ansiklopedik
Sözlük), Kesit Yayınları, İstanbul, 2013.

-----, **Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözcükler**, Enderun
Kitabevi, İstanbul, 1992.

www.tdk.gov.tr

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Denizli'nin Çameli ilçesi'nin Sofular Köyü'nde dünyaya gelmişim. İlkokulu, Sofular Köyü İlkokulu'nda okudum. 2002 yılında Çameli Çok Programlı Lisesi'nden mezun oldum. Aynı yıl Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünü kazandım. 2007 yılında bu bölümden mezun oldum. Üniversiteden mezun olduğum yıl, Konya Taşkent Balcılar Lisesi'nde Türk dili ve edebiyatı öğretmeni olarak göreve başladım. 2007 yılından beri öğretmenlik mesleğini icra etmekteyim. 2009 yılında evlendim. Aybike ve Elif Gökçe adında iki kızım var. 2011 yılından beri Acıpayam Çamlık Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi'nde çalışmaktayım.